

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER
DÖNEMİNDE MALATYA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut DOĞAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Ortaçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa DEMİR

ŞUBAT - 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

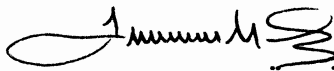
TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER
DÖNEMİNDE MALATYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut DOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Ortaçağ Tarihi

Bu tez 15/02/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Mustafa DEMİR

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Haşim ŞAHİN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mesut DOĞAN

15/02/2011

ÖNSÖZ

Ortaçağ'da siyasi, askeri ve iktisadi açıdan önemli bir konuma sahip, ticaret yolları üzerinde yer alan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Malatya, ilk yerleşimlerin M.Ö. dönemlerde başladığı bir Anadolu kentidir. Bu önemli Anadolu kentinde yapılan arkeolojik kazılar, çağdaş tarihi kaynaklar, bugüne kadar varlığını sürdüren tarihi eserler ve büyük çabalarla hazırlanan araştırmalar bu tarihi şehirde Arap, Bizans, Roma, İran, Ermeni ve Türk varlığına tanıklık eder.

Kendi dönemlerini yansıtan ve tarihe tanıklık eden Hıristiyan ve Müslümanlarca yapılan eserlerin hala ayakta olması şehrin önemini anlamamıza yardımcı olacaktır.

“Türkiye Selçukluları ve Beylikler devrinde Malatya” adlı çalışmamızı giriş ve dört bölümde ele aldık.

Giriş Kısmında; Çalışmanın önemi, amacı, metodu, içeriği ve Kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra Anadolu'nun siyasi durumu ve bölgede cereyan eden olaylar ve Malatya'nın önemi ve Selçuklular dönemine kadar ki tarihi geçmişi ele alındı.

Birinci bölümde; Anadolu'ya yapılan akınlar ve bunların sonuçları, o dönemlerde Malatya'nın siyasi durumu ve Selçuklu Döneminin başlangıcı anlatılarak, Genel Nüfus ve Malatya nüfusu, buna bağlı olarak Yerleşim Politikası, Malatya Mahalleleri, Malatya evleri ve Malatya Ermenileri ele alındı. Yine Osmanlı kaynaklarına dayanarak bölgede var olan Aşiretler konu edinildi.

İkinci bölümde; Müslim-Gayri Müslimlere ait Mimari yapılar, Medrese sistemi, Sanat ve sistemleşmeye yarayan devlet yapıları ele alındı.

Üçüncü bölümde; Ekonomik yapı, Ekonomik yapılar, Ticaret yolları, Devlet sisteminin ekonomiye bakışı, İğdişlik, Tarım-Hayvancılık ve bunlara bağlı gelişen Pazar sistemi ele alındı.

Dördüncü bölümde; Sosyal Dini ve Kültürel Hayat, halkın yaşam biçimi, giyim-kuşam, Dini hayat ve Anadolu'da var olan gelişen Tarikatlardan bahsedilerek devletin bunlara bakışı ve devlet içindeki rolleri ele alındı. Ayrıca, Bilimsel ve Kültürel hayat ele alınarak kullanılan dillerden, Edebi hayattan, devlet adamlarının bilime ve kültüre

verdikleri değerlerden bahsedilerek Malatya'da yaşayan önemli Şahsiyetler ve eserleri hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı.

Bu çalışmamda büyük katkıları bulunan Danışman Hocam Prof. Dr. Mustafa DEMİR'e, çalışma sürecime desteklerini esirgemeyen aileme ve dostlarıma teŐekkür ederim.

Mesut DOğAN

15.02.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER	
DÖNEMİNDE MALATYA'NIN SİYASİ TARİHİ	
VE İDARİ YAPILANMASI	12
1.1. Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Malatya'nın Siyasi Tarihi	12
1.2. Yerleşim-İdari Yapı-Nüfus	18
1.2.1. Yerleşim-İdari Yapı	18
1.2.2. Malatya Mahalleleri.....	22
1.2.3. Malatya'da Gayr-i Müslimler	23
1.2.4. Malatya Evleri.....	24
1.3. Nüfus.....	25
1.4. Malatya Bölgesindeki Aşiretler	26
1.4.1. Cemaat-ı Mihmadlu	27
1.4.2. Cemaat-ı Harbendelü	27
1.4.3. Cemaat-ı Belicarlu (Biliçarlu), Aşkanlu, Kavi	28
1.4.4. Cemaat-ı Çakallu	28
1.4.5. Cemaat-ı İzoli	29
1.4.6. Cemaat-ı Kapdırgalu.....	29
1.4.7. Cemaat-ı Türkan	30
1.4.8. Cemaat-ı Karaşahkulu (Karaşeyhlü).....	30
BÖLÜM 2: MALATYA'DA MİMARİ YAPILAR VE SANAT.....	31
2.1. Mimari Eserler	31
2.1.1. Camiler.....	31

2.1.1.1. Battal Gazi Ulu Camii	31
2.1.1.2. Melik Sun'ullah (Adile) Camii	32
2.1.1.3. Hal Fetih (Hötüm Dede) Minaresi.....	33
2.1.1.4. Zaviye Camii	33
2.1.1.5. Yeni Camii.....	34
2.1.1.6. Alacakapı Camii	34
2.1.1.7. Ulu Camii	34
2.1.1.8. Cafer Paşa Camii	35
2.2. Türbeler-Tekkeler-Zaviyeler.....	35
2.2.1. Kanlı Türbe (Kanlı Kümbet)	35
2.2.2. Hasan Basri Türbesi.....	35
2.2.3. Sıddı Zeynep Türbesi.....	36
2.2.4. Seyyid Battal Gazi Tekkesi	36
2.2.5. Şeyh Hasan Külliyesi-Tekkesi	37
2.2.6. Helf Lüle zaviyesi	37
2.2.7. Şeyh Hasanlu Zaviyesi	37
2.3. Medreseler.....	38
2.3.1. Şehâbiyye-i Kübra Medresesi	43
2.3.2. Şehabiyye-i Suğra Medresesi.....	44
2.4. Namazgâhlar	44
2.4.1. Ali Baba (Musalla) Namazgâhı.....	44
2.5. Kümbetler.....	44
2.5.1. Sitti Zeyneb Kümbeti	44
2.6. Mescidler-Külliyeler	45
2.6.1. Küçük Mescid (Atabey Mescidi)	45
2.6.2. Namazgâh.....	45
2.6.3. Hanikâh	45
2.7. Şehitlikler	45
2.7.1. Kırk Kardeş Şehitliği	46

2.8. Köprüler	46
2.8.1. Kırkgöz Köprüsü.....	46
2.8.2. Büyük Kozluk köprüsü	46
2.8.3. Eski Arapgir Kale Köprüsü.....	47
2.9. Kaleler	47
2.9.1. Malatya Kalesi	47
2.9.2. Eski Arapgir Kalesi	47
2.9.3. Battalgazi Kale Surları	47
2.10. Saraylar ve Köşkler	48
2.11. Hamamlar	48
2.11.1. Altun-Apa hamamı.....	48
2.12. Sağlık Kurumları.....	48
2.12.1. Dar'üş-Şifa-Bimarhanesi.....	48
2.12.2. Karatay Bimarhanesi	49
2.13. Hanlar	50
2.13.1. Taşhan	50
2.14. Sanat.....	50
BÖLÜM 3: MALATYA'DA EKONOMİK YAPI	53
3.1. Ekonomi-Ekonomik Yapılar	53
3.1.1. Ekonomi	53
3.1.2. Tarım	57
3.1.3. Hayvancılık ve Bağlı Giyim Pazarı.....	58
3.1.4. Darphane	59
3.1.5. Kervansaraylar	59
3.1.5.1. Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı.....	61
3.1.5.2. Çingene Hanı.....	61
3.1.6. Hanlar	61
3.1.6.1. Taşhan	62

3.1.7. Çarşılar	62
BÖLÜM 4: MALATYA'DA SOSYAL DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT	63
4.1. Yaşam.....	63
4.1.1. Giyim-Kuşam.....	63
4.2. Dini Hayat Tarikatlar ve Düşünce Şekilleri.....	64
4.3. Bilim-Dil-Şiir-Edebiyat.....	89
4.3.1. Bilim.....	89
4.3.2. Şiir-Edebiyat	95
4.3.3. Dil	96
4.4. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Malatya'da İlim ve Kültür Hayatına Katkıda Bulunan Önemli Kişiler.....	99
4.4.1. Muhammed Gazi el-Malatıyavî	105
4.4.2. Muhyiddin İbnü'l Arabî.....	106
4.4.3. Gregory Abu'l-Farac/Bar Hebraeus	108
4.4.4. Kadı Burhaneddin Mes'ud-i Anevi	110
4.4.5. Kutbeddin Mahmud-i Şirâzi.....	111
4.4.6. Sadreddin Muhammed el-Konevi	112
4.4.7. Bahâeddin Veled	114
4.4.8. Muvaffakuddin b. Abdüllatif Bağdadi	115
4.4.9. Hubeys et-Tiflisi	116
4.4.10. Muhezzibiddin b. Hubel.....	116
4.4.11. Ebu Salim el-Nasranî el-Yakubi el-Malati.....	117
4.4.12. Urfalı İsa.....	117
4.4.13. Hekim Ahron.....	117
4.4.14. Necmeddin-i Razi.....	117
4.4.15. İbrahim b. İlyas b. Aksarayı.....	120
4.4.16. Şeyh Evhâdüddin Hâmid b. Ebu'l-Fahr el-Kirmâni	121
4.4.17. Malatyalı Mehmed b. Gazi.....	122

4.4.18. Cemâleddin el-Vâsiti.....	123
4.4.19. Ebu Said Abdulmecid b. İsmail b. Muhammed el-Herevi.....	123
4.4.20. Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak.....	124
4.4.21. Muhammed el-Mavsili.....	125
4.4.22. Şihabu'd-Din es-sühreverdi.....	125
4.4.23. İmadü'd-Din el-Malati.....	127
4.4.24. Kadı Siracu'd-Din el-Urmevi.....	127
4.4.25. Ebu'l-Mekârim Zeynu'd-Din Abd el-Bâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zahiri eş- Şeyhi, el-Hanefi.....	127
4.4.26. Abdurrahman-ı Erzincani.....	127
4.4.27. Şeyh Fahreddin Hasan.....	128
4.4.28. Zeynü'd-din Sadaka.....	128
4.4.29. Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali İskenderâni.....	129
4.4.30. Dede Kargın (Garkın).....	129
4.4.31. Şeyh Hasan Onar.....	129
4.4.32. Hekim Fâsili.....	130
4.4.33. Battalgazi ve Battalgazi Destanı.....	130
SONUÇ.....	141
KAYNAKLAR.....	144
EKLER.....	166
ÖZGEÇMİŞ.....	189

KISALTMALAR

Y.y.	: Yüzyıl
Tz.	: Tarihsiz
Çev	: Çeviren
Nşr.	: Neşreden
Trc.	: Tercüme
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
S.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Arası
Ed.	: Editör
No.	: Numara
Yay	: Yayınlayan

Tezin Başlığı: Selçuklu ve Beylikler Döneminde Malatya	
Tezin Yazarı: Mesut DOĞAN	Danışman: Prof. Dr. Mustafa DEMİR
Kabul Tarihi: 15.02.2011	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 163 (tez) + 23 (ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Ortaçağ Tarihi
<p>Anadolu'nun stratejik bir konumunda bulunan Malatya, Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Geniş düzlüklere sahip olan Malatya, Anadolu, İran ve Ortadoğu ticareti için stratejik bir öneme sahipti. Bizans çağında da Anadolu için önemli sayılan Malatya, Türklerin fethetmek için büyük uğraş verdikleri yerlerin başında gelmektedir. Şehirde Selçuklu mimari izlerinin görülmesi Türk-İslam tarihi açısından şehrin önemini arttırmaktadır.</p> <p>Yapılan kazı ve araştırmalar sonucu yaşamsal boyutun M.Ö dayandığı anlaşılan şehirde Hıristiyan ve Müslüman eserlerinin varlığı şehrin önemini gösterir niteliktedir. Günümüze kadar varlığını sürdüren tarihi eserler, bu tarihi şehirde İran, Bizans, Roma, Arap, Ermeni ve Türk medeniyetlerinin yaşamına tanıklık eder.</p> <p>Çalışmada Malatya'nın ilk tarihinden kısaca bilgiler verilip Türk-İslam hâkimiyetine girişi siyasal olarak anlatılmıştır. Bu hâkimiyetle birlikte mimari eserlerin öncesi ve İslam dönemi aktarılarak Anadolu'nun yaşamsal boyutu aktarılmaya çalışılmıştır.</p> <p>Bu çalışmada Malatya'nın fethinin Türk-İslam tarihi açısından önemi, ortaçağdaki önemi ve mimari yapıların özellikleri ile birlikte o dönemdeki yaşam koşulları hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar kelimeler: Selçuklu, Malatya, Siyasi, Mimari, Bilim, Kültür	

Title of the Thesis: Malatya during the period of the Seljuks and Seignories	
Author: Mesut DOĞAN	Supervisor: Prof.Dr. Mustafa DEMİR
Date: 15.02.2011	Nu. Of Pages: vii (pre text) + 163 (main body) + 23 (appendices)
Department: History	Subfield: Middle Age History
<p>Malatya, which has a strategic position in Anatolia, is located in the eastern Anatolia Region. Malatya with its wide territory, had a strategic importance in the trade in Anatolia, Iran and the Middle East. Malatya, considered as important for Anatolia in the Byzantine era as well, was one of the places that Turks was willing to conquer. Traces of Seljuk architecture in the city enhance the importance of the city regarding Turkish-Islamic history.</p> <p>Apparently the results of excavations and surveys point out that the life in the city goes beyond BC, and the presence of Christian and Muslim monuments in the city shows the importance of the city. Historical monuments in the city testify the existence of Iranian, Byzantium, Roman, Arab, Armenian and Turkish civilizations.</p> <p>In this study, firstly a short introduction about preliminary history of Malatya is introduced and then its conquest by Turkish-Islamic hegemony is explained. The life in Anatolia is represented with the help of depicting the architectural monuments remained of the time in both before and during the Islamic period.</p> <p>In this study, the importance of the conquest of Malatya for Turkish-Islamic history and Middle Ages is introduced. Furthermore information about the properties of the architectural structures and the life tradition of that period is given.</p>	
Keywords: Seljuk, Malatya, Politic, Architecture, Science, Culture	

GİRİŞ

Çalışmanın Önemi:

İlk çağlardan beri birçok uygarlık için önemli olan Malatya bu özelliğinden dolayı sürekli olarak istilalara ve çarpışmalara maruz kalmıştır. Ekonomik, Sosyal, Kültürel, İlimi ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Malatya'nın Türk akınlarına uğraması sonucunda, şehir gittikçe daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Mimari yapılar ve o dönemlerde Malatya'da yaşayan bilim adamlarından ve bilimsel ortamdan dolayı Malatya'nın önemsenmesi artmış ve birçok araştırmaya konu olmuştur.

Çalışmanın İçeriği:

Tarih öncesinin ilk devirlerinden beri yerleşim yeri olarak görülen ve bu anlamda savaflara maruz kalan Malatya, farklı uygarlıklar tarafından birbirine yakın isimlerle anılmıştır.

Araştırma sonucunda Selçuklu Devleti dönemi içinde bölgede yaşayan insanların sosyal-kültürel-iktisadi anlamda nasıl bir düzen içinde yaşadıkları görülmüştür. İnsanların ticari anlamdaki ilişkilerine bakarak bölgenin ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğunu görürüz. Özellikle ticari yollar üzerinde olması bölge insanında ekonomik farkındalığı ortaya çıkarmış ve bu bilinçle yapılan çalışmalar refah düzeyini artırmıştır.

Medrese kültürü çerçevesinde Malatya'da doğmuş yâda oraya bir sürede olsa uğramış olan ilim adamlarının çalışmaları bölgenin ilmi havasına katkılar sunmuştur. Yine dönemin fikir hareketlerinin bölge içinde de etkili olması hem yeni düşünce tarzlarının bölgeye yayılmasını sağlamış hem de orada yaşayan kişilerin dil-din-ırk-mezhep ayrımı yapılmaksızın hoşgörü ve özgür ortam içinde bir arada yaşamalarını ve farklı kültürel zenginliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mesela dönemin sultan yâda şehrin ileri gelenlerinin âlimlere bakış açıları ve onlara verdikleri değer özgür ortamın doğmasına sebep olmuş, farklı düşünce biçimleri sonucunda bilimsel anlamda yeni oluşumların ortaya çıkarılması sağlanmıştır.

İncelediğimiz dönem içinde bölgede var olan güçlerin yaptıkları eserlerin ortaya çıkışına baktığımızda o dönem için medrese, camii, kervansaray, köprü, planlı bir

şekilde kurulan çarşılar, darphaneler gibi eserlerin hem ne kadar önemsendiğini hem de eser yapımında kullanılan malzemeler ve etkilenilen kültürler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Kaynaklar tarandığında görülecektir ki, Malatya, isim olarak fazla bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.

Şehzadelerin gönderildiği, sultanların ziyaret ettiği ya da orduların toplandığı transit yol konumundaki şehir olan Malatya'nın Selçuklular döneminde de ne kadar önemsendiği açıkça ortadadır (Aksarayi, 2000:23; İbn'i-Bibi, 2007:20).

L. Delaport, Arslan Tepe' de yaptığı kazılar sırasında Hitit şehrinin ilk bilinen ismini Hititçe ve Çivi yazısı ile yazılmış olarak, Maldiya (Maldija) şeklinde tespit etmiştir (Göğebakan, 2000:3). Eski Çağ coğrafyacılarından Strabon (m.ö.58) Malatya'nın coğrafi yerini ilk defa belirleyerek şehirle ilgili dikkat çekici bilgiler verirken adını da Melitene olarak zikretmektedir.

Şehir İskender tarafından inşa edilmiş olup o dönemde "Melendi" şeklinde anılmıştır (Göğebakan, 2002:4). Urfalı Mateos'un Garmin (Urfalı Mateos Vakayinamesi, 267–268) olarak isimlendirdiği Malatya, Arslantepe'deki yerleşim yerini niteleyen adı en eski şekli çivi yazılı metinlerde Melita, Malazia, Malita, Maldia, Maldiya, Maldija şeklinde geçer ve bu kelimenin Hititçe 'Bal' anlamına geldiği belirtilir (Aytaç, 2003:469).

İlk kez Hitit tüccarları ile Asur ticaret adamları arasında ki yazışmalarda Malatya adının Hititçe "Melit- Melid" olarak okunduğunu tespit edilmiştir. Bu kelimenin Hititçe de "bal" anlamına geldiği saptanmıştır (Oğuz, 2000:1). Buna göre Malatya adının 'Melit-Melid'den türediğini ve "bal" anlamına geldiğini ortaya çıkar (Oğuz, 1985:5).

Kültepe vesikalarında "Melita" şeklinde görülen Malatya'dan Hitit vesikalarında "Maldia" olarak bahsedilmektedir. Asur İmparatorluk devri vesikalarında ise Meliddu, Melide, Melid, Milid, Milidia olarak geçmektedir. Urartu kaynaklarında ise Melitea denilmektedir.

Hitit hiyeroglif kitabelerinde Malatya şehri, Dana ayağı (Karagülle, 2007:27) ya da bir öküz başı ve ayağı ile ifade edilmektedir (Yakar ve diğerleri, 2004:20). Malatya

devletinin son yıllarında, (m.ö.) 725'ten itibaren, artık Kommanu, daha sonra Kummuhu ismini aldığını da çeşitli bilgilerden öğrenmekteyiz.

Hititlerin Maldija dedikleri Malatya, Miladi yıllarda Roma askeri karakolu olarak kurulup, Melitene olarak adlandırılmıştır. Malatya adı Latin kaynaklarında Melitam olarak geçerken (Oğuz, 1985:5), eski çağ coğrafyacılarından Strabon (m.ö. 58) Malatya'yı sürekli "Melitene" adı ile zikretmiştir. Kesin olarak yerini vermediği geniş bir alan içerisinde "Kataonia" ile Fırat Nehri arasında Kommagene sınırında Kapadokya Krallığı'nın (m.ö.280–212) on valiliğinden birisi olarak göstermektedir. Ona göre Melitene, Sophene' (takriben bugünkü Elazığ ile Fırat Nehri arasındaki bölgeyi ifade eder) nin karşısında kurulmuş bir eyalet olduğu kadar kentleri bulunmayan bir bölgenin adıdır. Bu yöre; zeytin-üzüm ve meyve ağaçlarıyla bezenmiş, Kapadokya'da da bir benzeri bulunmayan tek yerdir. Bu yerde Monarit adında şarap üretildiğini ve bunun herkes tarafından arandığını belirtmiştir (Oğuz, 1985:6).

Bir başka görüş; Malatya'nın Asur kraliçesi Semiramis tarafından "Meliten" adıyla kurulduğunu kaydeder. Bu bilgi, daha sonraki çalışmalarda aynen doğrulanmıştır (Yakar ve diğerleri, 2004: 20).

Araplar tarafından Sugür El Cezeriye'nin merkezi (Yakar ve diğerleri, 2004:20) haline getirilen ve Malatiyye diye adlandırılan şehir, ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, bu şehre İranlıların Aspozan, Türkmenlerin Malatta, Yunanlıların ise Rakbe, diğer bazı tarihçilerin ise Darü'l-Rakbe diye adlandırdıklarını, şehrin ilk kurucusunun Yunus peygamber ümmetinden Rakbe adlı bir hükümdar olduğundan kurucusunun adıyla anıldığını, şehri Aspoz adındaki kızının bayındır hale getirdiğini ifade etmiştir.

Selçuklular tarafından Vilayeti Malatya olarak isimlendirilen şehir üstünlük ve asalet anlamına gelen Dar-ul Rifa (saadet ve mutluluk yeri) olarak anılmaya başlanmıştır (Turan, 1971:687-688). Memlukulular de ise İklim al Ozaria lakabı kullanılmıştır (Yakar ve diğerleri, 2004:20–21; Özcan, 2005b:312).

Osmanlı kaynaklarının hemen hemen hepsinin Malatya olarak zikrettiği şehre, Acemlerin "Aspozan", Türkmenlerin "Malatiye", Arapların "Malatye", Yunanlıların

“Rakabe”, tarihçilerin ise “Darü’r- Rakabe/Rakbe”, rivayetlerle açıklanmıştır (Göğebakan, 2002:35).

Yukarı Mezopotamya (Malatya ve Fırat vadisi) (Tuğrulca, 2006:307) ya da Fırat’ın anahtarı (Tuğrulca, 2006:281) durumundaki Malatya’nın, tüm bu bilgiler ışığında geçmişten beri ne kadar çok önemsendiği ve kendisine değişik lakaplar takılmasına rağmen isim olarak değişmeden günümüze gelen Anadolu kentlerinden biri olduğu görülmektedir.

Türklerin Anadolu’ya gelişlerine baktığımızda önemli kentlerin fethi için uğraştıklarını da görmüş oluruz. Malatya önemli şehirlerin başında gelmektedir. Bölgede yapılan eserler ve fetih için yapılan savaşlar dikkate alındığında Türkiye Selçuklu Devleti için ne kadar önemli olduğu görülecektir.

Selçuklu döneminde birçok âlim Malatya bölgesinde yaşamış ve çeşitli eğitim alanlarında çalışmalar yaparak bölgenin kültürüne katkılarda bulunmuşlardır. Tıp alanında da yetkin hekimlerin varlığını da araştırmalar sonucunda görmekteyiz.

Çalışmanın Amacı

İlkçağ ve Ortaçağ’da askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip olan, Bizans çağında ve İslami dönemde Anadolu açılan kapı sayılan Malatya, Türklerin ve birçok uygarlığın fethetmek için yarıştıkları yerler arasındadır. Malatya ile ilgili yapılan çalışmalarda genelde siyasi kısımlar ele alınmıştır. Bu çalışmada hedeflenen amaç, dönemin kaynakları ve sonraki dönem eserlerinin incelenmesiyle Selçuklu ve Beylikler döneminde Malatya’nın XIII. ve XIV yüzyıllar arasındaki kültürel durumunu ele alan bir çalışma ortaya koymaktır.

Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışmaya başlarken Selçuklu ve Beylikler devrinde Malatya ile ilgili kaynakların bir taraması yapıldı. Taraması yapılan kaynaklar Ankara, Malatya, Kayseri, İstanbul ve Sakarya’daki kütüphanelerden tedarik edildi. Kaynaklar ve araştırma eserlerden hareketle bir takım çıkarımlara varılarak Selçuklu ve Beylikler döneminde Malatya’nın bir portresi çizilmeye çalışıldı. Bu çalışmada kullanılan kaynakların bir kısmından aşağıda bahsedilmiştir.

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardan biri Ermeni müelliflerinden Simbat'ın (1275) 951 tarihinden 1334 tarihine kadar yaşanan olayları ihtiva eden vakayinamesidir. Eserin 1152 tarihine kadarki kısmı, Urfalı Mateos ile onun müzeyyili Papaz Grigor'un eserinden küçük farklılıklar ile verilen bilgilerin bir tekrarı gibidir. Eserin ikinci bölümündeki 1152'den 1274'e kadar olan kısmı, Simbat'ın eseri sayılmaktadır. Meçhul bir müellif (bunun Mareşal Baudouin olması muhtemeldir) 1276 dan 1331 tarihine kadar geçmiş olan vakaları kayıt ve ilave etmekle Simbat'ın eserine devam etmiştir. 1208 tarihinde doğan Simbat, eserini 1265'te kaleme almıştır. Simbat'ın eserinde Kilikya Ermeni Kralları, Türkiye Selçukluları, Memluklar ve Karamanlılar ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Simbat'ın eseri Hrant D. Andreyan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir¹.

Ermeni müellif "*Urfalı Mateos'un Vakayinamesi*" bu çalışmamızda önemli yer tutmaktadır. Urfalı Mateos'un yazdığı Vakayiname, 952'den 1136 senesine kadar gelen vakaları ihtiva eder. Eser, Grigor adlı bir papaz tarafından 1137'den 1163 senesine kadar devam ettirilmiştir. Eser, Hrant D. Andreyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser Çağrı Bey'in ilk Anadolu akınından 1136 yılına kadar Selçuklular hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Müellifin çağdaş bir müellif olması sebebiyle bu devir olaylarının çoğunun şahidi olmuştur. Müellif ilk mücadelelerde Türklere karşı bir tutum sergilemesine karşın daha sonraki devirler için Türkleri övmekte ve onların adalet ve şefkatinden bahsetmektedir².

Diğer yararlandığımız kaynak Ermeni kaynağı Müverrih Vardan'ın (1271) eseridir. Müverrih Vardan'ın "*Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*" adı ile anılan ve Hrant D. Andreyan tarafından Türkçeye tercüme edilen Cihan Tarihi kitabının bu kısmında Selçukluların Anadolu'yu fethi, Akdeniz'e kadar olan sahada Türk hâkimiyetinin sağlanması, Türk-Bizans-Haçlı mücadeleleri ve Ermeniler konu edilmektedir³.

¹ Kumandan Simbad, (tzs), *Başkumandan Simbad Vakayinamesi*, çev: Hrant D. Andreyan, TTK Kütüphanesi, Basılmamış Teksir, Ankara

² Urfalı Mateos, (2000), *Urfalı Mateos Vakayinamesi ve Papaz Grigorun Zeyli*, çev: Hrant D. Andreyan, TTKY, Ankara

³ Müverrih Vardan, (1937), *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev: Hrant D. Andreyan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul

Diğer yararlandığımız kaynak Süryani müellif Bar Hebraeus Abu'l Farac'ın Süryanice tarihidir. Bar Hebraeus, 1226 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Bar Hebraeus'un hayatı hakkında bilgilerimiz kısıtlı olmakla birlikte diğer müelliflerle karşılaştırıldığında onunla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Onun hakkında bildiklerimiz kendi eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Urfalı Mateos gibi Anadolu Selçuklu kültürel ortamında yetişmemiş olsa da hayatının bir kısmını Anadolu coğrafyasında yaşamış olması, meydana gelen birçok olaya şahit olması ve Anadolu Selçukluları hakkında değerli bilgiler vermesi, Bar Hebraeus'un ve eserlerinin tanıtılmasını gerekli kılmaktadır. Müellif, eserinde başlangıçtan 1286 tarihine kadar ki Anadolu ve Ön Asya'da meydana gelen olayları sıralamıştır. Eseri Süryaniceden İngilizceye Ernest A. Wallis Budge çevirmiş, Türkçeye ise Ömer Rıza Doğrul Çevirmiştir. İki cilt halinde TTK tarafından yayınlanan eserin ikinci cildi Türk tarihi hakkında malumat sunmaktadır, ayrıca indeksi mevcuttur⁴.

Yararlandığımız bir diğer kaynak “*Süryani Patrik Mihail'in (1195) Vakayinamesidir*”. Müellif, Süryani kilisesi tarihi etrafında bir dünya tarihi yazmıştır. Süryani Mihail, 1195 tarihine kadar gelen hadiseleri eserinde toplamıştır. Bu Vakayiname, Anadolu'nun Türklerin eline geçmesi, I. II. Haçlı seferi ve Danişmendli-Bizans ilişkileri için önemli bilgiler ihtiva eder. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Aslan ile dostluğu bulunan müellif Türklerin lehine bir dil kullanır. II. Kılıç Aslan'ın kendisine yazmış olduğu tarihi değeri büyük bir mektubuna eserinde yer vermiştir. Eser Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir⁵.

Yararlandığımız bir diğer kaynak Farsça olarak ele alınan İbn-i Bibi'nin “*El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Alaiye*” adlı eseridir. İki cilt halinde Kültür Bakanlığı tarafından basılan eser Mürsel Öztürk tarafından hazırlanmıştır. İbn-i Bibi 1281 yılında tamamladığı eserinde, II. Kılıç Arslan'ın ölümünden (1192) itibaren 1281 yılına kadarki Anadolu Selçuklu Devleti tarihi anlatır⁶.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer bir kaynak İbnü'l-Esir tarafından yazılan “*El Kamil Fi't-Tarih*” adlı eserdir. Eser, insanın yaratılışından 1231 tarihine kadar

⁴ Gregory Abu'l Farac, (1999), *Abu'l- Farac Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTKY, Ankara

⁵ Patrik Mihail, (tzs), *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi*, çev: Hrant D. Andreasyan, Fotokopi Nüsha

⁶ İbn-i Bibi, (1996), *el-Evamirü'l-Alaiyye fi Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

meydana gelen olayları açıklayan önemli bir Vakayinamedir. Bahar yayınları tarafından yayınlanan eserde Türk tarihi hakkında geniş bilgi bulunmaktadır⁷.

Yine çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklar arasında Mevlana Celaleddini Rumi'nin Veled İzbudak tarafından çevrilen “*Mesnevi*”si, Abdulkadir Gölpınarlı tarafından çevrilen Mektuplar adlı eseri ve Şefik Can tarafından çevrilen “*Divan-ı Kebir*” adlı eserleri bulunmaktadır.

Çalışmamızda başvurduğumuz bir diğer kaynaksa Hamiye Duran tarafından çevrilen “*Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi*’dir”⁸.

Yararlandığımız bir diğer çalışma da Akçağ yayınlarından çıkan ve Hasan Köksal tarafından hazırlanan Seyyid Battal Gazi'nin “*Battalname*’sidir”⁹.

Diğer yararlandığımız telif eser ise Ahmed Eflaki'nin MEB yayınları tarafından basılmış ve Tahsin Yazıcı tarafından hazırlanmış “*Ariflerin Menkıbeleri*” adlı eserdir¹⁰.

Çalışmamızda yararlandığımız araştırma eserlerden önemli gördüğümüz ve çokça başvurduğumuz kaynaklar ise: Babinger-Fuad Köprülü'nün “*Anadolu'da İslamiyet*” adlı eserleri, Mikail Bayram'ın “*Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*”, “*Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî ve Evhadiyye Tarikatı*”, “*Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmi ve Fikri Faaliyetler*”, “*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yöreler Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları*”, “*Anadolu Selçukluları Zamanında Dini ve Fikri Hareketler*”, “*Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkileri*”, “*Bacıyanı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bac*”ı, “*Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*”, “*Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişler*” gibi çalışmalardır.

Ayrıca Göknur Göğebakan'nın “*Osmanlı Hâkimiyetine Geçtiği Dönemde Malatya Yöresindeki Aşiretler*” ve “*XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*” adlı eserlerinden çokça faydalandık.

⁷ İbnü'l- Esir, (1986), *el- Kamil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, çev: Abdulkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul

⁸ Hacı Bektaş Veli, (2007), *Vilayetname*, haz: Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

⁹ Köksal, Hasan, (2003), *Battalname*, Akçağ Yayınları, Ankara

¹⁰ Ahmed Eflaki, (1986), *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

Yine Osman Turan, Koray Özcan ve Ahmet Yaşar Ocak'ın çeşitli çalışmalarından çokça faydalandık.

2. Türk Fütuhâtı Öncesi Anadolu'daki Durum ve Malatya

Malatya, tarih boyunca doğu ile batı arasında coğrafi ve kültürel anlamda köprü görevi gören Anadolu'daki önemli bir geçiş noktası üzerinde kurulmuştur (Yılmaz, 2007:24)

Antik çağlarda kullanılan yollarla birlikte, Roma döneminde sınırların korunması amacıyla yeni yol yapımına geçilmiştir. Malatya'nın askeri merkez olması sebebiyle Romalılar, askeri ve ticari amaçla kullanılan yollarını Malatya'dan geçirmişlerdir. Bu bilgiyi, yol kenarlarındaki mil taşları doğrulamaktadır (Yakar ve diğerleri, 2004:1).

Charles Texier adlı seyyah tarafından Sahanın başkenti olarak adlandırılan ve Semiramis tarafından kurulan (Texier, 2002:143) Malatya'nın yazılı tarih öncesi dönemlerini aydınlatacak bilgiler, yürütülen Arslantepe kazılarında ve Aşağı Fırat Havzası yüzey araştırması ve kazılarında elde edilmektedir (Karagülle, 2007:25.)

Kavimler yolu üzerinde bulunan Malatya ön tarihinin Paleolitik çağa kadar indiği, Ansır ve İnderesi alanında bulunan mağaralardan anlaşılmaktadır. 1979 yılında başlayan Karakaya Baraj Gölü suları altında kalacak eski yerleşme alanlarının kurtarılması amacıyla Değirmentepe, Caferhöyük, İmamoğlu, Pirot ve Köşkerbaba Höyükleri Battalgazi (Eski Malatya) yakınındaki Arslantepe'de yapılan kazılarda, yöre insanların mağaralardan çıkıp ovada tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları ve yerleşik köy hayatına başladıkları anlaşılmıştır. Caferhöyük kazılarıyla Malatya ve çevresinde iskânın m.ö. 7000 yılında başladığı anlaşılmaktadır (Malatya İl yillığı, 1996:20).

Şehrin ilk mevzisi olarak tespit edilen yer, bugünkü Malatya'nın 4 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Orduzu adlı bir köy arazisi dâhilinde Aslantepe adı verilen höyüktür. Beyzi şekilli tepe, ova üzerinde 30 m. kadar yükselir (Göyünç, 1985:1).

Malatya m.ö. 1815–1799 yıllarında Asurların idaresinde idi. Sargon ile beraber Malatya, başında askeri bir vali bulunan bir Asur şehri haline gelmiştir. Sargon devrinde Arslantepe'de bir Asur sarayı inşa edildiği söylenebilir (Karagülle, 2007:28). Aynı tarihlerde Hititlerin eline geçti. m.ö. 1650'de I. Hattuşil'in (m.ö 1220) tahta geçmesiyle kurulan devlet, Hitit krallık döneminin başlangıcı kabul edilmektedir. I. Hattuşili içte ve

dışta devletin güvenliğini sağladıktan sonra doğuya yöneldi. Bu toprakların içinde Malatya'da vardı. Ancak I. Hattuşili'den sonra başa geçen I. Murşil (m.ö. 1590) zamanında taht kavgaları devletin düzenini bozdu ve bu durum dış politikayı da etkiledi. Telepinus (m.ö.1525–1500) Dönemi'ne değin süren bu kargaşanın sonucunda, Hitit Devleti Kızılırmak havzası içine çekilmek zorunda kaldı. Hitit tarihinin en güçlü devri bilinen Şuppiluma (m.ö. 1335) döneminde, Anadolu'daki birçok kavim yine Hitit egemenliği altında toplandı. Şuppiluma Malatya'yı aldı ve devletin yıkılışına kadar (m.ö. 1190) Malatya'yı Hitit devletinin sınırları içerisinde tuttu (Malatya İl Yıllığı, 1996:21).

Hitit şehrinin, neolitik döneme ait ilk yerleşme noktası olduğu anlaşılan Arslan Tepe' ye dikkati çeken ilk hadise, eskiden beri bu höyüğün toprağını tarlaları için gübre veya yapı malzemesi olarak kullanan yahut da arasında yapı taşı arayan köylülerden birinin burada bulmuş olduğu "Arslan Avı" sahnesini ihtiva eden kabartma bir resimdir (Karagülle, 2007:26).

Malatya m.ö. XIII. asırda da Asurlar tarafından zapt edildi. m.ö. 725 yıllarında da bir Asur şehri haline geldi. m.ö. VII. asrın ortalarında, Kimmer akınlarına maruz kalan Malatya, m.ö. 626 tarihinden evvel İskit (Saka) akınlarına uğradı. İskit hakanı Afrasyab tarafından istilaya uğradı (Buğur, 2006:10).

Batı Anadolu'da bulunan Lidya Krallığı Medler'in Doğu Anadolu'da ilerleyişinden endişe ediyordu. m.ö. 590 yılında Malatya civarından Fırat nehrine geçen Med ordusu Kızılırmak nehri yakınlarına kadar olan toprakları ele geçirdi. Med krallık orduları ile Lidya krallık orduları m.ö. 585 yılında Kızılırmak nehri kıyısında karşılaştılar. İki taraf güneş tutulmasını uğursuzluk sayarak savaşı bitirdiler ve Kızılırmak iki taraf arasında sınır kabul edilerek, Malatya'nın Medlerin hâkimiyetine verilmesi kabul edildi (Malatya İl Yıllığı, 1996:25).

M.Ö. 400 yıllarında İran Devleti, Malatya'yı ismen kendisine bağlı hale getirdi, (Yalçinkaya, 1940:59) şehir 200 yıl kadar İranlıların elinde kaldıysa da, Büyük İskender (m.ö. 323) tarafından ele geçirildi, İskender'in ölümünden sonrada, şehir komutanlarından Seleksiyos'un hâkimiyetine kaldı. Daha sonra da Yunanlıların idaresine geçti (Yalçinkaya, 1940:59).

Yunanlılar devrinde çeşitli savaflara sahne olan Malatya, daha sonra Romalıların eline geçti. Romalıların idaresinde iken, miladi birinci asırda, şehir Eski Malatya (Battal Gazi ilçesine) taşındı.

Mevlüt Oğuz Amasyalı Strabon'dan Malatya hakkında şunları aktarmaktadır: “Malatya Catonie ve Fırat nehri arasında kurulmuş bir şehirdir. Kommagene yakınında bulunan Malatya'da askeri bir garnizon halinde Romalı askerlerin yerleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir. Strabon buraların, Kappadokia halkından ayrı ve farklı olup bu bölgenin ormanlarla kaplı olduğundan söz etmektedir. Malatya'nın kurulduğu ovanın adını Catonie olduğunu yazan Strabon bölgede iki önemli kaleden söz etmektedir. Bunlardan birisinin Daskartum (Arapkir), diğerinin de Tomisa Kalesi olduğunu bildirmektedir” (Oğuz, 2000:64). Yine bu devirlerde Malatya bölgesinde Dalassa adı verilen çok ünlü bir manastırın varlığından da bahsedilmektedir (Psellos, 1992:96).

Roma ordularının sürekli uğradığı yer olan Malatya; kuzeyi güneye, doğuyu batıya bağlayan önemli yollar üzerinde bulunuyordu. Fırat nehrinin doğu ile batıyı birbirinden ayırması, buranın önemini daha da artırmıştır. Bu bölgeye Romalılar iki Legionu (Lejyon) yerleştirmişlerdi. Bu lejyonlardan biri Melitene'ye (Malatya) gönderilen 12. Fulminita, bir diğeri Samosata gönderilen 16. Flavia'dır. Roma'nın 30 lejyonundan ikisinin Fırat nehri kıyısına yerleştirilmesi, bu bölgenin önemini gözler önüne sermektedir. Melitene'ye yerleştirilen 12. Lejyon Doğu Roma'nın en önemli askeri üssü oldu. Bu lejyonlar bölgede asayiş sağlayarak, Karadeniz'den Zeugma'ya kadar uzanan doğu sınırlarını güvence altına aldılar. Roma'nın lejyonları buraya yerleştirmesinin nedeni; buranın önemli kavşaklarda bulunması, Fırat'ın bu yoldan geçit vermesi, su kaynaklarının ve yiyecek depolarının bol olmasından kaynaklanıyordu. 12.lejyon'un Malatya'ya yerleştirilmesi ile Aslantepe'de bulunan şehrin yeri değiştirildi. Buranın 4 km. kuzeyine, bugün Battalgazi ilçesi adı verilen yere kuruldu. Şehrin etrafı Traianus döneminde (m.s. 98–117) surlarla kuşatıldı. Daha sonra şehir Slevkoların hâkimiyetine girdi (Ağaldal, 1988:343).

M.S. 395 yılında Roma İmparatoru I. Teodos (379–382) ölmeden önce ülkesini iki oğlu arasında pay etmiştir. Roma İmparatorluğu'nun m.s. 395 yılında ikiye ayrılması ile Malatya doğu Roma'nın payına düşmüştür. Roma'nın doğu hududu m.s. 363 tarihinden 603 tarihine kadar Fırat nehrinin batı kıyısına kadardı. Malatya gerek Romalılar ve

Gerekse Bizanslılar zamanında hudut şehri özelliğini taşımıştır. Bundan dolayı şehir daima savaş alanı olmuştur (Oğuz, 2000:37). Bizanslar döneminde eyalet merkezi Likandos teması olan Malatya, Jüstinyen devrinde de önemini korumuştur (Yalçınkaya, 1940:59).

Romalılar tarafından askeri bir karargâh olarak kullanılan Malatya'da, o döneme ait eserler tahrip olduğundan günümüze ulaşamamıştır. Ulaşılabilen buluntular Malatya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Teodos Magnus (379–382), 395'te imparatorluğu oğulları Arcadius ve Honrius arasında bölüştürmüştür. İmparatorluğun ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma (Bizans) imparatorluğu içinde kalmış, bundan sonrada önemini sürdürmüştür. Doğu Romalılar Malatya'yı Sassani'lere karşı bir hudut şehri olarak kullanmışlardır. 575 yılının sonbahar mevsiminde Sasanilerle Bizanslılar arasındaki meydan savaşında, Sasani imparatoru I. Hüsrev (252) yenilgiyi kabul etmeyerek şehri yakıp yıkmış, yağmalamıştır.

VII. asrın ortalarından itibaren Fırat boylarında Roma İmparatorluğunun karşısına İslam Orduları çıkmıştır (Oğuz, 2000:229), bundan sonra Malatya için Avasım kavramı oluştu. Hz. Ömer (644) devrinden itibaren halifelerin ülkesi ile Bizans topraklarını birbirinden ayıran bölgeye Avasım adı verilmiştir. Avasım kelime anlamı ile "Koruyanlar, istihkâmlar" anlamındadır (Oğuz, 2000:70).

BÖLÜM 1: TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE MALATYA’NIN SİYASİ TARİHİ VE İDARİ YAPILANMASI

1.1. Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Malatya’nın Siyasi Tarihi:¹

Malatya Bizans hâkimiyetinde kaldığı devirde Türklerin akınlarına sahne olmuştur. Türkler ilk defa Malatya şehir arazisine 1048’de girmişlerdir. Bölgede yaşayan halk Türklerden kaçarak, dağlara sığındı, kaçanların birçoğu dağlarda açlıktan ve soğuktan öldü. 3.000 kişiden oluşan Türk ordusu, emir Abu Dinar’ın kumandasında, 10 gün müddetle Malatya şehrini yağmaladı (Ab’ul-Farac, I, 1999:312-313) ve çevresinde bir günlük mesafe dâhilinde ki araziye tahrip etti.

Türk ordusu Malatya’dan dönüşü sırasında Ermenilerin yaşadığı Sanasun (Şarsun) bölgesi halkı tarafından pusuya düşürülerek tamamen yok edildi. Ermeniler bu hareketleri sırasında esir almış oldukları Malatyalılardan ve mültecilerden yardım gördüler. Esirlerden biri, Süryani rahibi Joseph’tir. Joseph; bu hadiseler üzerine üç Memre yazmıştır. (Memre: Süryani Rahiplerin hadisler üzerine yazdıkları şiirler) Aynı zamanda patrik Yohannan X. Şuşan’ da, Malatya’nın tahribatı üzerine dört Memre telif etmiştir (Süryani Mikhail, tz: 54,116; Urfalı Mateos, 2000:231).

Selçuklular Rumları, ehl-i salibleri ve bütün Hıristiyanlık âlemini tarumar etti. Onları Anadolu’ya bir daha gelmemek üzere kovdu (İbn’i-Bibi, 2007:11).

Bu dönemde yaşanan olaylardan ve yerleşim yerlerinin talan edilmesinden sonra Türkler Bizans hâkimiyetinin ortasına yerleştiler. 1030 ile 1080 arasında Türkmen baskınları sırasında kaçan kentli ve köylüler vardı, ama ülke boşalmış değildi. Yaşanan olaylar sonucu oluşan olaylar abartıldı, ancak Selçuklu Devleti kurulduğu zaman büyük bir istikrar içinde birlikte yaşanılmıştır (Roux, 2007:242). Ancak bu konuda farklı yaklaşımlarda vardır (İbnü’l-Esir, X, 1980:80).²

¹ Bknz: Resim 2,3

² Bknz: İbnü’l-Esir, X, 1980:80: Sultan Alp Arslan, askerlerinin halkın malına el uzatmamasına çok dikkat ederdi. Bu konuda çok hassastı. Has gulamlarından birinin bir köylü kadından bir eteği (izar)

Malatya’da doğmuş olan iki büyük Süryani tarihçisi XII. ve XIII. Asırlarda yaşamışlardır ki bunların vekâyinameleri, şehrin tarihi hususunda, yeterince bilgiler vermektedir. Bunlardan birincisi Malatya’nın Kindasi Ailesinden gelen keşiş Elia’nın oğlu Patrik Mihail I. (1126–1199) ikincisi de Barhepreaus (1226–1286) tesmiye edilen Mafreyan Gregor Abu’l Farac olup bunun babası Ahron isimli bir Yahudi tabip iken, vaftiz edilerek Hıristiyanlığa geçmiş, 1243’te hemşerilerinin Moğollardan korkup şehirden alelacele kaçmalarına mani olmuştu. Mihail’in başlıca kaynağını oluşturan müellif İgnatios’da Malatya Metropolitiydi (Karagülle, 2007:59).

Malatya’ya ilk yerleşen Oğuz boyları, oğuzların Bozok koluna mensup İnalogluları (İnallu) ve hangi boydan oldukları belirlenemeyen Harbendeoğulları (Harbendelu)’dır (Sümer, 1972: 166).

Türkler, aslında 1048 yılından itibaren Anadolu’ya girmeye başladılar; 1048’de Eren (Erzurum), 1045’de Kars, 1057’de Malatya, (Ersan, 2007:72) 1059’da Sivas, 1067’de Kayseri alındı (Turan, 1965:102).

Anadolu’nun Türkler tarafından fethedilişini takip eden dönemde, Anadolu’yu yeniden imar eden, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında emeği geçen birçok fikir adamı, şair, mutasavvıf, sanatkâr ve devlet adamı vardır. Bunlar Anadolu’nun kültürel mimarları sayılmaktadır. Bu dönemden etkileri günümüze kadar süren Battal Gazi, Melik Ahmed Dânişmend Gazi, Saltuk Gazi, Mevlâna Celâleddin-i Rumi, Nâsu’rid-din Ahi Evran ve Hacı Bektaş Veli gibi devrin önde gelen dini, siyasi ve edebi şahsiyetleridir (Bayram, 1993:34).

Büyük Selçuklular devrinde Türklerin Anadolu’ya yapmış oldukları akınların hiç birinden kesin ve nihâî sonuç alınamamıştır. Ancak 1071 yılında Malazgirt ’in Büyük Selçuklu komutanı Alparslan 1063–1072 tarafından fethedilmesinden sonra Türkler artık bu topraklara bir daha geri dönmek üzere yerleşmeye başlamışlardır. Bu fetihten sonra Anadolu’ya büyük bir nüfusun göç etmesiyle beraber, esas ikinci göç, Moğol istilâsı önünden Orta Asya ve İran’ı terk eden Türklerden meydana gelmiştir.

zorbalıkla aldığını duyunca bu askerini yakalatıp derhal idam ettirdi. Bunu duyan halk da başkalarının mallarına el uzatmaktan ve saldırmaktan çekindiler.

Çoğunluğunu göçebelerin teşkil ettiği bu göç hareketinin içerisinde çiftçi, tüccar, sanatkâr ve âlimler bulunmaktaydı (Yavuz, 2003:8).

1071 Malazgirt Savaşı Anadolu'nun kapılarını tamamen Türklere açmış ve imparator esir edilmiştir (Oğuz, 2000:106–107). 1071 yılında Malazgirt zaferi ile Türkler Anadolu'ya kesin olarak yerleştikten sonra, 1077 yılında Süleyman Şah (1086) Türk Devletini kurdu (Öztuna, 1970:71). Süleyman Şah'ın 1086 yılında ölümü üzerine, yerine oğlu I. Kılıçaslan geçti (1092–1107). Garp sultanı Kılıçaslan hemen Malatya üzerine yürümüş ve Malatya'yı fethetmiştir (1178) (Müverrih Vardan, 1937:186).

Selçuklu dönemi kaynakları ele alınırsa, Selçuklu sultanı I. Kılıç Aslan'ın 1178 yılında fethettiği Malatya kentinin Hıristiyan halkına can ve mal güvenliği vermesi ötesinde, tarımsal destek ve yiyecek yardımı yapması bölgenin arazi tespitini yaptırması ve yöre halkının yeniden iskân edilmesine ilişkin kayıtlar, Selçukluların uyguladığı yerleşme politikalarının dayandığı ekonomik öncelikleri ortaya koymaktadır (Özcan, 2006:47).

Selçukluların, İran Türk-İslâm devlet geleneğinin bir mirası olarak Kayseri, Sivas, Çorum, Aksaray, Ankara, Amasya, Simre, Niksar, Malatya, Elbistan, Harput, Ahlat, Erzurum, Erzincan, Niğde, Develi gibi askeri stratejik potansiyele sahip merkezleri subaşı (ilbey) olarak adlandırılan askeri valilerin yönetiminde daimi askeri kuvvet bulundurulmuş Subaşılık merkezleri olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır (Özcan, 2006:33). Bu durum da Yerleşme politikasına örnek teşkil etmektedir.

XI. asrın ikinci yarısında Malatya çevresinde Danişmentliler ve Selçuklularla beraber Türk hâkimiyeti belirdi. Danişmendoğulları gittikleri her yere Türk kültürünü yaymaya ve yerleştirmeye çalışıyorlardı ancak bu Malatya için mümkün olmamıştır. Malatya 50 yıl Danişmentlilerin yönetiminde kaldığı halde Danişmentliler buranın kültürel yapısını fazla değiştirememişlerdir (Bayram, 1994:83).

Malatya başından beri -ki sebebi tam olarak bilinmemektedir- Danişmend Oğulları ile Anadolu Selçukluları arasında ihtilaf konusu olmuştur. Selçuklular, Malatya üzerinde hak sahibi olduklarını ileri sürmüşlerdir (Bayram, 1994:79). Mesela Danişment Gazi'nin oğlu Emir Gazi Gümüştekin (1134) I. Kılıçaslan öldükten sonra (1107) sonra Malatya emiri Tuğrul Arslan ve onun Atabeyi Belek ile birleşerek Selçuklu şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına karışmıştır. Damadı I. Mesud'un (1155) Selçuklu tahtını ele

geçirmesine yardımcı olduğu gibi (1116), Belek ölünce de Malatya'yı geri almıştır (Buğur, 2006:12). Bu durum Danişment-Selçuklu çekişmesini göstermesi açısından iyi bir örnektir.

I.Kılıçaslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu I. Mesud geçti (1116–1155). Kılıçaslan'ın diğer oğlu Tuğrul Aslan da Malatya'da onun yerini almıştır. Kardeşler arasında meydana gelen mücadelede Mesud Malatya'ya kaçtı. Bu sırada Antakya hükümdarı Bohemond Elbistan ve Malatya civarını hâkimiyeti altına aldı. 1111 yılında, Malatya Sultanı Atabaki ve Artuklu hükümdarı'nın yeğeni Belek, Malatya çevresini Bohemond'dan geri aldı. 1118 yılında Kemah Emiri İshak, Malatya çevresini yağma etti. 1119'da Malatya Sultanı Tuğrul Arslan, Belek'in yardımıyla tekrar hâkimiyetini kurdu (Turan, 1973:59). 1124'de Sivas hükümdarı Melik Gazi ile I. Mesud Malatya üzerine yürüyerek şehri tekrar ele geçirdiler (Yalçınkaya, 1946:62).

I. Mesud zamanında Malatya barış içinde yaşadı. 1135'de yerine oğlu Melik Muhammed geçti; fakat kısa bir süre içinde Bizans imparatorunun yaklaştığını haber alan Melik Muhammed şehri bırakıp kaçtı. Joannis II. Komnenos Suriye'ye kadar ilerlediği sıra da, Selçuklu sultanı Mesud, Kilikya'ya (Adana) saldırarak esir aldığı Adana halkını Malatya'ya gönderdi. 1139 yılında Melik Muhammed'de Kilikya seferine çıktı. Ölümünden sonra Zünnun onun yerine geçti (Buğur, 2006:13). Bunun üzerine kardeşi Aynu'd-Devle, Malatya'yı kuşattı; şehirdeki Türk muhafızlar, Burediye kapısını açarak Malatya'yı ona teslim ettiler. Bundan sonra Sultan Mesud, Aynu'd-Devle himayesindeki Malatya'yı iki kez kuşattı (1143–1144). Aynu'd-Devle 1142 yılında Danişmendlilerin Malatya kolunu kurdu. Buranın eski sahibi Tuğrul Arslan'ın kızıyla evlenerek, Malatya Danişmendlileri sülalesini başlattı. Aynu'd-Devle 1152 yılında ölünce yerine çocuk yaştaki oğlu Zulkarneyn geçti. Sivas'ta hüküm süren Yağıbasan, Zulkarneyn ile I. Mesud'a karşı ittifak yaptılar. Selçukluların Sivas'a yürümesi üzerine, bağışlanması için ricada bulundu. Yağıbasan'ı saf dışı bırakan I. Mesud, Malatya üzerine yürüdü, direnemeyeceğini anlayan Zulkarneyn, Selçuklu hâkimiyetini tanıdı (Malatya İl Yıllığı, 1996:34).

Daha sonra; I. Mesud ölünce yerine oğlu II. Kılıçaslan geçti (1155–1192). II. Kılıçaslan Bizanslıları sindirip, Ermenileri dize getirdikten sonra, Danişmendlilere son

verdi. 1178'de Malatya'yı ele geçirdi. Bu tarihi Mikail Bayram 1175 olarak vermektedir (Bayram, 1994:80).

II. Kılıçaslan 1192'de ölmeden önce, ülkesini oğulları arasında pay ettiğinde, Malatya Nasıreddin Berkyaruk Şah'a düştü. Ancak kardeşi Kutbeddin Melikşah 1191'de şehri eline geçirdiyse de, Berkyaruk, Selahaddin Eyyubi'nin (1193) yardımı ile şehri tekrar aldı. Malatya 1201 yılında II. Süleyman Şah'ın (1204) eline geçti. Onun ölümünden sonra, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1211) ve yerine geçen I. Alâeddin Keykubat (1237) devirlerinde, büyük şehir olma niteliğini muhafaza etti.

Keykubat, Malatya şehir surlarını onartıp kentin savunma gücünü arttırdı. Şehri imar eden Keykubat'ın en önemli eserlerinden biri 1224 yılında yapılan ve Anadolu Selçuklu Mimari geleneğini temsil eden tek eser Eski Malatya'daki Malatya Ulu Camii'dir (Ersoy, 1992:38–43).

Sultan I. Alâeddin Keykubat 'ın Konya, Ereğli, Niğde, Aksaray, Kayseri, Elbistan, Malatya, (Kumandan Simbad, tz:81) Erzincan, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Sinop, Kastamonu, Kırşehir, Ankara, Akşehir, Antalya ve Alâiyye olmak üzere cami, kervansaray, medrese ve Hankâhlarla donatılmış on dokuz kent kurmuş olması, Selçukluların kapsamlı bir yerleşim politikası izlediklerini ortaya koymaktadır (Özcan, 2006:46).

Anadolu Selçuklu devleti, Anadolu'nun Türkleşmesinde ilmi, fikri, ticari, ekonomik ve sosyal alanda gelişmesine ön ayak olmuştur (Holt ve diğerleri; 1997:241). Anadolu Selçuklu Devletinin en kudretli dönemi Sultan Alâeddin Keykubat zamanı olmuştur. Döneminde ilmi, fikri, sosyal, ekonomik ve ticaret alanında altın zamanını yaşamıştır (Gordlevski, 1988:238; İbn-i Bibi, 1996:16). Alaeddin Keykubat'ın Hıristiyan Vard'ın kızıyla evlenmesi (Kumandan Simbad, tz: 80) devlet politikasını anlamamız açısından önemlidir.

Alâeddin Keykubat'ın 1237 yılında ölümünden sonra, yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1246) geçti. Bu sırada Moğol tehlikesi belirdi. 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusu bozguna uğradı. Bu sırada Malatya'da istilanın sarsıntılarını geçirdi (Turan, 1973:183). Moğollardan sonra büyük bir kıtlık baş gösterdi. Köseadağ

yenilgisinin Sultanın tedbirsiz davranmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Aksarayı, 2000:35).

Aslında Anadolu Selçuklu devletinin ilk yılları bölgenin istilasını ile geçmiş, ilk önce Bizans ve arkasından Papa tarafından teşvik edilen (Riley Smith, 2004:104) Haçlılarla uğraşmış ve XII. asrın son yarısında mücadeleler hızını kaybetmiş ve yerini her bakımdan bir imar faaliyetine bırakmıştır. XII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki istikrara dış siyasetteki başarıların da eklenmesiyle Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilmi siyasi, ekonomik bakımdan kalkınması için gerekli zemin oluşmuştur, bu II. Kılıç Arslan (1192) ve oğlu Rukneddin Süleyman (1203) zamanlarında başlamıştır (Yavuz, 2003:8).

Selçuklu Sultanı IV. Kılıçaslan'ın (1264) ölümü üzerine, Malatya diğer Anadolu şehirleri gibi, İlhanlıların idaresi altına girdi (Öztuna, 1970:87).

Selçuklu Devletinin gittikçe zayıf düşmesi, 1300 yıllarına doğru bilhassa Anadolu'da bir takım küçük Türkmen ve Ermeni Devletleri kurulmasına zemin hazırlamıştı. Bu sırada Müslümanlar ile Hıristiyanlar Malatya' da tam bir anlaşma halinde yaşıyorlardı. Şehir halkı büyük iktidara sahip olan Moğollardan yana tavır almakta ve civarda olup biten hadiseleri onlara haber vermekteydi (Karagülle, 2007:45).

Moğollar 1252–1253 yılında Malatya'yı yağma ettiklerinde (Turan, 1965:260) ülke karışıklık içinde bunalmıştı. Moğolların baskısı artmış ve de Anadolu'daki Türkmen boylar her fırsata ayaklanmaya başlamıştı. İlhanlı hanı Olcaytu (1316), Anadolu üzerinde İlhanlı egemenliğinin artık zayıfladığını görünce, 1314 yılında, Emir Çoban'ı Naib tayin etmişti: Olcaytu için haraç toplayan Mardu ve Cemaletdin; Malatya halkına sürekli baskı uyguladılar: İstilalara uğrayan Malatyalılar buraların 170 yıldan beri kendilerine ait olduğunu, Selçuklu sultanlarının verdiği beratların ellerinde bulunduğunu söyleyerek yakınıyorlardı (Malatya İl Yıllığı, 1996:36).

Tüm bu durumlar içinde, 1315 yılına doğru Memluklular Malatya'ya kadar ilerlediler. Bu tarihten sonra Malatya uzun müddet Memluklu sultanlarının elinde kaldı (Turan, 1973:191). Halep Memluk Emiri Seyfeddin Tengiz, ordu ile Malatya'ya varınca Cemalettin Hızır, kentin ileri gelenleri onu karşılayıp ve bağışlanma dileğinde bulundular. Seyfeddin Tengiz tarafından affedilen Malatya halkı askerlerin şehri

yağmalamalarına müsaade etmemek için kapıya bırakılan muhafızları dinlemeyerek şehre girdiler.

Selçuklular zamanında Malatya, sanayi ve ticareti ileri zengin bir şehirdi. Burada kumaş dokuyan tezgâh sayısı 12.000 ile 19.000 arasındaydı. İşte Memluk askerleri bu zengin şehri yağmalamaya başladılar. Müslüman-Hiristiyan ayrımı yapmadan değerleri eşyaları alarak talan ettiler. Memluklar kentten ayrıldıktan sonra, Emir Çoban Malatya'ya gelip düzeni sağladı. 1308 yılından sonra da Anadolu Selçuklu Devleti tarihe karıştı (Malatya İl Yıllığı, 1996:37).

Malatya 1337 yılından sonra Dulkadiroğullarının eline geçti. 1339'dan sonra Eretna Bey'in eline geçti.1382–1387 yıllarında da Kadı Burhaneddin (1398) şehre hâkim oldu. 1339 yılında Yıldırım Bayezid (1401) Malatya'yı aldı (Öztuna, 1970:219–220). Böylece Malatya Osmanlı idaresine girdi.

Malatya'da halkın çoğu Kış Eski Malatya'da, yazı Asbuzu'da geçiriyorlardı. Asbuzu'nun terk edilmesi olayı ise şu şekildedir: 1838 yılında Doğu Anadolu'daki kuvvetlerin komutanı Hafız Ahmet Paşa Karargâhını Mamuret-ül Aziz (Elazığ)'den Malatya'ya nakledince, askerlerini Malatya evlerine yerleştirdi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı ele geçirmek için Gaziantep'e (Nizip) giden (1855) Hafız Mehmet Paşa'nın askerleri şehri terk ettiğinde, yerlerine dönen halk, şehri oturulmayacak vaziyette buldular. Bağ evlerinden esas şehre dönmediler. Böylece Asbuzu Malatya adı ile tanınmaya, esas Malatya'da Eski Malatya ismi ile anılmaya başladı (Malatya İl Yıllığı, 1996:40).

1.2. Yerleşim-İdari Yapı-Nüfus:

1.2.1. Yerleşim-İdari Yapı:

Öncelikle XI. yüzyılda Türk ve Bizans Devletleri arasında uzun süren savaş ortamının şehirlerin fiziki yapısına zararlar verdiği belirtilmelidir (Demir, 2003: 64-65).

Malatya ve yöresinde Türk yerleşiminin çok öncelere dayandığı 740 yılında Afyon'da ölen ve Malatya yöresinde Bizans'la yapılan savaşlarda efsaneleşen Seyyid Battal Gazi'nin menkıbesinde Türkleştirilmesinden bellidir (Köprülü, 1980:257).

Sultan I. İzzeddin Mesud sonrasında başlayan idarî birimlere dair ilk kayıt Sultan II. Kılıç Aslan'ın Orta Asya-Türk hakan geleneğine uygun olarak 1180 yılında Selçuklu ülkesini on bir oğlu arasında idarî birimlere ayırdığına dair kayıttır. On bir idari birimin belirlenmesine ilişkin vakayinameler incelendiğinde; Sultan II. Kılıç Aslan dönemindeki birimlerin, Rükneddin Süleymanşah; Tokat, Muhiddin Mesud; Ankara, Muizzeddin Kayserşah; Malatya, Mugiseddin Tuğrulşah; Elbistan, Nureddin Sultanşah; Kayseri, Kutbeddin Melikşah; Sivas ve Aksaray, Nizameddin Argunşah; Amasya, Nasreddin Berkyarukşah; Niksar ve Koyunhisar, Sencerşah; Ereğli, Aslanşah; Niğde ve Gıyaseddin Keyhüsrev; Uluborlu olduğu görülecektir.

XIII. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmasını tamamlayan Selçukluların, diğer ortaçağ devletlerinden ya da Anadolu-Türk feodal devletlerinden farklı olarak, Anadolu'daki Bizans idari coğrafyası üzerinde, Orta Asya-Türk ve İran-İslâm devlet geleneklerinden gelen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında paylaşımına dayanan ülüş sistemi ve İslâmî İktâ Sisteminin sentezi niteliğinde, yeni bir idare sistemi kurdukları görülür (Özcan, 2006:204).

Ancak; I. Alâeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkışından sonra meliklik sistemi ya da iktâlar verilmesi biçiminde örgütlenen idari birim anlayışı, kaldırılmış ve tüm idari birimler doğrudan merkeze bağlı, fethedilen ülke meliklerine ya da yapılan hizmetler karşılığı devlet yöneticilerine verilen iktâlar biçiminde değiştirilmiştir.

Şehirleşme yapısına bakıldığında, Bizans şehrinde kale en yüksek yerde kuruluyordu. Bu yapı sadece dağlık bölgelerde kurulan şehirlerde değil, Kayseri ve Konya gibi düzlük arazide kurulan şehirler için de geçerlidir. Bu açıdan Türk devrinde, Bizans surlarının ovalık düz arazi ile birleşen yamaçlarının Türk şehrinin dolayısıyla da Kayseri şehrinin merkezi olarak gelişim gösterdiğini eski Bizans şehirlerinin ise daha yüksek ve sarp bölgelerde kaldığını söyleyebiliriz (Demir, 2003: 64-65).

Anadolu'daki konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde asıl görevi gönüllü olarak Ahiler üstlenmiştir. Gerçekten de Ahiler, göçebe hayatı terk edip şehre inen her gence sahip çıkmış, onlara bir meslek öğretilip, onların işini kurmasına yardım etmişlerdir. Böylece, Anadolu'da Türk toplumunun şehirleşmesi ve şehir kültürüne uyum sağlaması, Ahilerin özverili destekleriyle sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiştir (Koca, 2008:33).

Ahiler, sadece konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde değil, aynı zamanda yeni yerleşim yerleri ve mahallelerin kurulmasında da başlıca rol oynamışlardır. Şehir hayatı, genelde, şehire yabancı kabul edilen Türkler için değişik ve ayrı hususlar içerse de, binlerce yıldan beri oluşan gelenekleri içine almıştır (Baykara, 2004:187)

Anadolu Selçukluları Devleti, Türkmenleri iskân etmekle kendini yükümlü saymış, onların her türlü problemlerine çözüm bulmaya çalışmıştır. Selçuklular, göç edenlerin yerleşim meselesini, ikta usulü ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Eröz, 1991:99).

Anadolu'ya göçebe Türkmenler Anadolu Selçuklu devleti içerisinde neredeyse tüm alanlarda önemli değişmelere sebep olmuştur. Göçebe toplulukları güvenlik nedeniyle küçük gruplar halinde Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına dağıtma ihtiyacı hissederken, göçebeler de göçten önce yaşadıkları bölgelerin şartlarına benzer özellikler taşıyan bölgelerde yaşamayı tercih etmişlerdir.

Devlet, göçlerle gelen halkı yerleştirme konusunda, daha öncede şehirlerde yaşamış olanları şehir merkezlerine, köylere ise daha önceden göçebe olarak yaşayanları yerleştirmiştir. Böylece Anadolu'ya gelen toplulukların kendi sosyal sınıflarına bağlı olarak yerleştirildiklerini görmekteyiz. Bu yerleştirme politikası ile yönetimin, sosyal bütünlüğün sağlanmasını ve ekonomik anlamda verimliliğin artırılmasını amaçladığını söyleyebiliriz. Göçebelerin ancak yaylalarda ve kışlaklarda hayvancılık yaparak üretime katkı yapabilecekleri düşünülmüş, esnaf ve tüccar grubunun da şehirlerde yerleştirilmeleri uygun görülmüştür (Bozkuş, 2009: [http:// www.yaziyeri. com/](http://www.yaziyeri.com/)).

Türkiye Selçuklu sultanları, yeni ele geçirdikleri şehirlerde sadece idarî, askerî ve dinî teşkilât kurmakla yetinmemişlerdir. Bu yeni şehirlerde kısa sürede kendi kışlalarını, camilerini, mescitlerini, medreselerini, zaviyelerini, hanlarını, hamamlarını, çeşmelerini de yaptırmışlardır. Ayrıca, bu şehirlerin ekonomik bakımdan gelişmesini ve Türkleşme-İslamlaşmasını sağlamak için de, başka yerlerden bu şehirlere zengin tüccarlar getirtmişlerdir. Hatta bunlardan, daha önce oturdukları şehirlerdeki mallarını satmakta güçlük çekenlere, devlet desteği sağlayarak, bu göçü kolaylaştırarak özendirmişlerdir (Koca, 2008:26–27)

Anadolu coğrafyasına gelen Türklerin henüz göçebe yaşam geleneğinden tam olarak kurtulmamış ve İslâmlaşma sürecinin de Orta Asya Türk kültür değerlerinin yerini

tamamen almamıştır. Başka bir deyişle; Türkler bu dönemde ne tam anlamıyla İslâmlaşmış, ne de Orta Asya geleneksel yaşam biçimlerinden tam olarak kurtulmuşlardır.

Nitekim yerleşik ya da yarı göçebe Türklerin süreç içinde çiftçi sınıf olarak köylere ya da asker ve tüccar sınıflar olarak kentlere yerleşerek kentlileştikleri ve İran-İslâm kültür ve medeniyeti etkisine girdikleri, buna karşılık, Orta Asya gelenek ve yaşam biçimlerini koruyan ya da sürdüren göçebe Türklerin ise Uç olarak adlandırılan bölgelerdeki verimli yaylak ve kışlak alanlarına yerleştikleri bilinmektedir (Koray, 2007:7). XIII. yüzyıl sonunda Orta Anadolu şehirlerindeki yerleşik Türk nüfusu en kalabalık seviyesine gelmiştir (Demir, 2005:104).

XI. yüzyıl sonlarından itibaren Danişmendliler hâkimiyetinde olan Amasya, Tokat, Sivas, Sinop, Kayseri, Yozgat, Çankırı, Kastamonu, Çorum, Malatya gibi şehirler XII. yüzyılda Selçuklu sarayına bağlandıktan sonra da kültürel varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tarihi kaynaklar bu yörelerde yerleşik hayatın XI.-XIII. yüzyıllarda hâkim olduğunu sanayi, ticaret ve kültürel faaliyetlerin buralarda çok ilerlemiş olduğunu kaydetmektedir (Akdağ, 1974:76)

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Konya, Ereğli, Niğde, Aksaray, Kayseri, Elbistan, Malatya, Erzincan, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Sinop, Kastamonu, Kırşehir, Ankara, Akşehir, Antalya ve Alâiyye olmak üzere Cami, Kervansaray, Medrese ve Hankâhlarla donatılmış on dokuz kent kurmuş olması, Selçukluların geniş bir yerleşim politikası takip ettiklerini ortaya koymaktadır (Özcan, 2006:46).

XIII. yüzyılda Selçuklu egemenliğindeki Anadolu'da yönetici, kadı, cami, kumaş hanları ve hamamlara sahip Mardin, Ankara, Erzurum, Malatya, Erzincan, Sivas, Ahlat, Meyyafârikun (Silvan) , Amid (Diyarbakır) , Konya, Kayseri, Kastamonu, Tokat, Sinop, Amasya, Samsun, Niksar, Antalya, Alâiyye, Tunguzlu ve Honaz gibi yirmi dört büyük eyalet şehri olduğu ifade edilmektedir, aynı dönemlerde Anadolu'da Erzurum, Kayseri, Urfa, Iğın, Maraş, Ankara, Erzincan, Malatya, Amasya, Tokat, Konya, Niksar, Meyyafârikun, Ahlat, Sivas, Samsat ile Antalya ve Alâiyye limanları başta olmak üzere Anadolu'da 100'den fazla yerleşim yeri bulunduğu kaydedilmektedir.

XII. yüzyılda varlığı kayıtlardan tespit edilen eski bir köy olan Cefanenin varlığını da Osman Turan'dan öğrenmekteyiz (Turan, 1998:137). Yine Tortuni Köyü, Ribat-ı Muşar ve Porsudun köyü olarak bilinen yerleşim yerlerinin Selçuklu döneminde de var olduğu belirlenmiştir (Göğebakan, 2002:267-272).

1.2.2. Malatya Mahalleleri:

Mahalleler genelde bir dini yapının etrafında oluşmuşlardır (Göğebakan, 2002:135).

XIII. yüzyılda Anadolu mahalleleri hakkında ancak vakfiyelerde bazı bilgilere rastlanmaktadır. Bu bilgiler sadece mahalle isimlerinden ibarettir (Tanyeli, 1987:159).

Selçuklu şehirlerinde caddelerden ayrılan sokaklarda her evin kendine giden bir yolu bulunuyordu. Bu yapı, şehre çıkmaz sokaklardan oluşan bir yol ağı oluşturmuş oluyordu (Demir, 2003:72).

Türkiye Selçuklu devrinde, şehirlerdeki Müslüman ve Hıristiyan halk, genellikle ayrı ayrı mahallelerde oturuyordu (Koca, 2008:27). Genellikle Gayri Müslimlerin yaşadığı mahallelerin ayrı bir sur ya da duvarla çevrili olduğu da bilinmektedir (Demir, 2003:73).

Selçuklu devri Malatya Mahalleleri konusunda çok fazla bilgi olmamakla birlikte Osmanlı tahriri ve Seyyahların verdiği bilgilerle hareket etme gerekliliği doğmuştur. Şehrin 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girmesinden hemen sonra 1519'da yapılan bir çalışmaya göre; Malatya'da 27'si Müslüman 4'ü Ermeni toplam 31 mahalle bulunuyordu. Bu tahrirden 40 yıl sonra 1560 yılında yapılan başka bir tahrirde; Müslüman Mahallesi 29'a çıkarken Ermeni Mahallesi 4'te kalmıştır (Göğebakan, XXVII: 471-472).

Bu Ermeni mahallelerinin isimleri;

Gürcü planı Zımmi Mahallesi, Çerkit Zımmi Mahallesi, Mukaddesi Ağazad Mahallesi ve Pulad Zımmi Mahallesidir (Göğebakan, 2002:86-87).

XVI. yüzyılda Malatya şehrinin nüfus yapısı tahrir defterlerinde ki kayıtlara göre 28-29 Müslim 3-4 Gayrimüslim mahalleden meydana gelen şehrin toplam nüfusu mahallede ki hane sayısının 5 kat sayısı ile çarpılarak mücerred ve muaf nüfus ile birlikte toplanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Dönemin nüfus kayıtlarında bulunan 31

mahallede toplam 1132 hane bulunmaktadır. Bunlardan 947'si Müslim 185'i Gayrimüslim hanedir (Göğebakan, 2002:89-91).

Malatya'yı otuz iki mahalleye ayıran Evliya Çelebi, bu mahallelerin meşhur olanlarını şu şekilde sıralamıştır: “Eski Cuma, Camii Kebir, Emir Ömer, Saray, Kızlar, Han-kâh, Toptaş, Karahan, Çermik, Alacakapı, Bostancılar, Kuçkem, Araz, Kürtler mahalleleridir.” Seyyah yedi mahallede Ermeni nüfusundan bahsederken Yahudilerin olmadığına değinir (Evliya Çelebi, 1968:17-18).

Malatya'da ki mahalle isimleri çoğunlukla bilinmemekle beraber bir mahallenin adının Seyfeddin Sungur Mahallesi olduğu araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır (Özcan, 2005b:304).

1.2.3. Malatya'da Gayr-i Müslimler:

Bu dönem Anadolu'da Gayr-i Müslimler içinde Hıristiyan ve bir miktarda Yahudi yaşardı. Hıristiyan nüfus içinde Ermeniler ve Süryanilerin Rumlara göre Türklerle daha iyi anlaştıkları ve Danişmentlilerle olumlu ilişkilere girdikleri, hatta Danişmentli hükümdarlar öldüklerinde yas tuttıkları görülmektedir (Demir, 2005:205).

Hıristiyanlar Türk bölgelerinde Türklerin kültürel kurumları ile birlikte yaşamayı kabul ettikleri görülürken, dini yönden Hıristiyan kalmalarına rağmen Türk-İslam medeniyetinin her alandaki olumlu gelişmelerinden yararlandıkları söylenebilir (Demir, 2005:206).

XIII y.y. da Ermenilerle ilişkilerde problemlerde yaşansa da (Ersan, 2001:611) Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti zamanında Ermeniler tam bir inanç hürriyeti, siyâsî ve iktisadî ayrıcalıklar içerisinde yaşamışlardır (Yılmaz, 2007:22; Melikoff, 1975:187-195).

Bu dönemde yaklaşık yüz hane kadar Ermeni nüfus bulunduğu belirtilmektedir (Göğebakan, 2002:76-77). Malatya nüfusu içinde Müslümanlarla birlikte yaşayan Ermeniler, ağırlıklı olarak kent merkezinde yaşamışlardır (Artinian, 2004: 19).

Osmanlı milletini oluşturanlardan biri olan Ermeniler, XIX. yüzyıl sonlarına kadar Malatya'da Müslümanlarla birlikte huzurlu bir şekilde yaşamışlardır. Uzun yıllar aynı topraklar üzerinde yaşayan Malatyalı Ermeniler ve Müslümanlar doğal olarak

birbirlerinden etkilenmişlerdir. Öyle ki Malatya'daki bu iki toplumun dinleri dışında adetleri, gelenek ve görenekleri, giyimleri oldukça birbirine benzemektedir (Yılmaz, 2007:21).

Malatyalı Ermeniler de ülkenin çoğu yerinde yaşayan Ermeniler gibi ticaret işleri ile meşgul olmuşlardır. Bu yüzden Malatya ve çevresindeki Ermeni nüfusunun çoğunluğu tüccar ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Malatyalı Ermeniler, özellikle Gürün Ermenileri ile kurdukları ilişkiler neticesinde dokumacılık alanında oldukça ileri bir seviyeye ulaşmışlardı. İpek, keten, işlemecilik, perde imalatı, terzilik, halıcılık gibi işlerin neredeyse tamamı Ermenilerin elindeydi. Ermenilerin ürettiği ürünler büyük rağbet görüyordu. Yine bu ürünlerin ülkenin değişik yerlerine pazarlanması işini de Ermeni tüccarlar üstleniyordu. Dokumacılık alanında ön plana çıkan Malatya Ermenileri bunun dışında saat yapımı, bakırcılık, çilingirlik, demircilik, kuyumculuk, işlerinde de ustalaşmışlardır (Yılmaz, 2007: 21–22; Kuran,2001:617).

Malatya'da ticaret ve zanaatkârlık ile uğrasan Ermenilerin yanında farklı işlerde çalışan Ermenilerin de olduğunu görmekteyiz. Özellikle bağcılığın ileri seviyede olduğu Malatya'da, Ermenileri bu faaliyetlerin içinde de görmekteyiz. Dokumacılıkta ileri bir seviyede olan Malatyalı Ermenilerin, gereken hammaddeyi temin etmek için köylerde pamuk ve ipekböceği üretimi yaptığı da bilinmektedir (Yılmaz, 2007:22–23).

1.2.4. Malatya Evleri:

Selçuklu zamanında Malatya evleri konusunda fazla bilgi olmamakla birlikte aşağıda verilen bilgiler doğrultusunda o dönem için bazı fikirler edinebiliriz.

Selçuklu dönemi vakfiyelerinde, ahşap veya kerpiçten yapılmış olduğu anlaşılan Selçuklu dönemi konutlarının alt katlarında ahır ya da imalâthane veya ticarethaneler bulunan bir veya iki katlı yapılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çok sayıda bağ, bahçe ve tarla bulunduğu ya da başka bir ifadeyle kentlerde tarımsal üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Selçuklu dönemi kentlerindeki konut tipinin, bir ya da iki katlı ve tarımsal üretime elverişli nitelikte tek ailelik bahçeli konutlardan oluştuğu, dolayısıyla yerleşim dokusunun seyrek olduğu veya kentsel alan içinde yoğun bir yapılaşma dokusu olmadığı düşünülmektedir (Özcan,

2006:167). İki katlı olan evlerin altında ahır bulunur üstte ise aile fertleri otururlar idi. Köylerde aynı uygulamalarla devam edilmekte idi (Karagülle, 2007:17).

Bu evlerde yaşayan aileler hakkında Mevlana şunları ifade etmektedir; karı-koca arasındaki ilişkiler konusunda evin reisinin her zaman kadın olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu görüş alışverişinde kadınların verdiği kararının tersine davranılması gerektiğini de belirtmektedir (Mevlana Celaleddini Rumi, 1990:340).

Selçuklu döneminde Türk evinin ortalama 120 m² kullanım alanına sahip olabileceği ve ortalama konut kullanım alanının da bahçe alanı ile birlikte yaklaşık 200 m² olabileceği öngörülmüştür (Özcan, 2005: 178).

1.3. Nüfus:

Ulu Camii ya da Cuma Camii (Aslanapa, 1991:17) kişi kapasitesiyle hesaplandığında Malatya Ulu Camii'nin kapasitesinin 2500 kişi olması gerektiği hesaplanmıştır (Özcan, 2007:11).

Bu durum o dönemin nüfusu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayabilir. Yine Özcan 1560 yılında Malatya'nın nüfusunu 8.380 kişi olarak göstermektedir (Özcan, 2005b:311).

Ancak Mustafa Demir'e göre; Cuma camilerine gelen Müslüman nüfus düşünüldüğünde ve camiye gelenlerin Müslüman erkekler olduğu düşünüldüğünde bölgedeki Müslüman nüfusun 10-15 bin olacağı tahmin edilmektedir (Demir, 2005:112).

Bu dönemde Anadolu nüfusu açısından çok canlı olmamakla beraber bu dönemde meydana gelen salgın hastalık doğal afet ya da salgın hastalıklar nedeniyle şehirlerin nüfusu azdı. Bu salgın hastalık ve afetlerden dolayı ölenler o kadar çoktu ki, Simbat'a göre; onları defnetmek kabil olmuyordu (Simbat, tz.: 47).

Malatya şehri demografik yapısı tahrir defterlerinde ki kayıtlara göre tahrirler arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında 28–29 Müslim 3–4 Gayrimüslim mahalleden meydana gelen şehrin toplam nüfusu mahallede ki hane sayısının 5 kat sayısı ile çarpılarak mücerred ve muaf nüfus ile birlikte toplanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Dönemin nüfus kayıtlarında bulunan 31 mahallede toplam 1132 hane bulunmaktadır. Bunların 947'si Müslim 185'i Gayrimüslim hanedir (Gögebakan, 2002:89-91).

Malatya'nın boylu, rençber, çalışkan, karakterli ve yiğit insanları vardır. Hepsi yabancı dostu olup yardımseverdi. Bunlar Allah'ın birliğine inanan, Müslüman ve tam manası ile olgun insanlardır. Yabancı insanların yardımına koşar, ellerinde olanı onlara ikram ederlerdi. Malatya şairlerin meskeni ve bilginlerin toplandığı bir yerdi. Malatya'da gece namaz kılıp, gündüz oruç tutup bir köşeye çekilen insanların da olduğu, ileri gelenlerin samur kürk ve renkli soflar giydikleri fakirlerin ise şal ve şal taklidi (Şapek) giydikleri ifade edilmektedir (Evliya Çelebi, 1968:37-38).

Bu dönem Anadolu'sunda kullanılan dillere bakarak Türklerin dışında bu bölgede Arap, Ermeni, Fars, Kürt, Rum gibi milletlerin yaşadıklarını görmekteyiz. Ermeniler, Türkiye Selçuklu Devleti zamanında da tâbi küçük prenslikler şeklinde her türlü dini ve idari özgürlüğe sahip olarak yaşamışlardır (Sevim, 1993:26).

Farklı etnik yapıda olsalar bile şehir insanını koşullar ortak bir payda da birleştirmiş olmalıdır. Bu dönem Anadolu'nun birçok yerinde aynı etnik unsurların varlığına rastlanmaktadır. Şehirde Süryanilerin yaşadığı da kayıtlara geçmiştir (Yakar ve diğerleri, 2004:9). Bölgede yaşayan topluluklar hakkında aynı bilgiler Bezm u Rezm'de de yer almaktadır (Esterabadi, 1990:424).

Malatya'da en çok kullanılan bayan isimleri "Havva, Huma, Tenzile, Enzele, Âlime, Rukiye, Emine, Kezeban, Gülsüme, Fatime, Hatime, Meryem, Ümmühan, Nisa Kadın, Züleyha, Mefkure, Atike, Zahriye, Saniye, Halime, Hadice, Hanım" şeklindedir (Evliya Çelebi, 1968:24).

1.4. Malatya Bölgesindeki Aşiretler:

Malatya Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1516 tarihine kadar Danişmendli, Selçuklu, İlhanlı, Memluklu ve Dulkadirli idaresinde kalmış ve bu süre içerisinde aşiretlerin hareketliliği devam etmiştir. Malatya yöresi XIII. yüzyılda Moğol istilası sebebiyle batıya göç eden Türkmen kitlelerinin başlıca uğrak yerlerinden birisidir. Mesela batıya göç etmeden önce, Germiyan Türkmenleri Malatya civarında bir müddet kalmışlardır. Yörede bu hareketliliği yaratan bir başka Türkmen gurubu da Ağaçerileridir (Göğebakan, 1999:1474; Göğebakan, 2002:195-208). Aşiretler Selçuklu yönetimi tarafından Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarındaki Malatya ve Maraş bölgelerine yerleştirilmişlerdir (Özcan, 2006:45).

Malatya'ya yerleşmiş bulunan Türkmen grubu, Osmanlı'nın bölgeyi fethinden önce Maraş, Elbistan ve Malatya bölgelerinde bir beylik kuran Dulkadirli olmuştur. Dulkadirlilerin de içerisinde yer aldıkları Bozuk Türkmenleri (Bayat, Avşar, Beydili) güneyde Gazze'den kuzeyde Antep'e kadar uzanan bölgeye yerleştirilmişlerdir. Cemaatlerin Malatya kazasındaki yerleşim ve nüfus durumu şöyledir (Yinanç, 1989: 77-78; Göğebakan, 2002:195; Göğebakan, 1999:1474).

1.4.1. Cemaat-ı Mihmadlu:

Osmanlı devrinde Kınık boyuna mensup topluluklar, Halep ve Şam Türkmenleri arasında bulunmaktaydı. Bunlardan Halep Türkmenleri içinde bulunan Kınık boyu cemaatlerinden birisi olan Mihmadlular, Malatya'da en fazla konar-göçer nüfusa sahip olan gruptur.

Cubas nahiyesinde bir köyün adı Kara Mihmadlu (Kara Mehmad)'dur. Suman köyünde İne Bey Veled-i Hamza'dan on bir kişi, Osmanlı fethinden önce ataları bu köye gelip ve kendileri burada doğup büyüdüğü halde "Dulkadirli canibinden Mihmadlu cemaatine tabisiz deyi" rüsum alındığı anlaşıldığından, uzun müddet bu köyde oturdukları için Saman köyü nüfusuna kaydedilmişlerdir. Aynı nahiyede bulunan Han-ı Şahne köyünde de Süleyman Veled-i Hamza' dan 10 nefer kimseye Maraş sipahileri gelerek "Maraş Yörüklerinden Mihmadluya tabisiz deyi" bunlar Maraş'a yazılmayıp uzun süreden beri burada oturdukları için Han-ı Şahne Köyüne kaydolanmışlardır. Bu bilgiler Mihmadluların Dulkadirli'ye bağlı olduklarını ve zamanla yerli halka dönüştüklerini göstermektedir (Göğebakan, 2002:205-206; Göğebakan, 1999: 1474–1475).

1.4.2. Cemaat-ı Harbendelü:

Malatya'da Mihmadlu cemaatinden sonra nüfus açısından ikinci sıradaki grup Harbendelülerdir. Memlûklular zamanında Suriye'nin kuzeyinde bulunan Türkmen guruplarından olan Harbendelüler, Halep Türkmenlerinden olup konar-göçer bir guruptur. Dulkadir ve Şam Türkmenlerinin baskısı bölgede artınca, Dulkadirli Zamantı suyuna kadar uzanan toprakları ele geçirmişler, 1360'ta Türkmen Beylerinden Celaleddin Ömer Bey' de Malatya'yı Eretnalılardan almıştır. Adı geçen Ömer Bey'in Halep Türkmenlerinden, hatta Harbendelü oymağından olması ihtimali söz konusudur.

Ömer Bey' in 1361'de ölümü üzerine, şehir Memlûkluların eline geçmiştir (Göğebakan, 2002:206-208; Göğebakan, 1999: 1474–1475).

Kuzeybatı Suriye' de kayıtlarına rastlanmasına ve Akkoyunlu boylar birliği içinde de yer almalarına rağmen, Harbendelülerden Akkoyunlu kaynaklarında hiç söz edilmemektedir. Gökür Göğebakan'ın belirttiğine göre; Harbendelüler'in Karakoyunlu aşiretinin güçlü kollarından birisi olduğu, aşiretin Uzun hasan tarafından Çemişgezek iline Emir Şeyh Hasan'dan alındığı yazılıdır. Fakat Şeyh Hasan ergenlik çağına vardığında etrafında halkı toplamış, buraları gasp edenlere karşı harekete geçerek Harbendelüleri yöreden çıkarmıştır (Göğebakan,2002:206-208; Göğebakan, 1999:1476).

Safevi Devleti'nin dayandığı boylardan olan Şamlu'ya bağlı cemaatlerden biri Harbendelülerdir. Bunların Beydilli'den çıktığı da ileri sürülmüştür. Halep tahrir defterleri araştırıldığı zaman Halep Türkmenlerinin Beydilli, Harbendelü, Bayad, İnallu, Köpekli Avşaru, Gündüzlü, Beyliklü, Şah Melekli, Peçenek, Köseccelü, Toktemürlü adlarını taşıyan gruplar ile yerli bazı cemaat gruplarından meydana geldiği görülmektedir (Göğebakan, 2002: 206-208; Göğebakan, 1999: 1476-1477).

1.4.3. Cemaat-ı Belicarlu (Biliçarlu), Aşkanlu, Kavi:

“Cubas nahiyesinde bir köyde kaydına rastlanan Belicarlu cemaatinin yürügan olduğu ve Sürmengi köyünde yaşadıkları belirtilmektedir. Sârim kethüdaya bağlı olan cemaat “haric ez-defter” yazılmıştır. Aynı köyde “cemaat-ı Aşkanlu ve kavi” oturmaktadır. Aşkanlu cemaatinin Malatya'da 18 hane, 4 mücerred nüfustan meydana gelmekte ve 4600 koyun sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu cemaatin bir kısmı aynı tarihte Belicarlu taifesi ile birlikte Adana livasında bulunmaktaydı” (Göğebakan, 2002:195-208; Göğebakan, 1999:1477-1478).

1.4.4. Cemaat-ı Çakallu:

Tahrir defterlerine göre, Malatya'da Çakallu cemaatinden 21 hane ve 6 mücerred nüfus bulunmakta olup, bunların 2850 koyuna sahip oldukları yazılmıştır. Ayrıca bir mezrada kaydına rastlanan bu cemaate mensup kişilerin Kasaba nahiyesi Çarmızı köyü civarında buldukları, resm-i yatak ödedikleri anlaşılmaktadır (Göğebakan, 2002:200; Göğebakan, 1999:1478-1479; Söylemez, 2002:39-52)

Bozulus'tan olan Çakallu cemaati konar-göçer Türkmen yörügü taifesinden olup, Türk geleneğine uygun olarak 12 hayvanlı Türk takvimini kullanmaktaydılar. Bunların Behisi kazası dâhilinde de yaylak-kışlak hayatı sürmekte oldukları Malatya dışında da; Kâhta, Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Antep, Maraş, Rum kale, Urfa ve şark taraflarında varlıkları görülmektedir. akallu Dulkadirli Yörüklerinden Boylanlı taifesine bağlı cemaatler arasında gösterilmişlerdir. Ekrad-ı İzzeddin Bey'e bağlı görülmekle birlikte, kendisine tabi kethüdalar tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. taifenin idaresinden sorumlu olup ayrı alt grupları idare eden Zeyneddin, Bayındır, Budak, Süvar, Hamid ve Abdullah isimli kethüdalar içinde, Malatya yöresinde bulunan Çakallu cemaatinin Süvar ve Abdullah'a tabi olduğu, bu kethüdaların Malatya kazası dâhilinde mülk sahibi bulunduğu anlaşılmaktadır (Söylemez, 2002:39-52; Gögebakan, 2002:195-208; Gögebakan, 1999:1478-1479).

1.4.5. Cemaat-ı İzoli:

Bu cemaatin Cubas nahiyesi Dayı köyünde oturdukları ve ziraat yaptıkları kayıtlara geçmiştir. Ödemekle yükümlü buldukları vergilerden İzoli cemaatinin bu köyde yerleşik duruma geçtiği anlaşılmaktadır. Sultan Alâeddin Keykubat'ın da tasdik etmiş olduğu 1186 tarihli bir soy kütüğünde 12 Türk oymağından birisi olarak adı geçen İzollu, Horasan'dan Anadolu'ya gelen bir Türk aşireti olarak gösterilir. Şecerenin yazıldığı tarihten önce Urfa civarında buldukları sırada, bunlardan bir kol Malatya-Elazığ arası bölgeye göç etmiştir. Cubas nahiyesinde Dayı köyüne yerleşmelerine müteakip, Fırat'ın karşı yakasında günümüzde Elazığ tarafında bulunan İzoli köyüne ve köyün dışında bu yöreye de bu adı vermişler, Malatya-Elazığ arasına, Behisni merkezine, Keysun nahiyesine yerleşmişlerdir (Çetintaş, 2002:98).

1.4.6. Cemaat-ı Kapdırgalu:

Malatya dâhilinde Şehir nahiyesi ile Karahisar nahiyesinde varlıklarına rastlanan bu cemaat hakkında bilgi bulunamamıştır. Kapdırgalu cemaatinin varlığına Malatya dışında sadece Maraş livasına bağlı Zamantı kazasının Pınarbaşı nahiyesinde ve Konya kazasında rastlanmıştır (Gögebakan, 2002: 195-208; Gögebakan, 1999:1479-1480).

1.4.7. Cemaat-ı Türkan:

Kömi nahiyesinin İzoli karyesi civarındaki Fırat'ın Elazığ tarafındaki kıyısında yaşayan bu cemaat, Rüstem ve Sultan Ahmed Bey'in adı ile tahrirle kaydolunmuştur. Avarızdan muaf tutulmaları için ellerinde hükmü şerif bulunduğu belirtilerek, eskiden olduğu gibi bu yeni tahrirle de muafiyetleri kaydolunmuştur. Mezra daha sonra köy haline gelmiş ve muhtemelen bu cemaatte yerleşik halk halini almıştır. Bu cemaatin Beydilli boyuna mensup olduğu, evvelce Karakeçililere bağlı iken daha sonra Milli topluluğa girdikleri söylenmektedir. Ayrıca günümüz Türkan cemaati mensupları bu bilgiyi vurgularcasına, Türkmen oldukları ve Süleyman Şah'ın dört oğlundan birinin soyundan geldiklerini ifade etmektedirler (Göğebakan, 2002: 201; Göğebakan, 1999:1480).

1.4.8. Cemaat-ı Karaşahkulu (Karaşeyhlü):

Kader Beyt nahiyesinin bir mezrasında buldukları görülmektedir. “Cemaat-ı akraba-ı kara Şah Kulu, Cemaat-ı Atmalu” ifadesinden anlaşılacağı gibi Atmalu aşiretine bağlı olan bu oba Halep Türkmenleri arasında yer almaktadır (Göğebakan, 2002:202-203; Göğebakan, 1999:1480; Elibüyük ve Yınanç, 1983:45).

12 oymaktan meydana gelen Atmalular Rışvan aşiretine bağlı olup, Malatya, Gaziantep, Maraş, Pazarcık, Besni ve Adıyaman civarına yerleşmişlerdir. Ana Türkmen grupları dışında yer alan Rışvanlılar, boylar topluluğundan ibaret bir konfederasyondur. Konargöçer Türkmen Ekrâdı tairesi olarak tanımlanan Rışvanlılar Beydilli'ye (Badili) bağlı, onlar da Bozok'a bağlıdır. Aynı zamanda bunlar Valide Sultan haslarına tabi oymaklardır (Elibüyük ve Yınanç, 1983:45; Göğebakan, 2002:195-208; Göğebakan, 1999:1480-1481).

BÖLÜM 2: MALATYA'DA MİMARİ YAPILAR VE SANAT

2.1. Mimari Eserler:

Anadolu'nun neredeyse tamamında olduğu gibi Malatya'nın da tarihi açıdan eser zenginliği yaşadığı görülmektedir. Dönem devletleri için bir güç gösterisi sayılan eser yapımı aynı zamanda inançlarında bir sonucuydu. Bölgelerin buldukları stratejik konumlarına göre eser yapımlarının farklılaştığı görülmüştür. Ticari açıdan Kervansaray, Han, Çarşı ve Darphanenin yapılması yâda ilmi kaygılarla yapılan medreselerin varlığı bu dönemi ve bu dönem içinde Anadolu'da yayılmakta olan ve geçerliliğini devam ettiren düşüncelerin toplum üzerinde yarattığı etkileri de anlamamıza neden olacaktır.

Dönem şartları düşünüldüğünde yoğun savaş atmosferi, yapılan birçok eseri ya tamamen yok etmiş yâda kullanılamaz hale getirmiştir. Ancak Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyılların kayıtları tutulmasa da yine de camii, medrese, kervansaray gibi eserlerin birçoğu korunmuştur (Vryonis, 1971 :221).

2.1.1. Camiler:

2.1.1.1. Battal Gazi Ulu camii:¹

Anadolu'nun birçok yerinde Ulu Camii görülmektedir (Battuta, tz:220). Eski Malatya'nın en önemli eseri Ulu cami'dir (Evliya Çelebi, 1968:19). Buna Cami-i Kebir' (Göyünç, 1973:318) de denir.

Alâeddin Keykubad tarafından 1224 yılında ² Malatyalı mimar Yakub bin Ebu Bekir'e yaptırılan cami mihrap önü kubbeli planı, tuğla malzemesi ve çini mozaik süslemeleriyle dikkat çekicidir. Duvarlarda ki tezyinler çok güzeldir. Fakat bu tezyinlerin bir kısmı, bir hassa çini tezyin sökülüştür (Tanoğlu,1943:202; Yakar ve diğerleri: 2004:13).

¹ Bknz:Resim 18,19,20,27,36

² Bkz: Selçuklu dönemi ulu camileri üzerine yapılan araştırmalarda; Selçuklu dönemi ulu camilerinin hemen tümünün XII. yüzyıla tarihlendiği belirlenmiştir (Özcan,2005b:190).

“Eski Malatya’nın en ehemmiyetli abidesi olan Ulu Cami 33x50 m. ebatlarında müstakil şekilde olan, ortasında yine bu şekilde bir avlu, şarkta genişlikleri gayri müsavi kemerli iki kanat ihtiva eden caminin biri garp, diğeri şark duvarının cenup müntehasında iki kapısı olup, bunların birincisi üzerinde bulunan 1247 tarihli kitabe, binanın Şihab al-Din İlyas bin Abu Bakr tarafından Hüsrev isminde bir mimara yaptırılmış olduğunu göstermektedir. Şark kapısı üzerindeki 1273–1274 tarihli kitabe, bir tamire işaret etmektedir” (Karagülle, 2007:48; Göğebakan, 2002:1136; Aslanapa, 2007:41).

Anadolu Selçuklularında alçı süsleme mihrapta ve mihrap dışında duvarların yüzeylerini kaplamak amacıyla da kullanılmıştır. Emevilerden Selçuklulara pek çok İslam yapısında görülen bu uygulama Anadolu Selçuklu yapısı olan Malatya Ulu Camisinde de görülmektedir. Malatya Ulu Camisinde zengin alçı duvar kaplamalarının bulunduğu görülmektedir (Aslanapa, 2007:38-42).

Malatya Ulu Camiinde kubbeye açılan eyvanın kemer köşeliklerinde firuzev mor renkte mozaik çini tekniğinde altıgen panolar içersine kûfi ile uç uca tutunan “ Ali” ismi yer almaktadır (Yetkin, 1972: 49–50).

Caminin eyvan kısmı, kubbesi ve garp cephesi kısmen çini ile kaplı olmak üzere, tuğla ile zarif bir şekilde inşa edilmiş olup, şark tarafında ki taş yapı sonradan, tamirle eklenmiş olmalıdır. Üst kısmı yıkılmış olan üstüvani tuğla minarede binanın en eski kısımları ile aynı zamana ait görünmektedir. Ulu caminin minberi sonradan Ankara’ya nakledilmiştir. Binaya bugünkü şekli veren son tamir XIV. veya XV. asırlarda yapılmış olmalıdır. Adile camiine ait bir kitabe, bu binanın al-Malik al Aşraf maiyetinden Hasan bin Abdullah tarafından (1373–1374) tarihinde yapıldığını göstermektedir (Karagülle, 2007:48; Aslanapa, 2007:38-42).

2.1.1.2. Melik Sun'ullah (Adile) Camii:³

Eski Malatya’da surların dışında olan bu cami, Memluk Sultanı Melikü'l-Zahir Berkûk zamanında Abdullah oğlu Çerkez tarafından 1393-1394 yılında yaptırıldığı kitabesinden

³ Bknz: Resim 7, 16

öğrenilmektedir. Cami halk arasında Adile, Vaiz Ocağı veya Vaiz Baba isimleriyle de tanınmıştır.

Bugün sadece tuğladan silindirik gövdeli minaresi ayakta. Diğer kısımlar temelden itibaren yenilenmiştir (Karagülle, 2007:59; Gögebakan, 2002:142-143).

Bu camide bulunan üç kabirden birinin Koca vaize, birinin Seyyid Battal Gazinin lalası Tevabil Gaziye diğerinin ise Battal Gazinin eşi Sitti Zeynep Hatuna ait olduğu söylenmektedir (Gögebakan, 2002:143).

Birbirine bitişik iki yapı olduğu ve üç kitabesi bulunduğu bilinmektedir. Minaredeki onarım kitabesi 1394 yılını göstermektedir (Karagülle, 2007:59–60).

2.1.1.3. Hal Fetih (Hötüm Dede) Minaresi:⁴

Tuğla malzeme ile yapılan minare XIII. yüzyıl eseridir. Tahminlere göre çevresinde bulunan cami veya medresenin bir parçasıdır. Yapı tekniği ve malzeme olarak Ulu cami ile çağdaştır. Halk tarafından "Hötüm Dede" olarak bilinir (Yakar ve diğerleri, 2004:140).

Eski Malatya'da Ulu cami'nin güneyinde olup camisi yıkılmıştır. Küp şeklindeki kaba yontu taş kürsü üzerinde yükselen minarenin tuğladan silindirik gövdesine yine tuğladan sekizgen bir pabuçla geçilir. Pabuç üstünde ve şerefe altında firuze renkli yıldız çinilerin oluşturduğu birer bileziğin yer aldığı günümüzde kalan parçalardan anlaşılmaktadır. Şerefeden yukarısı günümüze ulaşmamıştır. Minare XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Karagülle, 2007:59).

Minarenin şerefesi altında çok az sayıda firuze renkli yıldız çinileri bulunmaktadır (Gögebakan, 2002:161). Kaynaklarda eserin mimarı hakkında bilgi verilmemektedir.

2.1.1.4. Zaviye Camii:

Caminin dış duvarındaki kitabenin tarihi 1291'dir. Cami Darende ilçesinin Zaviye Mahallesinde yer alıp, Erhacı Sokağı ile Mehter Sokağı'nın köşesinde kerpiçten yapılı, direkli, düz damlı, çatısı kiremitle örtülüdür. Avlusuna kuzeye açılan dış kapıdan girilir, girişte üç adet abdest musluğu ile zeminde bir tuvaleti vardır.

⁴ Bknz: Resim 5,10

Son cemaat yerine beş basamaklı bir merdivenle çıkılır. Bu kısmın doğusunda bir hücre yer alır. Son cemaat yerinde de bir mihrap vardır. 200 kişilik caminin ahşap minberi batı duvarına bitişiktir (Şentürk, [http:// www. ahmetsenturk. net/](http://www.ahmetsenturk.net/) ,Erişim Tarihi: 20.09.2010-23:56). Eserin mimarı hakkında kaynaklarda bilgi verilmemiştir.

2.1.1.5. Yeni Camii:⁵

Eski Arapgir'de, Osman Paşa Mahallesinde olup Ulu Caminin güneyindedir. Kitabesi bulunmadığından yapım tarihi bilinmemektedir.

Söylentilere bakılırsa Akkoyunlular tarafından yaptırılmış olan caminin tarihi yaklaşık XIV. yüzyıl yapısı olduğu sanılmaktadır (Yakar ve diğerleri, 2004:137).

Harap durumdaki cami meyilli arazide kurulduğu için iki katlı yapılmıştır. Moloz taşların kullanıldığı duvarda tuğladan hatıllar görülmektedir (Şentürk, [http:// www. ahmetsenturk. net/](http://www.ahmetsenturk.net/) ,Erişim Zamanı: 20.09.2010-23:56).

2.1.1.6. Alacakapı Camii:⁶

Bu camiinin Seyyid Ömer ve Şah Ali isimdeki şahıslar tarafından yapıldığı kitabede yer alan 1592 tarihinde yapılan bir yenilemede yer aldığı görülmüştür. Camiinin yapılış tarihinin Osmanlı öncesine rastladığı ifade edilmektedir (Gögebakan, 2002:143). Diğer kaynaklarda eserle ilgili daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.1.7. Ulu Camii:

Eski Arapgir'de kayalık bir alanda yar alan caminin kitabesi olmadığından, caminin tahminen XIV. yüzyıl ilhanlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Yapının en gösterişli yeri kuzey yöndeki ana giriş kapısıdır. Aslında Ulu cami olarak adlandırılıyorsa da çevresinde yer alan eserlerle bir külliyenin parçası olduğu sanılmaktadır. Kesme taştan inşa edilmiş cami yörenin gösterişli yapılarından (Yakar ve diğerleri, 2004:137). Eserin mimarı ve kim tarafından yapıldığı konusunda kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır.

⁵ Bknz: Resim 15,28

⁶ Bknz: Resim 25

2.1.1.8. Cafer Paşa Camii:

Eski Arapgir'in, Osman Paşa mahallesinde yer alır. Kitabesine göre 1683 tarihinde Cafer Pasa tarafından tamir ettirilmiştir. Ancak yapı XIV. yüzyılda Şeyh Hasan tarafından yaptırılmış, İlhanlı Beyliği eseridir. Kare planlı yapı, tek kubbeli, tek minareli basit yapıdır. Halen ibadete açık olan cami bakıma muhtaç haldedir (Yakar ve diğerleri, 2004:137).

2.2. Türbeler-Tekkeler-Zaviyeler:

2.2.1. Kanlı Türbe (Kanlı Kümbet)⁷:

“Meydan başı mahallesindeki mezarlık içinde yer alan Kanlı Türbe, kare planlı baldaken tarzında yapılmıştır. Beşik tonozlu mummyalıkta düzgün kesme taş, ayaklarda bir kesme taş, uç sıra tuğla, kemer ve kubbesinde ise sadece tuğla kullanılmıştır. Kubbesinin bir bölümü yıkık olup geçişler pandantiflidir” (Karagülle, 2007:77).⁸

Kitabesi okunamaz durumdadır. Kare planlı taş ve tuğla malzeme ile yapılan anıt mezar, tahminen 1300 yıllarına aittir. Katlı kümbetin alt katı mummyalık, üst katı ziyaret yeri olarak inşa edilmiştir. Tahminlere göre dışa konik bir külah ile örtü olması gereken kubbe içten yarım ay seklindedir (Yakar ve diğerleri, 2004:139).

2.2.2. Hasan Basri Türbesi:

Hasan Basri (Hasan-ı Basra), Basra'da doğmuştur. Oradan Anadolu'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Ancak Türklüğü ve İslamiyet'i yaymak için Erzurum'un Horasan bölgesine geldiği rivayet edilir (Yakar ve Diğerleri, 2004:53; Şahin, 2000:660–661).

Hasan Basri Türbesi (Hasan Basra, Hasan Dede, Korucuk adlarıyla da tanınmaktadır); 13 Ekim 1986 tarihine kadar Malatya, Yazıhan İlçesine bağlı, 40 hanelik, 150 nüfuslu, şehre 25 km mesafedeki Korucuk Köyünde bulunmaktaydı. Ancak Fırat Nehri üzerine yapılan Karakaya Barajı Gölü'nün suları altında kalmaması düşüncesiyle; Kültür ve

⁷ Bknz: (Gögebakan,2002:163)

⁸ Bknz: Bazı kaynaklarda XIV yüzyıl olarak tarihlenmektedir yâda Selçuklu yapısı olduğu hakkında düşünceler vardır (Gögebakan,2002:163).

Turizm Bakanlığı, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 29.08.1986/2639 sayılı kararıyla, İl Valiliğince oluşturulan komisyonun gözetiminde İl merkezine 10 km mesafedeki Battalgazi (Eski Malatya) İlçesi, Karahan Mahallesi'nde "Kırk Kardeşler Şehitliği" adıyla bilinen Selçuklu Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen mezarlığın hemen yanındaki alana taşınmıştır (Şahin, 2000:659).

Halk anlatılarında; Korucuk köyünün ilk kurucusunun Hasan Basri olduğu ve buralarının O'na vakıf arazisi olarak tahsis edildiği anlatılır.

Hasan Basri'nin Irak tarafından Erzurum'a, oradan da su ile Korucuk'a gelmiş olduğu söylemlerine dayanılarak onun "Suyla geldim suyla gideceğim" sözünün, 1986 yılında türbesinin Karakaya barajının suları altında kalması neticesinde, su ile tekrar gittiği inancının doğrulanması olarak algılanmaktadır.

Tarihi kaynaklara bakıldığında ise Hasan Basri'nin künyesinin el-Hasan İbn-i Ebu'l-Hasan Yesar el Basri olduğu, 641'de Medine'de doğduğu, 728'de 88 yaşında iken Basra'da vefat ettiğini görmekteyiz. Hasan Basri, Hz. Muhammed'in hadimi Muhammed Yeseri'nin oğlu olup, İmam Muhammed Bakr zamanına kadar yaşamıştır. Hasan Basri'nin Hz. Muhammed'in süt evladı olduğu, O'nun Aliyel Murtaza'ya, O'nun da Hasan Basri'ye hırka giydirdiği, bilgisi birçok âlim yetiştirdiği rivayet edilmektedir (Şahin, 2000:660–661).

2.2.3. Sıddı Zeyneb Türbesi:

XIII. yüzyıl Selçuklu türbelerinden olup türbenin 1184 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir (Göğebakan, 2002:163).

Üzerinde herhangi bir kitabe olmamasına rağmen yapım tekniği olarak Selçuklu devri eseri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Piramit külahlı çokgen yapı, taş malzeme ile yapılmıştır. Battalgazi ilçesinde bulunmaktadır (Yakar ve diğerleri, 2004:139). Sıddı Zeyneb'in Battal Gazi'nin hanımı olduğu söylenmektedir (Yakar ve Diğerleri, 2004:53). Eser hakkında diğer kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmamıştır.

2.2.4. Seyyid Battal Gazi Tekkesi:

Seyyah Evliya çelebi; Tekkelerin en meşhurları arasında Aspozan Bağı içinde ki Battal Gazi'nin dünyaya geldiği Seyyid Battal Gazi Tekkesi'ni gösterip buranın Melik Ahmet

Paşa tarafından tamir ettirildiğini belirtmiştir (Evliya Çelebi, 1968:19). Eser hakkında diğer kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmamıştır.

2.2.5. Şeyh Hasan Külliyesi-Tekkesi:

Bu eser Arapkir'in eski yerleşim yeri ve kale içi olan eski şehirde (bugünkü Osmanpaşa mahallesi) bulunmaktadır. Eserin bizzat Şeyh Hasan tarafından yaptırıldığı (Bayrak, 1982:450) ifade edilmektedir. Eserin ne zaman ve nasıl yapıldığı konusunda kaynaklarda bilgilere rastlanılmamıştır.

2.2.6. Helf Lüle Zaviyesi:

Celeddin Karatay tarafından XIII. yüzyılın ortalarında inşa ettirilmiştir (Göğebakan, 2002:153). Eserin mimarı hakkında kaynaklarda bilgilere rastlanılmamıştır.

2.2.7. Şeyh Hasanlu Zaviyesi:

Muşar nahiyesinde bulunup Sultan Alâeddin zamanında vakıfnamesi bulunmaktadır (Göğebakan, 2002:153). Eserin mimarı hakkında kaynaklarda bilgilere rastlanılmamıştır. Şeyh Hasan'ın asıl adının Karababa olduğu son dönemlerde ortaya çıkan şiirle anlaşılmıştır (Yakar ve Diğerleri, 2004:53).

Bunlar dışında; Battal gazinin askerlerinden olan Edir ile Bedir Türbesi, Koca Vaiz Türbesi, Beş Kardeşler Türbesi, Zeynel Abidin Türbesi de haklarında fazla bilgi olmayan ama bilinen türbelerdir (Göğebakan, 2002:165).

Emir Ömer bin Abdullah İbn-i Mervan'ül-Akta Malatya'nın ortaçağ tarihi üzerinde isim yapmış bir emirdir. Malatya emirliği ve Bizanslılarla olan mücadelesi ile meşhurdur. Battalgazi ilçesinde (Eski Malatya) ismine izafeten yapılmış bir türbe ve mescidi vardır. Bu mescidin bulunduğu mahalle "Emir Ömer Mahallesi" ismini taşır. (Yakar, 2004: 8). Ancak eser hakkında diğer kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmamıştır.

F. Grenard eski Malatya'da yaptığı incelemede Ulu camiinin bir kilometre kadar güneyinde bir türbeyi tespit etmiş ve türbenin üzerinde Sultan Keykavus ismini taşıyan 1213 tarihli bir kırık kitabe bulmuştur. Bu türbe eski Malatya'da tespit edilen en eski tarihli kalıntı sayılmıştır (Göğebakan, 2002:165).

2.3. Medreseler:

Medrese kelime anlamı olarak ders okunan yer anlamına gelir. İslam medeniyetinde eğitim ve öğretimin yapıldığı yerdir. Arapça De-ra-se kökünden gelir. Sübyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapan orta ve yüksek tahsilli müesseselere de Medrese denilmiştir. Darülfünun, üniversite yerine de kullanılan bir tabirdir. Medrese, ders okunan yerle beraber talebenin içinde oturup kalktığı ve okuduğu bina manasındadır. Çoğulu me-da-ris'tir. Medreseler, ihtiyaç duyulan kültürü oluşturan ve eleman yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur (Pakalın, 1993:436).

“Medreseler Selçukluların ulaştığı eğitim ve kültür düzeyini o derece güzel ifade eder ki bu eğitim ve kültür düzeyine Osmanlı döneminde ulaşamadığı söylenebilir” (Demir, 2005:180).

İslam eğitiminde insanda olan ve Allah tarafından kendisine verilmiş olan yeteneklerin ortaya çıkarılarak topluma faydalı olması, bu yeteneklerini, kabiliyetlerini ve bilgisini kullanarak toplum içinde yer edinmesi, ihtiyaçlarını gidermesi ve kendisi gibi topluma yararlı ve faydalı bir insan yetiştirmesidir. İslam dünyasında toplumu ıslah etmenin en önemli unsurlarından birisi eğitim ve öğretimdir. Bunun için birimler kurulmuştur (Kazıcı, 1985:124).

Medresenin idealize ettiği insan modeli, iyi bir kul, iyi bir din adamı ve iyi bir devlet memurudur (Akyüz, 1994:21). Ancak bazen farklı olaylarda yaşanmaktadır. Mesela; Aksarayı'nın belirttiğine göre bazen bu kurumlar asilerin sığındığı yerler de olabiliyordu (Aksarayı, 1943:249).

Selçuklular döneminde; Her türlü masrafları vakıf kurumu yoluyla karşılanan, Sultan ve emirler gibi devlet görevlileri ya da Şeyh ve Fakih gibi dini kimlikli kişilerce örgütlenen sosyal-kültürel hizmet faaliyetleri kapsamında, daru'l- Kurra, daru'l -Huffaz, daru'l- Hadis ve daru'l-Tıb adı verilen farklı ilim alanlarında uzmanlaşmış; ortalama 20-40 öğrencinin ücretsiz olarak öğrenim gördüğü medreseler kurdukları anlaşılmaktadır (Özcan, 2005b:191).

Eğitim Salı ve Cuma günleri hariç bir hafta boyunca yürütülmüş, eğitim süresinin kesinlik arz etmese de beş yıla kadar sınırlandırıldığı olmuştur (Eyice, 1978:50-57).

Danışmentlilerde medreselerin yüksek öğretim hizmeti verdikleri ve ilk düzeyde eğitimin de mektep ve mescidlerde verildiği bilinmektedir (Demir, 2009:121).

Sünni eğitimin verildiği (Çakmakoglu Kuru, 2007:65) Anadolu'daki kültürel müesseselerin en önemlilerini şüphesiz medreseler teşkil etmekteydi. Bu eğitim müesseseleri Büyük Selçuklular döneminden başlayarak, İslam dünyasında yayılmış ve vasıflı kişileri yetiştiren resmi kurumlar haline gelmişlerdi (Cahen, 1984: 208).

Anadolu Selçukluları da kendinden öncekilerden edindikleri bilgi ve tecrübelerini daha da geliştirerek, yeni yerleştikleri bölgelerde kültürel ve sosyal müesseseleri oluşturmakta gecikmemişler ve toplumun hem dini ve hem de sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir hayli önemli kurumlar kurmuşlardır. Müesseselerin vakıf şartları, daha sonra gelen sultan ve emirler tarafından aynen kabul edildiği için bunların faaliyetlerinin sürekliliği sağlanmış ve bu şekilde Osmanlılara intikal etmiştir (Yavuz, 2003:12).

Medreseler, Sünni mezhebin gelişimi konusunda önemli bilgiler verir. Ancak XIII. Yüzyıl ortalarına rastlayan Moğol istilasından itibaren Anadolu'da siyasi istikrar bozulmuş ve medreselilerin Sünni anlayış ve bu anlayışın getirdiği anlayış yerine Hacı Bektaşî Veli, Mevlana Celaleddini Rumi ve Yunus Emre'nin temsil ettiği düşünüşe yönelmiştir (Çatakoğlu, 2002:92).

Ayrıca Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri döneminde eğitim ve öğretim kurumlarında Hanefî mezhebine göre eğitim verilmiştir. Mesela Altun-Aba Medresesinin vakfiyesinde müderrisin Hanefî mezhebinden olması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Ancak bu bütün medreselerde geçerli olmamıştır. Buna örnek olarak Sivas Gök Medresesinin müderrisinin Şafi olması istenmekle beraber Hanefî olabileceği de belirtilmiştir (Çatakoğlu, 2002:93; Özcan, 2005b:191).

Bunun yanında; “Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devrinin resmi mezhebi olan Sünni İslam'ın şehirlerde medreselerin etki alanında olduğu, kırsal kesimde ve göçebe Türkler arasında ise eski inançlarından pek çok unsurla harmanlanan Sünni olmayan bir İslam'ın yaşadığı anlaşılmaktadır” (Ocak, 2002:35–36).

Medreseler; “Anadolu Selçuklu döneminde Şii ve Fatîmî'lerin aşırı mezhep propagandalarına devam etmeleri nedeniyle, dört büyük mezhebin tam ve doğru bir

şekilde anlatılarak, bu mezheplerin koruyuculuğunun üstlenilmesi, devlete gerekli olan insan kaynaklarının oluşturulması, İslamiyet'i yeni benimsemiş ve Anadolu'ya göç eden Oğuz boylarının yeni inançlarını pekiştirme ve eskilerinin silinmesi gereği, din adamlarının az oluşu, Anadolu'yu Müslümanlaştırma gayesi, ilmi ve dini yanda ağırlığı olan insanların belli bir sistem içerisinde faydalanılmak istenmesi gibi nedenlerle Anadolu'da hızla yapılanma sürecine girmiştir” (Çatakoğlu, 2002:39).

Anadolu'da kurulduğu bilinen en eski ünlü medreseler arasında; Konya'da II. Kılıç Aslan devrinde 1155–1192 yapılan (Demir, 2009:121) Altun Aba Medresesi, Dânişmendlilerden Şemseddin Yağbasan tarafından 1157 yılında Niksar'da yaptırılan medrese, (Demir, 2009:121) Mardin Artuklu Emiri Artuk Aslan tarafından 1205 tarihinde yaptırılan Hatuniye Medresesi, Hamidoğullarından Dünder Bey'in 1297'de Eğridir'de yaptırdığı medrese, 1240 yılında Amasya'da yaptırılan Gök Medrese, yine aynı tarihlerde Konya'daki Şerif Mesud Medresesi ile 1247'de Tokat'ta yaptırılan Çukur Medreseleri sayılabilir (Demir, 2005:181; Yavuz, 2003:12).

Bunlar dışında; Konya'da Şemseddin Altun Aba, Şerif Mesud, Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi, Molla Atik, Hatuniye; Kayseri'de Sahibiye, Avgunu, Seraceddin, Hand Hatun; Sivas'ta Gök Medrese, Keykavus, Buruciye, Çifte Minareli Medrese; Afyon'da Yusuf b. Yakup; Sinop'ta Süleyman Fervane; Kırşehir'de Caca Bey; Malatya'da Ulu Cami Medresesi; Antalya'da İmaret, Karatay, Ulu Cami Medresesi ve daha birçok medrese bu dönemde yapılmıştır. Bunlardan Konya'daki Şemseddin Altun Aba Medresesi'nin Anadolu'da kurulan ilk medrese olduğu belirtilmiştir. Osmanlı döneminde de bu medreselerin sayı bakımından arttığı bilinmektedir (Çatakoğlu, 2002:40; Şahin, 2006:145–146).

Büyük Selçuklular tarafından başlatılan medrese kurma geleneği zamanla, Anadolu'da da devam etmiştir. Mimarî ve teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerinin örnek alındığı Anadolu Selçukluları'nda; Sivas, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Amasya, Tokat ve Konya gibi ilim ve kültür merkezlerinde, çok sayıda medreseler inşa edilmiştir (Çiftçioğlu, 2006:163; Fazlıoğlu, 1998: 26). Medrese mimarisi Anadolu Selçukluları döneminde mimari yönden altın çağını yaşamıştır (Sevim ve Erdoğan, 1995:515).

Claude Cahen; Anadolu'da tarihi bilinen en eski medresenin vakıf kitabesinde 1193 yazan Kayseri'deki Hoca Hasan medresesi olduğunu ifade etmektedir (Cahen, 1984:

208). Ancak 1150 yılında inşa edilen Yağbasan medresesinin Anadolu'da ve Sivas'ta yapılmış ilk medrese olduğu anlaşılmaktadır (Demir, 2005:181).

Türkiye Selçuklu medreseleri genellikle baştaki hükümdarlar, hükümdar ailesine mensup kişiler, devlet görevlileri, ilim ve fikir adamları ile hayırseverler tarafından kurulmuş ve bu müesseselere vakıflar tahsis edilmiştir (Çiftçioğlu, 2006:163). Bunun yanında bazen, kişilerin öldüğünde kendi mal ve kitaplarının çoğunu bu kurumlara vakfettikleri de görülmüştür (Abu'l-Farac, 1999:532).

“Türkiye Selçuklu medreseleri vakıf teşkilatıyla işletiliyordu. Medreseler imaret vakfi olarak gelişmişlerdir. İmaret kurumları sosyal amaçlı ücretsiz hizmet veren şehir kurumlarıydı” (Demir, 2009:125).

Alâeddin Keykubad zamanında yapılan ilmi çalışmalar sonucunda Anadolu'da, medreseler, Mescidler, camiler, kütüphaneler, Dârü'l-Hadisler, Dârü'l-Kurrallar ve Dârü's-Şifalar yapılmaya başlanılmıştır (Gordlewski, 1988:237).

Selçuklu-Osmanlı medreseleri ve İslam dünyasının pek çok eğitim kurumunda, XIII. yüzyıldan itibaren, ortak-dilin yapısına uygun kaleme alınmış metinler okutulmuştur. Her türlü Kelami, Hikemi ve İrfani dilin üstünde yer alan ortak bilgiye bizzat Nizamü'l-Mülk ilim adını vermiştir (Fazlıoğlu, 2006:416). Nizamü'l-Mülk her şehirde medreseler yaptırmış, hayırlar işleyip ve medreselere üstün kitaplar koymuştur (Ahmed bin Mahmud, 1977:11).

Nizamiye medreselerinin açılması Selçuklu Devletinin aşırı Şiilik ve Bâtınlık hareketlerinin önüne geçmek için önemseydiği kurumlardan olduğu görülmektedir (Demir, 2009:119).

Medreselerin öğretim yöntemlerinin daha çok ezbere dayandığı söylenebilir. Dersler önceden belirli ve hazırlanmış belli bir programa göre işlenmiyordu. Her müderris kendi uzmanlık dalına göre bir ders program ve metodu uyguluyordu. Bunun yanı sıra devlet belirli konuların da okutulmasını isteyebiliyordu (Çelebi, 1976:202-209).

“Anadolu Selçuklu döneminde bugün "fen bilimleri" denilen ancak o dönemde farklı bütüncül dünya görüşü ve dünya tasavvuru manzumelerinin birer parçası olan sahalarda da önemli gelişme ve değişimler ortaya çıkmıştır. Bu sahaların hem sosyal hayattaki

teknik uygulamaları geliştirildi hem de teorik çerçeveleri zenginleştirildi. Öte yandan mensup olunan dünya görüşü ve dünya tasavvurunun Kozmoloji anlayışı bağlamında bu bilim dallarının Bâtını muhtevaları araştırılmıştır” (Fazlıoğlu, 2001:155).

Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Rükneddin Süleymanşah'ın (1075–1086) babası Kutalmış astronomi ve "ulum el-evâil"le (ulûm el-kavm) meşgul oluyordu.

“Bu yaklaşım sonucunda; XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, şehirlerin kurulması, maddi ve manevi emniyetin sağlanması, iktisadi değerlerin çoğalması, yerli bilginlerin yetişmesi, özellikle Moğolların önünden kaçan bilgiyi taşıyan zihinlerin Anadolu coğrafyasına sığınması, akabinde Merağa matematik-astronomi okulunun Anadolu'yu beslemesi gibi nedenlerle felsefe-bilim hayatında bir canlanma yaşandı” (Fazlıoğlu, 2006:417).

XIII. yüzyıl Moğol istilası sonucu Anadolu'nun, İslam dünyasının sığındığı kültür merkezi haline gelmesi Anadolu'nun nüfus yoğunluğunu artırdığı gibi sadece Selçuklu Türklerinin değil, diğer bölgelerden gelen Türk ve Müslüman unsurlarında Selçuklu şehirlerinde medrese kurmalarını sağlamıştır (Demir, 2009:123).

İbn-i Batuta medreselerden bahsederken; Antalya şehrine geldiğinde etrafında görkemi ile etkilendiği yapıtların arasında cami ve medreseden söz etmektedir. Şeyh Şehabeddin-i Hamevi'nin medresesine giderek burada güzel sesli çocuklardan Fetih, Mülk ve Amme sürelerini dinlediğini söyler (İbn Batuta, 2004:203-204).

Koray Özcan Malatya'da iki tane medresenin varlığından bahsetmektedir (Özcan, 2005b:299). Özcan; I.Alâeddin Keykubad tarafından yapılan bu medreselerin isimlerinin Bimarhane ve Ulu camii medreseleri olduğunu ifade etmektedir (Özcan, 2005b:308).

Selçuklular Anadolu'da medreselerin kendi ihtiyaçlarını karşılayıncaya kadar, uzun süre din bilgini, kadı ve ulema ihtiyacı basta İran ve Horasan olmak üzere diğer İslam ülkelerinden karşılanmıştı (Çelik, 2002:29) Ancak daha sonraları, Devlet yönetimi için ihtiyaç duyulan elemanlar, artık Sultan II. Kılıç Aslan zamanından itibaren Selçuklu medreselerinde yetişmeye başlamıştır. Özellikle Aksaray medresesinde yetişen bilginler, XIV. yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük bir itibar görmüştür (Koca, 2008:31).

“Medreselerde eğitim ve öğretimin nasıl yapıldığına dair bilgiler ise şöyledir; medrese öncesi eğitimin cami, mescid ya da hocaların evinde yapıldığı, her medreseye bir müderris tayin edildiği, derslerin genellikle Arapça olarak işlendiği ve müderrislerin gerektiği zaman konuları Türkçe olarak açıkladığı derslerin sarf, nahiv, belagat ve lügat kitaplarının ya da şerhlerinin okutulması şeklinde sürdürüldüğü, derslerin anlatımı sırasında takrir (konferans), yazdırma (imla), ezber ve tekrar, soru-cevap ve tartışmalar yapıldığı bilinmektedir” (Çelebi, 1976:268).

Bunun yanında münazara metodlarının kullanıldığı, her medresenin bir kütüphanesinin bulunduğu medrese eğitiminin sona ermesi neticesinde talebeye icazet (diploma) verildiği görülmektedir (Civelek, 2001: 196–201).

Burada tartışma ve ilmi sohbetlere şunu da örnek olarak gösterebiliriz: “Devletşah'ın Tezkire'sinde Şems'in sorusu, "Mücâhede, riyazet, ilim tahsili ve tekrarından maksat nedir?" şeklindedir. Mevlânâ buna, "Sünnet ve şeriat edeplerini bilmektir" cevabını verince Şems, "Bunların hepsi zahire mütealliktir" demiş, Mevlânâ'nın, "Bunun üstünde daha ne vardır?" şeklindeki sorusuna da, "İlim odur ki insanı malûma ulaştırır" diyerek Senâî'nin, "Cehalet seni senden almayan bir ilimden daha kıymetlidir" anlamına gelen beytini okumuştur. Mevlânâ bundan çok etkilenmiş ve bu olayın ardından kitap mütalaa etmekten ve ders okutmaktan vazgeçip sürekli Şems ile birlikte olmuştur” (Devletşah, 1988:300-312).

Ayrıca Sultanların haftada iki kez halkın şikâyetlerini dinlemeleri ve haklının hakkını haksızdan almaları gibi hususlar bu dönemlerde istişare ve toplantıların önemini anlamamızı neden olmuştur (Nizamülmülk, 1987:35).

2.3.1. Şehâbiyye-i Kübra Medresesi:

Darende Ulu Caminin güneyinde yer almaktadır. Günümüze yalnız taç kapının doğu kanadı, bitişiğindeki türbe ve ana eyvanı ulaşmıştır. Selçuklu yapılarında Taç kapı, dıştaki en önemli unsurdur (Arık, 1972:173; Sözen, 1971:189)

Yapının mimarları Şemseddin Muhammed b. Osman ve Takvor b. Stefan'dır. el-Melikü'l-Eşref Şaban devrinde 1363–1376 "mir-ı ümera" lakabıyla ünlü Şehabeddin Hızır adlı bir emir tarafından yaptırılmıştır (Karagülle, 2007:62–63; Gögebakan, 2002:159).

Sultan Keykavus tarafından yaptırılan medresenin Ulu cami ile birlikte külliye olduğu tahmin edilmektedir (Yakar ve diğerleri, 2004:140). Medresenin, Büyük ateş medresesi anlamına gelen bir ismi vardır.

2.3.2. Şehabiyye-i Suğra Medresesi:

Yapının mimarlarının Şemseddin Muhammed b. Osman ve Takvor b. Stefan olduğu tahmin edilmektedir (Göğebakan, 2002:160). XVI. yüzyılda Malatya'da, vakfına gelir bağlanmış olan medreseler arasında sayılmaktadır (Göğebakan, 1999:71). Eser hakkında diğer kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır.

2.4. Namazgâhlar:

2.4.1. Ali Baba (Musalla) Namazgâhı:⁹

1243 tarihinde Sadettin İshakoğlu Kemaleddin Kamyol tarafından yaptırılan bir Selçuklu eseridir (Yakar ve diğerleri, 2004:53). Güneybatı surlarının dışında Malatya yolu üzerindedir. Dikdörtgen planlı olarak düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Kible duvarı ortasında yer alan mihrabında renkli taş kullanılmıştır. Bordürleri geometrik ve bitkisel süslemeli olan mihrapta kitabeler yer almaktadır.1243'te inşa edilmiş, 1473 ve 1980'li yıllar da onarılmıştır (Karagülle, 2007:73). Mihrap Selçuklu motifleriyle bezenmiştir ve mihrabın yanında sekiz basamaklı minber yer alır (Göğebakan, 2002:146).

2.5. Kümbetler:

2.5.1. Sitti Zeyneb Kümbeti:

Eski Malatya'da Karahan mahallesinde yer alır. Türbe kesme taşla inşa edilmiş sekizgen planlı, piramidal külâhlı, mumyalık örtüsü beşik tonozludur. Restore edilen eserin kitabesi bulunmamakla beraber yapı XIII. yüzyıla ait olmalıdır (Karagülle, 2007:77). Eser hakkında diğer kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmamıştır.

⁹ Bknz: Resim 6,26

2.6. Mescidler-Külliyeler:

2.6.1. Küçük Mescid (Atabey Mescidi)¹⁰:

Nejat Göyünç (Eski) Malatya'daki Atabeg tarafından yaptırılmış olan Küçük mescidden söz eder (Göyünç, 1973:318).

20 adet mahalle mescidinden bahseden Evliya Çelebi bunların içerisinde en eskileri olarak “kale içinde Emir Ömer, Karahan, Saray, Kızlar, Hankah, Toptaş, Çermik, Alacakapı, Bostancı, Bektaş Ağa, Küçük Mahalle, Kürtler Mescidleri’ni” göstermektedir (Evliya Çelebi, 1968:19).

2.6.2. Namazgâh:

Seceddün İshak oğlu Kemaleddin Kâmyar tarafından 1243 yılında yaptırılan eser orijinal haliyle günümüze gelmiştir. Tamamı kesme taştan yapılmıştır. Selçuklular döneminde yol güzergâhlarında yolcuların namaz kılmaları için inşa edilen namazgâhta bir mihrap ve yedi basamaklı minber yer alır (Yakar ve Diğerleri, 2004:139).

2.6.3. Hanikâh:

Eski Arapgir’de Ulu caminin hemen yanında yer alan yapı, tahminen XVI. Yüzyılda İlhanlı Beyliği tarafından bir külliye olarak yapılmıştır. Yapının planı (L) şeklindedir. Yapı tamamen moloz taştan inşa edilmiştir (Yakar ve Diğerleri, 2004:137). Eser hakkında diğer kaynaklarda bilgilere rastlanmamıştır.

2.7. Şehitlikler:

Selçuklu devrinden itibaren mezarlıklar, sadece yerleşim ve fiziki yapılanma ile şehirleşmeye katkı sağlamakla kalmamışlar, mezarlık içinde yer alan Cami, Mescid, Zaviye, Yetimhane gibi şehir kurumlarıyla şehrin önemli sosyo-kültürel merkezlerinden biri olmuşlardır (Demir, 2005:476).

Anadolu’da şehit düşen Battal Gazi'nin Mezarının bulunduğu yerin etrafı da şehirleşmenin gelişim yönünde mezarlıkların rolünü göstermesi açısından önemlidir (Demir, 1998:472).

¹⁰ Bknz: Gögebakan,2002:146

2.7.1. Kırk Kardeş Şehitliği:¹¹

Battalgazi (Eski Malatya) İlçesi, Karahan Mahallesiinde “Kırk Kardeşler Şehitliği” adıyla bilinen Selçuklu Dönemi’ne ait olduğu tahmin edilen mezarlıktır (Şahin, 2000:659).

XIII. yüzyıl Selçuklu Dönemi Mezarlığı olan yer, Battalgazi Belediyesi tarafından etrafı taş ve beton duvarlarla çevrilmiş korunmaya alınmıştır. Dökülmüş vaziyette mezar taşları, yazı, stil ve yapılaş tarzıyla Selçuklu dönemini yansıtır. Halk, mezarlığın 40 Selçuklu yiğidine ait olduğuna inanır (Yakar ve Diğerleri, 2004:140). Bu kişilerin Seyyid Battal gazi ile birlikteyken savaşarak şehit oldukları ifade edilmektedir (Göğebakan, 2002:165).

2.8. Köprüler:

İlhanlı hükümdarı Hülagu’nun, Suriye seferinde ordularını Malatya, Rumkale ve Birecik’te inşa ettirdiği köprülerle Fırat üzerinden geçirdiği (Gül, 2002:361) belirtildiğine göre bu döneme ait köprülerde olmalıdır. Ancak bunlarla ilgili yeterince bilgiye ulaşılamamıştır.

2.8.1. Kırkgöz Köprüsü:

Şehirde 5 mil aşağıda bulunan köprünün Selçuklu yapısı olduğu tespit edilmiştir (Göğebakan, 2002:127). Fırat-Tohma üzerindeki bu köprünün hangi tarihlerde ve kim tarafından yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur (Yakar ve Diğerleri, 2004:68).

2.8.2. Büyük Kozluk köprüsü:

Kozluk çayı üzerinde bulunan köprünün kitabesi var, ancak tarihi yoktur. Beylikler dönemi eseri olduğu tahmin edilmektedir. Kesme taştan inşa edilen köprü iki gözlüdür (Yakar ve diğerleri, 2004:138). Eser hakkında diğer kaynaklarda daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.

¹¹ Bknz: Resim 24

2.8.3. Eski Arapgir Kale Köprüsü:¹²

Kozluk Köprüsünün 100 metre güneyindedir. Kesme taştan inşa edilen köprünün kitabesi yoktur, ancak beylikler dönemi eseri olduğu tahmin edilmektedir. Köprü tek gözlüdür (Yakar ve diğerleri, 2004:138). Eser hakkında diğer kaynaklarda daha fazla bilgiye rastlanmamıştır.

2.9. Kaleler:

Dönemin tarihi kaynakları ve arkeolojik bulgular değerlendirildiğinde; Selçuklu döneminde Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Akşehir, Alaiyye ve Sinop kentlerinde Ahmedek ya da Ehmedek adı verilen askeri işleve sahip kalelerin varlığı belirlenebilmektedir (Özcan, 2005b:187). Bu bilgiyle Malatya'da kalenin varlığından da bahsedilebilir.

2.9.1. Malatya Kalesi:¹³

Bugünkü Battalgazi- Malatya karayolunun Doğu kenarı ile Derme çayı arasında kalan ovanın geniş düzlüğünde yer alan kale m.s.79-81 yıllarında Roma döneminde bir garnizon olarak yaptırılmıştır (Yakar ve Diğerleri, 2004:52). Kale Selçuklu döneminde yapılmamış ancak Kılıçaslan ve Alâeddin Keykubad döneminde yenilenmiştir (Gögebakan, 2002:130).

2.9.2. Eski Arapgir Kalesi:

Eski Arapgir'de sarp bir kayalıkta inşa edilen kale, Selçuklu dönemine aittir ve yalnızca duvar izleri kalmıştır. Çok harap durumdadır (Yakar ve diğerleri, 2004:45). Eserin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda kaynaklarda bilgilere rastlanmamıştır.

2.9.3. Battalgazi Kale Surları:

Roma devri kalesinin yapımına m.s.79 yılında başlanmış uzun yıllar devam eden çalışmadan sonra 530-540 yıllarında kale tamamlanmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde onarım görmüştür. Esasta 95 burcu ve 11 kapısı bulunan kale bugün

¹² Bknz: Resim 34

¹³ Bknz: Resim 4

harap durumdadır (Yakar ve diğeri, 2004:138). Selçuklu dönemi eseri değildir ancak bu dönem içinde onarım görmüştür, bu onarımın kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda kaynaklarda daha fazla bilgilere rastlanmamıştır.

2.10. Saraylar ve Köşkler:

Selçuklu döneminde meliklik merkezi işlevini üstlendiği belirlenen Elbistan, Uluborlu, Sivas, Niğde, Tokat, Amasya, Malatya, Aksaray, Ereğli, Niksar, Konya, Kayseri, Erzurum, Erzincan ve Ankara gibi şehirlerde, her bir melikin kendi ikametgâhı ve yönetim faaliyetleri için saltanat sarayı niteliğinde farklı işlevlere ayrılmış yapı gruplarından oluşan saraylar yaptırmış olmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak görünmektedir.

Seyyah Evliya Çelebi; Malatya' da şehrin ileri gelenlerine ait 11 adet saraydan bahseder. Ona göre en güzelleri Paşa Sarayı ve Emin Sarayıdır (Evliya Çelebi, 1968:19).

2.11. Hamamlar:

2.11.1. Altun-Apa hamamı:

Nejat Göyünç; şehrin dışında Meşak-kapısı civarında Altun-Apa hamamının Anadolu Selçukluları devrini hatırlattığından bahseder (Göyünç, 1973:318).

Ayrıca XVI. yüzyılda üç hamamın varlığından bahsedilmesi (Gögebakan, 2002:126), Selçuklu dönemi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlaması açısından önemlidir.

2.12. Sağlık Kurumları:

2.12.1. Dar'üş-Şifa-Bimarhanesi:

Hastanelerin Medrese ile yakından ilgisi vardır. Bimarhaneler Tıp eğitiminin İslâm dünyasındaki önemli rolünü üstlenmiştir. Sağlık hizmetlerinin sunulduğu bir yer olduğu gibi tıp öğrencilerinin okuyup ihtisas yaptıkları, ilaçların yapıldığı yer olmuştur. Bunlara Dârü's-Şifa veya Dârü't-Tıp da denilmiştir (Çatakoğlu, 2002:34).

Bimarhane'nin yanında; Dârü's-Sıhha, Dârü'l-Afiye, Dârü'r-Raha, Dârü't-Tıp, Maristan, Bimarhane, Taphane, Nekahethane, Şifahiyeye, Bimaristan, Darü'l-Merza ve

Memenu'l-İstihare gibi adlar da kullanılmıştır (Kazıcı ve Şeker,1982:129; Özköse, 2003:252).

Anadolu Selçuklularında yapılan Darü's-Şifalar şunlardır: Mardin Eminateddin Dârü's-Şifası, Kayseri Gevher-Nesibe Dârü's-Şifası ve medresesi, Sivas I. İzzeddin Keykavus Dârü's-Şifası, Aksaray Dârü's-Şifası, Kastamonu Pervaneoğlu Ali Dârü's-Şifası, Tokat Muineddin Pervane Dârü's-Şifası, Divriği Turan Melik Darü's-Şifası ve Çankırı Cemaleddin Ferruh Darü's-Şifası (Çatakoğlu, 2002:45).

“Selçuklu dönemi yapı kitabeleri ve vakfiyelerinden, Anadolu'daki ilk Selçuklu Daru's-Şifasının Melike Gevher Nesibe Hatun tarafından Kayseri'de kurulan Şifaiye ya da Çifteler adı ile bilinen Tıb Medresesi olduğu anlaşılmaktadır” (Özcan, 2005b:194).

Anadolu Selçuklu döneminde kurulan Darü's-Şifa'lar bir külliye tarzındadır. Bu külliyeler Cami, Medrese, Kervansaray, Tıbhane gibi bölümleri de içinde barındırmıştır. Tam bir sağlık sitesidir. Isıtma sistemi olan bu müesseseler taş ve tuğlalardan yapılmıştır (Çatakoğlu, 2002:45).

“Selçuklu dönemi vakfiyelerinden, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Malatya, Elbistan, Harput, Erzen-i Rum, Amasya, Tokat, Kastamonu, Çankırı, Akşehir ve Kütahya gibi askeri-siyasal-yönetsel merkezler işlevindeki Anadolu kentlerinde Sultanlar ya da Sultan hatunlar tarafından vakıf olarak yaptırılan Daru's-Şifalarda her türlü sağlık hizmetinin ücretsiz verildiği ve aynı zamanda Tıb okulu işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır“ (Özcan, 2005b:194).

Ayrıca şehirlerde eczaneler bulunmakta, buralarda Hindistan'dan getirilen tıbbi bitkilere rastlanmaktaydı (Özköse, 2003:252).

2.12.2. Karatay Bimarhanesi:

Nejat Göyünç Malatya'da; Ulu-cami (Cami-i Kebir) mahallesinde Atabey tarafından yaptırılmış olan dokuz odalı bir Bimarhane (hastane) den bahsetmektedir (Göyünç, 1985:11). Aynı şekilde bu şifahaneden Koray Özcan'da bahsetmektedir, Özcan; bu şifahanenin adının Karatay Bimarhanesi olduğunu bildirmiştir (Özcan, 2005b:299).

2.13. Hanlar:

2.13.1. Taşhan:

Hekimhan ilçesinde bulunan yapının, üzerinde yer alan ve üç dilde yazılı kitabesine göre bu eser 1218 yılında yapılmıştır. Kitabeye göre Selçuklu Döneminde Ebu Salim b. Ebu'l-Hasan tarafından imar edilmiş ve I. İzzettin Keykavus tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde yoğun tamir görmüş olan han, dikdörtgen planlı ve avlulu, eyvanlı yapı grubundadır. 1980'li yıllarda vakıflar idaresince tamir edilmiştir.

Belirtilen mimari eserlerin dışında ise; Osmanlılar öncesinden itibaren Darende şehir merkezinde ve çevresinde de Medrese, Cami, Zaviye, Hamam, Han, Suyolu, Çeşme, Boyahane, Değirmen ve benzeri müesseseler yaptırılmış ve bu eserlerin harcamalarını karşılamak üzere çok sayıda arazi, bahçe, hane, dükkân gibi yerler vakfedilmiştir.

Darende'de 1519'da tespit edilen ilk vakıf kayıtlarına göre, Darende ve çevresinde bulunan on sekiz vakfın, yedisi hayır, on biri ise aile vakfıydı. Aile vakıflarına sonraki dönemlerde pek rastlanmamaktadır. Yapılan tespitlere bakılırsa söz konusu vakıfların Memluklar dönemine ait olduğu görülmektedir. Çünkü Osmanlılar tarafından yapılan ilk tahrir, şehrin alınmasından hemen sonra yapılmıştır (Baş, <http://www.osmanli.org.tr/>; Erişim Zamanı: 01.09.2010-23:50). 1530 tarihli bir tahrir defterine göre; Darende de, iki hamam, bir cami, mescidler ve bunlara ait vakıf kayıtları bulunmaktadır (Hanifi Hoca, 1962:19).

2.14. Sanat:

“XIII. yüzyılda Selçuklu şehirlerinde sadece Türk sosyo-ekonomik yapısı oluşmadı, Türk sosyo-ekonomik yapısının kültürel ihtiyaçları da karşılanmaya başladı. Yapılan binalarda sanat ve estetik gözetilmeye, dini-kültürel, tabiat ve hayvan figürleri ile süslenmeye başladı. Şehirlerde bir kültür ortamı oluştu” (Demir, 2005:197; Demir, 2003:68).

“Selçuklu şehirlerinde görülen Anadolu Türk sanatının, İslam sanatını çok daha ileri aşamalara getirdiği görülmektedir. Anadolu'ya gelen Türklerin içinden geçip geldikleri İslam kültürü, klasik çağını idrak etmiş güçlü keşif devrinden geçmiş bir kültürdü” (Demir, 2005:196).

Bu dönem sanatsal açıdan öylesine önemsenen bir dönemdir ki, bu dönemde Gürcistan ve Abhaz kraliçesi Tamara Hatun Anadolu'ya nakkaşlar göndermiş ve şehzadelerin resimlerini ayrı ayrı naksettirmiştir (İbn Bibi, 2007:30).

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda çalıştığı bilinen mimar ve yapı ustalarının birçoğunun lakabından İran ve Azerbaycan kökenli oldukları anlaşılmaktadır (Cahen, 1984: 216; Tanyeli, 1987:12; Gabriel, 1934:152).

II. Kılıç Aslan zamanında Kayseri'de yaşayan Tiflisli Hubeyş b. İbrahim "Beyanü's-Sinaat" adlı eserinde sanat alanında bilimden yararlanmanın yollarını göstermeye çalışmakta ve sanat alanında bilimden geniş ölçüde yararlanılabileceğini savunmaktadır (Bayram, 2001:6).

Konya'daki Selçuklu mimarisi ve güzel sanatlara ait yapılan medreselerdeki mimari tarz, mimari alandaki ihtişamın göstergesidir (Bosworth, 1980:165). Bunun yanında Sivas şehrindeki sanatsal yapı da bu dönem için bilgi edinmemizi sağlar niteliktedir (Demir, 2005:191-198). Antalya'da mimari açıdan örneklerle doludur (Battuta, tz:203).

"Genelde tek kat yapılan medreseler taş ve tuğladan yapılan ve genellikle mozaik çinilerle süslenen eyvanları, sivri, beşik tonozlu, örtülü, ana eyvanın yanlarındaki odalar genellikle kubbelidir. Anadolu Selçuklu mimarisinde kullanılan bezeme tekniklerinden biri alçı süslemedir. Alçı hem kolay şekillenebilen hem de kolay deforme olabilen bir malzemedir. Bu özelliğinden dolayı alçı yalnız iç mekânlarda kullanılmıştır Kurulan medreseler gün geçtikçe ihtiyaca göre bina yapısı olarak gelişme kaydetmiştir. Medreselerin yanı sıra Cami veya Mescitler; Avlu, Eyvan, Türbe, talebe odaları, Dershane, Havuz, Çeşme gibi bölümlerden oluşmuştur" (Çatakoğlu, 2002:94-95).

Taş süsleme, figürlü kabartma, heykel, çini, ahşap ve halı yapımlarında kullanılan malzeme İslam sanatında yeni sayfalar açmıştır (Öney, 1992:9).

Marco Polo, Erzincan Ermenilerinin dokuduğu halıların XIII. yüzyılda meşhur olduğunu belirtmiştir (Marco Polo, tz:20). Bu dönemde Sivas bölgesinde de Ermeni kültürünün gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır (Demir, 2005:191).

Alçı malzemenin kullanımının sıklık kazanması XI-XIII. yy. arasında Anadolu kültür tarihinde iz bırakan Selçuklu mimari üslubudur. Bu zaman içinde genelde saray

yapılarındaki iç mekân süslemelerinde alçı malzeme çok zarif ve usta bir işçilik kullanılmıştır.

Sultanların sürekli olarak burç ve kaleler yaptirmaları yâda onarmaları sanata ve imara verilen önemin bir başka göstergesi sayılabilir (İbn’i-Bibi, 2007:81).

BÖLÜM 3: MALATYA'DA EKONOMİK YAPI

3.1. Ekonomi-Ekonomik Yapılar:

3.1.1. Ekonomi:

“Türklerin Anadolu’ya gelişleri sonrasında, XII. Yüzyıl başı ile XIII. yüzyıl ortaları arasındaki bir buçuk asırlık bir dönem, Anadolu şehirleri için ekonomik yükseliş devri olmuştur” (Demir, 2005:125).

Selçuklu dönemi vakfiyelerinden anlaşıldığına göre şehirlerde Sabun-hane, Yağ-hane, Debbağ- hane, Hallac-hane, Mengene-hane, Boya-hane, Sal-hane, Şarap-hane, Şeker-hane, Bezir- hane, Buz-hane gibi çeşitli faaliyet dalları vardı.

Bu dönemde Kilikya’da üretilen yün ve özellikle keçi kılı rağbet görüyordu, Misis’de işlenen deri ve deri ürünler ihraç ediliyordu (Heyd, 2000:411). Bunun yanında kereste ticaretinin yapıldığı ve ihraç edildiği de bilinmektedir (İbn Batuta, tz:402)

Örneğin; İbnü’l-Esir’in bildirdiğine göre 1205-1206 öncesi Sivas, Suriye’den ve Kuzey Karadeniz ülkelerinden gelen tacirlerin buluşma merkeziydi (İbnü’l-Esir, 1987:201-203).

Selçuklu dönemindeki Aşçı, Attar, Bezci, Demirci, Bakırcı, Kunduracı, Bıçakçı çarşıları ya da At ve Buğday Pazarı gibi aynı tür işlerle uğraşan esnafların aynı yerlerde toplandığı anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılda Anadolu’da şehirlerde ticaret birinci önceliğini korumuştur (Demir, 2003:68).

Selçuklu sultanlarının örgütlediği medrese veya dârü’ş-Şifa ya da kervansaray gibi yapı faaliyetlerinin vakıfname kayıtları değerlendirildiğinde; Attarlar (Baharatçılar), Kassablar, Haffaflar (kunduracılar), Bezzazlar (bezciler), Cevahirler (Kuyumcular), Külahduzlar (Örgücüler) Debbağlar (Dericiler), Kazzazlar (İpekçiler) gibi meslek ustalarının ortak yerlerde toplanarak, çarşı, Pazar ve hanlar içinde çalışma ortamı oluşturdukları anlaşılmıştır (Özcan, 2006: 29–30).

Ticari ve askeri yollar üzerinde yer alan Malatya, şehirde ve şehir dışındaki hanları, bahçeleri ve zirai geliriyle önemli bir ticaret merkezi durumundaydı.

1520’de şehirde geliri evkafa verilen 228 adet dükkân bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait diğer tarihlerde belirtildiğine göre şehirde 1 han, 1 bedesten, 200 civarında dükkân vardı ve İhtisab, Damga, Resm-i Kapan, Mahsul-i-Han, Bac-ı Siyah, Mahsul-i Bezazistan, Yol Bacları gibi vergiler vergi gelirleri içinde önemli bir yer tutmaktaydı (Demir, 2005:137-138). Bu durum Malatya’nın ekonomik açıdan ne kadar önem arz ettiği konusunda fikir edinmemizi sağlamaktadır.

“Şehirde gelişmiş bir dokuma sanayinin olması yüksek miktarda alınan boyahane vergisinden de anlaşılmaktadır. Selçuklu devrinde yünlü, pamuklu, bez ve halı dokumacılığının belli başlı merkezlerinden biri olan Malatya Osmanlı döneminde de bu özelliğini korumuştur. Kırmızı iplik halinde pamuk üretimi yapıldığı, beyaz çarşaflarının ünlü olduğu ve Halep’e giden kervanlar içerisinde Malatya’dan yüklenen pamuk ve kuruyemişin de bulunduğu şehirde boyahane dışında Kirişhane, Güherçile imalâthanesi gibi küçük sınaî birimleri de yer alıyordu” (Göğebakan, 2003: 473).

Malatya’nın Kuzey Mezopotamya ve Anadolu’ya açılan yollar üzerinde bulunması, burada ekonomik bakımdan canlı bir ortamın oluşmasına vesile olmuştur. Bu durum Malatya’nın önemli bir ilim merkezi olmasını da sağlamıştır. Doğu’dan Anadolu’ya, Anadolu’dan diğer İslam beldelerine giden ilim ve fikir adamları Malatya’ya uğruyor, kısa bir süre de olsa burada ikamet ediyorlardı (Bayram, 1994:85).

Koray Özcan Malatya’da bir Darphanenin varlığından bahsetmektedir (Özcan, 2005b:299). Yine Josaphat Barbaro, Anadolu’ya yaptığı seyahatlerde Malatya’yı ticaret merkezi olarak anlatmaktadır (Barbaro, 2005:114).

Kayseri, Elbistan, Ankara, Aksaray, Tokat, Erzurum, Malatya, Uluborlu gibi meliklik ya da eyalet merkezleri, Antalya, Alâiyye, Sinop, Bafra, Samsun gibi yabancı tüccarların uğrak yeri olan ticaret limanları, Yabanlu Bâzari ve Dunaysar Bâzari gibi para mübadelesinin yoğun olduğu milletlerarası ya da bölgesel pazaryerleri ile gümüş madenleri yakınında yer alan Gümüşhacıköy, Gümüşşehir, Bayburt, Gümüş-saray, Madenşehir, Saroz ve Sarıkavak yerleşmeleri gibi üretim merkezlerinde de belli dönemlerde para basımı için darphaneler kurulduğu belirlenmiştir (Özcan, 2006:37).

Selçuklular zamanında Malatya, sanayi ve ticaretle ileri zengin bir şehirdi. Burada kumaş dokuyan tezgâh sayısı 12.000 ile 19.000 arasındaydı (Malatya İl Yıllığı, 1996:

37). Malatya'nın ticareti gelişmiş mamur ve bayındır bir şehir olduğunu ifade eden Çelebi'nin bu bilgilerinden hareketle önceki dönemlerde de ticari hayatta şehrin önemini anlayabiliriz (Evliya Çelebi, 1968:37–38).

“Ermenilerin genellikle ticaretle uğraştığı ve Ermen-hane adı verilen hanlarda kaldıkları, Kayseri’de ise Bizans döneminde yerleştirilen Rum ve Ermenilerin kendilerine ait mahalleri olduğu ve Latin tüccarların koloni kurduğu, Ahilik merkezi Kırşehir ’de ise Ermenilerin kendilerine mahsus çarşıları bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem Anadolu kentlerinde genel anlamda zanaat faaliyetleri Hıristiyan Rum ya da Ermeni’lerin elindeydi. Hıristiyan nüfus, Selçuklu şehirleri için XII. ve XIII. yüzyıllar boyunca iktisadi faaliyetlerde önemli bir unsur olmaya devam etmiştir” (Demir, 2005:126). Ayrıca bu dönemde Gayri Müslimlerin şarap imalatı ve meyhanecilik gibi işler yaptıkları bilinmektedir (Eflaki, 1986:42).

Hıristiyan, Ermeni ve Rumların şehirlerde yaşadığını ve ticaret faaliyetleri ile uğraştığını, Müslüman Türkmenlerin ise genellikle dağlık ve ovalık bölgelere yerleşip hayvancılık ya da el sanatları uğraşı verdikleri bilinmektedir. Ancak sonra ki dönemlerde Ahiler tarafından örgütlenen ticaret faaliyetleri kapsamında değerlendirilen Anadolu kentlerinin uzmanlaşmış ticaret merkezleri haline geldiği anlaşılmaktadır (Özcan, 2006:28-29). Ayrıca ticari amaçlarla yapılan seyahatlerin Anadolu’da kültürel hareketliliği artırması da söz konusudur (Eflaki, 1986:328).

Sultan II. Kılıç Aslan zamanında, Türkiye’de dış ticaretin başlaması için gereken şartlar ve altyapı hazırlanmıştı. Bu dönemde Kayseri-Aksaray-Konya-Antalya arasındaki kervan yolunun faaliyete geçtiği, o tarihlerden itibaren bu yol üzerinde kervansaraylar inşa edilmesinden de anlaşılmaktadır (Geyiklioğlu, 2003:258).

Selçuklular Malatya’yı milletler arası ticarete dayalı ulaşım sisteminin odak merkezi haline getirmişlerdir. Bunun yanında Selçuklular; deniz ve karada, korsan veya eşkıya saldırısına maruz kalan tüccarların zararlarını hazineden ödemekte ve bir bakıma devlet sigortasını teşekkül ettirmekteydi (Özköse, 2003:251).

Bu durum ticari hayatın gelişmesini sağlamak açısından Selçukluların çabalarına bir örnek kabul edilebilir. Bu anlamda birçok yabancıların zararı karşılanmıştır (İbn Bibi, 1996:116).

Kervan yolları ile Arap tüccarları yukarı Dicle  zerindeki diğer Őehirlerle ve bu sınır üzerindeki doğu eyaletlerinin temel Şehri olan Malatya'ya mal götürüyorlardı. Kervan ticaretinde Müslüman tüccarlar özellikle Trabzon'da faaliyet göstermekteydi. Ticaret her Şeyden önce nakliye gerektiren bir faaliyetti. Bu kadar geniş bir alan içerisinde önemli bir merkez olan Malatya'da ticaret faaliyetleri ve bu faaliyetlere bağlı olarak meydana gelen ticari iŐleyiŐ Şehir hayatının en önemli esaslarından birisini teşkil etmiştir (Göğebakan, 2002:99). Nitekim Selçuklular zamanında Malatya, sanayi ve ticareti ileri zengin bir Şehirdi. Burada kumaş dokuyan tezgâh sayısı 12.000 ile 19.000 arasındaydı (Buğur, 2006:14).

Malatya Şehri etki alanı itibari ile Roma Döneminde Kral Yolu'nun Selçuklu devrinden itibaren Basra'dan Bağdat yoluyla Malatya ve Sivas'a, Tokat  zerinden Samsun'a Malatya, Sivas, Ankara  zerinden İstanbul'a ulaşan çeşitli kervan yollarının Malatya'dan geçmesi Şehrin her döneminde ticari hareketliliği artıran bir özelliği olmuştur. Bu durum kervan yollarından ticari eşya taşıyan kafilelerin ve yolcuların Şehir ve civarından geçtikleri Malatya'da ve yakın çevresinde bulunan kervansaray ile hanların varlığından anlaşılmaktadır (Göğebakan, 2002:98).

“Köyde yaşayan, asıl işi çiftçilik olan halk ulaşım imk nlarının kıt olduğu belli merkezler dışında Şehirleşmenin pek görülmediği bu tarihlerde toplum hayatını sürdürebilmeleri için bir takım işlerle uęraŐıyorlardı. Bunlar içerisinde imam, Şeyh, fakih gibi köyde yaşayan ailelerden her biri genellikle bir ya da iki ineğe bir çift öküze veya mandaya bazen bir ata ve merkebe, keçilere, koyunlara, tavuklara ve günlük sebzesini de elde ettiği bir bostana sahiptiler. Evliya Çelebi, Tapu defterinde ve sicilde kayıtlı olmak koŐuluyla 7800 bağ ve 600 bostandan bahsetmektedir” (Evliya Çelebi, 1968:29).

Malatya Şehrinin Ortaçağ dönemi içindeki ekonomik varlığı konusunda fazla bilgi olmaması genel bilgiler iŐıęında ya da bölgede var olan Selçuklu Devleti ve Beylikler dönemi genel ekonomik siyasetiyle Ortaçağ Malatya'sı hakkında bazı sonuçlara varılabilir.

Toplumun ekonomik yapısı incelendiğinde iğdişler denen bir grubun varlığı da görülmektedir. “İğdiş” kelimesi “beslemek, yetiştirmek, terbiye etmek” anlamına gelen eski Türkçe “igid-“ filinden oluşmuş bir isim olup, “beslenmiş, yetiştirilmiş, terbiye edilmiş” demektir. İğdiş adı, ilk defa Karahanlı döneminde yazılmış Kutadgu Bilig’de geçmektedir.

İğdişler, Karahanlı döneminde şehir halkının ve ordunun yiyecek ve mal ihtiyacını sağlamaktan sorumlu bir gruptan oluşmaktadır. Dolayısıyla kımız, süt, yün, yağ, yoğurt, peynir gibi yiyecekler ile evin rahatını temin eden yaygı ve keçe gibi malzemeler, hep İğdişler tarafından üretilirdi. XII. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye Selçuklularında da görülen bu zümre, Farsça kaynaklarda “igdişan”, Arapça kaynaklarda da “egadişe” şeklinde anılmıştır. Başlarındaki reislere de “iğdiş başı”, “emir-i igdişan” veya “emirü'l-egadişe” denmiştir. İğdişler, vergi yazmak, vergi toplamak gibi genellikle malî işlerle de uğraşırlardı. XII. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye Selçuklularında da görülen İğdişler, tıpkı Ahiler gibi devlet protokolünde yer almışlar ve gerektiği zaman şehirlerinin savunmasına katılmışlardır (Baykara, 1985:101–104; Koca, 2009:13).

“Selçuklu döneminde Konya, Kayseri, Sivas, Ereğli, Malatya, Aksaray ve İskilip gibi kentlerde ticaret alanındaki gelişmelere dayalı olarak özellikle alım-satım faaliyetleri ve vergi denetimini sağlamak amacıyla, kentlerin nüfus yapısına göre Müslüman ya da Gayri Müslimlerden oluşturulan ve kent yönetiminde etkin görevi olan iğdişlik kurumunun varlığına ilişkin kayıtlar, Selçuklu döneminde alım-satım ve üretim faaliyetlerinin gelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır” (Özcan, 2005b:299; Baykara, 1997:681–693).

3.1.2. Tarım:

Malatya halkını esnaf ve iş gücü sahibi adamlar olarak nitelendiren Evliya Çelebi bu bölge halkının ekserisinin bahçıvan olduğunu belirtir ve halkın kendine yetecek kadar çeşitli ürünler yetiştirdiğini söyler. Halkın bir kısmının pamuk ipliği eğirirken bir kısmının da başta culfa (çulha) olmak üzere beyaz pamuk dokuduklarını ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 1968:29). Bu durum Malatya'nın bağ ve bahçe açısından zengin olduğunu göstermektedir (Abu'l-Farac, 1999:336)

Bağ, Bahçe, Bostanlarla çevrili olan Malatya’da bahçe ziraatının iş hayatında belirli bir ağırlığı teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Göğebakan, 2002:121). Meşe ve pelit ağaçlarının yapraklarında bulunan bu helvanın bağırsakları temizleyen bir çeşit madde içerdiğinden bahseden Seyyah Malatya dağlarında mazı, kırlarında Pazu (pezik), Ispanak, Lahana ve diğer sebzelerin bolluğuna değinir. “Yedi türlü Kayısı ve Zerdalisi ve seksen türlü sulu armudu, sicile yazılmış yedi türlü Ayvası, yirmi türlü Elması vardır. Dürbül üzümü ve kirazı çok meşhurdur.” (Evliya Çelebi, 1968:28).

Her bağda birer bağ evi bulunduğu üç yüz kadar fiskiyeli havuz ve hamamı bulunan zengin evlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bahse konu bu ürünler köylerden en yakın pazarlara götürülüp satılırdı (Göğebakan, 2002:120).

Malatya’nın başlıca meyveleri “Al Hamri, Sarı Hamri, Mişmiş, Hamri, Beyaz Hamri, Bek Hamri, Sulu Hamri, Etili Hamri” 200 isimli yedi türlü kayısı vardır. Bunlar bağdan şehre selelerle çok zor getirilmekteydi.

3.1.3. Hayvancılık ve Bağlı Giyim Pazarı:

Bölgede hayvancılığın bölge şartlarına bağlı uğraş olduğu bilinmektedir (Marco Polo, 2003, 77-78). Malatya’da hayvanların cinsi bölgelere göre değişmekteydi. Yüksek yaylalarda daha çok keçi koyun ve deve beslenmekteydi.

“Malatya’ da genellikle ahırlar evlerin yanında ya da içinde bulunmaktaydı. İki katlı olan evlerin altında ahır bulunur üstte ise aile fertleri otururlardı. Köylerde aynı uygulamalar vardı. Sert kış günlerinde bu sayede hayvanların ısılarından da yararlanılmaktaydı. Isınmak için ocakta odun ve tezek yakılmaktaydı. Evlerde mobilya yoktu elbiseler için deri çantalar veya ağaç sandıklar kullanılırdı. Hububat et ve kuru meyveler ise özel ambarlarda ve küplerde korunurdu. Köylü kadınlar eğirdikleri ve büktükleri yünlerden elde ettikleri iplikleri çorap örmede kullanırlar pamuklar çıkırlarda eğildikten sonra el tezgâhlarında dokunarak çeşitli çamaşırlar elde edilirdi. Bu üretim şekli Malatya’nın tarihi boyunca sürdürülmüştür” (Karagülle, 2007:17).

Bu pamuklar Yeşilyurt ilçesindeki boyahanelerde boyanırdı. Köylüler ve kasabada yaşayanlar kendi ihtiyaçlarını karşılamak için sanayi kolları saraç, debbağ, kazma, kürek, balta tarlalarının sürülmesi için saban boyunduruk keçecilik kıl ve yün çadır bezlerinin dokunması pamuk ve yün ipliklerin eğrilmesi, boyanması gibi basit anlamda

kendilerine yeterli sanayi kolunun yetişmesine zemin hazırlamışlardır. Böylece Malatya uzun yıllar kapalı bir ekonomi dönemi yaşamıştır (Oğuz, 2000:287–289).

Ayrıca; Malatya’da bir cins beyaz balın varlığından bahsedilmektedir. Bu balın dünyanın dört tarafında benzerinin bulunmayacağını söylenir. Bu balın Aydos balı olduğu ve kırmızı çıkınlarla İstanbul’un ileri gelenlerine yüz binlerce kavanoz bal hediye götürüldüğü söylenmektedir. Bunun dışında kuru meyvelerinde önemi anlaşılmaktadır (Göğebakan, 2002:100).

3.1.4. Darphane:

Koray Özcan Malatya’da bir Darphanenin varlığından bahsetmektedir (Özcan, 2005b:299). Ancak Darphane’nin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır.

“Aksaray, Elbistan, Uluborlu, Kayseri, Tokat, Erzurum, Malatya, Ankara gibi meliklik ya da eyalet merkezleri, Samsun, Alâiyye, Sinop, Bafra, Antalya gibi yabancı tüccarların uğrak yeri olan ticaret limanları, Yabanlu Bâzari ve Dunaysar Bâzari gibi para mübadelesinin yoğun olduğu milletlerarası ya da bölgesel pazaryerleri ile gümüş madenleri yakınında yer alan Gümüshacıköy, Gümüşşehir, Bayburt, Gümüş-saray, Madenşehir, Saroz ve Sarıkavak yerleşmeleri gibi üretim merkezlerinde de belli dönemlerde para basımı için darphaneler kurulduğu belirlenmiştir” (Özcan, 2006:37).

3.1.5. Kervansaraylar:

Selçuklu idarecileri Anadolu’daki tarihi ticaret yollarının önemini anlamakla yetinmemişler ticaretin canlı tutulması için de büyük çaba sarf etmişlerdir (Karagöz, 2009:264). Yapılan ilk Selçuklu Kervansarayı Aksaray-Kayseri arasında Kılıçaslan (1156 - 1192) tarafından yaptırılan Alay Han’dır.

Anadolu’da Selçukluların yüksek kültürünü en canlı şekilde aksettiren eserler, Denizli’den, Erzurum, Kars ve Iğdır’a, Kütahya’dan, Malatya, Bitlis, Ahlat’a, Antalya’dan Sinop ve Samsun’a kadar uzanan yollar üzerinde yükselen kervansaraylardır (Aslanapa, 2007:112).

Mesela Alâeddin Keykubad, ekonomik canlılığı sağlamak için, yaptığı seferler ile ticaret yollarının güvenliğini sağlamış ve bu maksatla birçok yerde yeni kervansaraylar

inşa ettirmişti. Yaklaşık olarak Selçuklu döneminde yapılan 132 kervansarayın hemen hemen hepsi XIII. yüzyılda yapılmış olup amaç uluslararası ticareti artırabilmektir (Merçil, 2002: 159).

Ancak; “1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı’ndan sonra Türkiye Selçuklularında kervansaraylar gibi sosyal-kültürel amaçlara yönelik vakıflarda azalmalar görülmektedir. Bu devirde Türkiye Selçuklu şehirlerinden Moğolların topladığı vergilerin ağırlığı ve Anadolu’daki ticari güvenliğin azalması gibi sebeplerden dolayı azalma göstermiştir” (Demir: 2002:273)

Tüccarlar ve yolcular; zengin, fakir, hür, köle denilmeden, din, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin üç gün bu yerlerde bedava misafir ediliyordu. Her yolcunun konukseverlikle karşılandığı bu kervansaraylarda, hastalananların tedavisi ücretsiz yapılıyor, ilaçları veriliyor, ayakkabıları tamir ediliyor ve hayvanlarına bakılıyordu. Ayrıca, büyük kervansaraylarda, yolcuların yıkanmaları için hamamlar, ibadet etmeleri için de, imam ve müezzinleriyle birlikte mescidler bulunuyordu. Böylece, doğu-batı, kuzey güney ülkeleri arasında işleyen dünya ticaret yolları, Anadolu’dan geçmeye başlamış ve ticarî faaliyetler son derece hızlanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu, Türk dünyasının devamlı göç alan bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Koca, 2008:29–30; Özköse, 2003:252–253).

Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri'nde de Eski Malatya’da üç kervansaraydan bahsedilmektedir. 1530 tarihinde harap durumda olan bu kervansaraylar Sultan Alâeddin vakfı arasında gösterilmektedir (Göyünç, 1973:318)

Anadolu coğrafyasında iki önemli ticaret yolu bulunmaktadır. Bu yollardan birisi; Doğu-Batı, diğeri Güney-Kuzey yönünde olmaktadır. Doğu-Batı istikametindeki yol; Antalya’dan başlayıp, Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri’den geçtikten sonra Sivas’ta Kuzey-Güney istikametindeki yolla birleşmekte ve oradan da Erzurum üzerinden Tebriz’e ulaşmaktadır. İkinci yol ise; Sinop limanından başlayıp Tokat’tan geçip Sivas’ta Doğu Batı istikametinden gelen diğeri yolla birleştikten sonra Malatya üzerinden Halep’e ulaşmaktadır (Karagöz, 2009:264). Bu yol Anadolu’nun orta kolu olarak ta adlandırılmaktadır (Miroğlu, 1997:241).

Malatya-Sivas, Malatya-Harpur, Malatya-Adıyaman, Malatya-Elbistan, Malatya-Divriği ve Malatya-Kahta yol güzergahlarında da kervansaraylar ve menziller tespit edilmiştir (Aytaç, 1998:14).

3.1.5.1. Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı:¹

“Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı şehir surlarının içinde Alaca kapı girişinde olup revaklı bir avlu ile bu avlunun batı kanadına bitişik kapalı kısımdan oluşan tek katlı, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Barınağı ve avluya bakan cephesindeki mekânlar bugün ayaktadır” (Karagülle, 2007:79).

Evliya Çelebi; Kervansaraylarının en güzelinin Silahtar Mustafa Paşa Hanı olduğunu belirirken, hanın 170 odalı ve demir kapılı, kubbelerle süslenmiş eşsiz bir kervansaray olduğunu söyler (Evliya Çelebi, 1968:19).

3.1.5.2. Çingene Hanı:

Eski Malatya Battalgazi ilçesinde bulunan Çingene Hanı XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Günümüze gelemeyen bu han avlu ve kapalı kısım olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Çingene Hanı'nın kalıntılarında anlaşıldığına göre kesme ve moloz taştan dikdörtgen planlı olarak yapılmış, kapalı bölüm payelerle desteklenmiştir. Alâeddin Keykubad döneminde yapılmış bir Selçuklu kervansarayıdır (Göğebakan, 2002:100). Hanın mimarı konusunda kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır.

3.1.6. Hanlar:

“Eski Malatya'da Selçuklu dönemine ait şehir hanı tespit edilememiş, ancak surların dışında doğu ve batı tarafında birer han olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı döneminde ise bir kervansaray yapılmıştır. Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı şehir surlarının içinde Alaca kapı girişinde olup revaklı bir avlu ile bu avlunun batı kanadına bitişik kapalı kısımdan oluşan tek katlı, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Barınağı ve avluya bakan cephesindeki mekânlar bugün ayaktadır” (Karagülle, 2007:79).

“Eski Malatya'dan Çingene Hanı, Şahna Hanı, Sarıhacı Hanı, Kurttepe Hanı üzerinden Elbistan'a ulaşılır. Çingene Hanı, Yazı Hanı, Kömüş Hanı, Hekim Hanı, Kötünün Hanı

¹ Bknz:Resim 23

ve Alaca Han üzerinden Sivas'a gidilir. Yazı Hanı'ndan ayrılan yol Horum Hanı, Kara Han, Kızılca Han, Kantarmış Hanı ve Mirçinge Hanı üzerinden Divriği'ye ulaşır. Güneye doğru Sevserek'teki Çifte Han, Görk Hanı, Tepe Hanı, Çat Hanı ve Taşkale'deki Çifte Han üzerinden Kâhta'ya varılır. Doğu yönüne Yarımca Hanı, Şişman Hanı, Kömür Hanı üzerinden Harput'a gidilir. Bu menzil hanlarından Kömür Hanı XVII. yüzyılın ikinci yarısında, diğerleri Osmanlı öncesi dönemlerinde yapılmıştır” (Karagülle, 2007:80; Gögebakan, 2002:101).

3.1.6.1. Taşhan:

Üzerinde yer alan ve üç dilde (Arapça, Ermenice ve Süryanice) yazılı kitabesinde 1218 yılı yazılıdır. Buna göre Selçuklu Döneminde Ebu Salim b. Ebul Hasan tarafından yapılmış ve I. İzzeddin Keykavus yaptırmıştır. Osmanlı döneminde yoğun tamir görmüş olan han, dikdörtgen planlı ve avlulu, eyvanlı yapı grubundadır. 1980’li yıllarda vakıflar idaresince tamir edilmiştir (Aslanapa, 2007: 115; Yakar ve diğerleri, 2004:134).

Süslemesi olmayan sade taş mimarisi ile yapılmıştır. Kareye yakın ve daha geniş avlusuyla Sultan hanların plan ve şemasına uygundur (Aslanapa, 2007:115).

3.1.7. Çarşılar:

“Selçuklu dönemi vakfiyelerinde geçen Aşçılar, Attarlar, Bezciler, Demirciler, Bakırcılar, Kunduracılar, Bıçakçılar çarşıları ya da At Pazarı veya Buğday Pazarı gibi Toponomi verilerinden aynı tür işle uğraşan esnafların aynı mekânlarda toplandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, Selçuklu kentlerinde üretim-ticaret faaliyetlerinde mekânsal bir uyum olduğu söylenebilir” (Özcan, 2005b:189). Bu dönemde ayrıca Ermenilerin kendilerine mahsus Ermen-hane denilen çarşıları bulunduğu anlaşılmaktadır (Özcan, 2006 :30).

Selçuklularda şehirlerdeki çarşılar genellikle tek katlı dükkânlardan oluşmuştur. Ticaret yerlerinin çarşıdaki fiziki dağılımına bakıldığında Cami, Mescit, Çarşı, Pazar, Han, Hamam sıralaması dikkat çekmektedir. Bu uygulama, Anadolu Türk şehrinin genel fiziki karakteri haline gelmiştir (Demir, 2003:74).

BÖLÜM 4: MALATYA'DA SOSYAL DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT

4.1. Yaşam:

4.1.1. Giyim-Kuşam:

Anadolu'da genelde; "Erkek elbiseleri başlıca Burd-ı Yemeni adı verilen Yemen Kumaşından, Mısır Elbisesi; büyük ihtimalle Mısırdan gelen bir kumaştan yapılmış olan siyah ince ipek elbise, Mısır ve Şaş ipeğinden elbise, Gaşiye, Buri kumaş, çuha ve kemhadan yapılmış olanlar zikredilebilir. Hülle yani belden aşağı ve belden yukarı olmak üzere iki kısımdan ibaret elbise çeşidi de frapan renklerden dikilmekteydi.

Devrin popüler elbisesi de Fereci'ydi. Bu göğsü açık uzun kollu bir cübbe türüydü. Ayrıca Hind-i Buri Fereci tipi de vardı. Bundan başka kaba, kurt postu, tilki postu da giyiliyordu. Bunlardan başka şalvar, hırka, kürk, samur kürklü kırmızı Iskarlat Çuhası, Sarık Karakeçe, Beyaz Külâh, ayakkabı olarak da çizme ve ayakkabı vardı. Kadınlara ait olarak çarşaf, Bartas şehrinden gelme kürk, ibrişimden başörtü ve peçe'dir (Taneri, 1977: 73-74).

Entari üzerine giyilen kollu uzunca bir elbise türü olan hırkayı genellikle orta sınıf, halk ve talebeler giyerdi. Hırka, astarı ile yüzünün arasına pamuk döşenerek dikilirdi. Kısa olanına da Libada denilmekteydi. Saf, yünden ve tiftikten dokunan kumaşlara verilen bir isim olmasının yanı sıra yünlü kumaşlardan yapılan cübbelere de sof denilirdi. Uzun elbise tarzında olan Cübbe ve Fereci'de Selçuklular devrinde kadınlar ve ulema tarafından giyilen kıyafetler arasında sayılabilir (Oral, 1962: 16-17).

Mevlana'nın, Fihi Mafih kitabında, XIII. Yüzyılında ilim camiasının kıyafetleri hakkında bilgi vermektedir. İlim erbabının her zaman cübbe ve sarık ile dolaştığını işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durumdan ilim camiasının resmi bir kıyafeti olduğu ortaya çıkmaktadır (Mevlana, 1990:134).

"Başlık olarak; kavuk veya külâh üzerine sarılan beyaz veya koyu yeşil bez parçası destar, genellikle beyaz keçeden imal edilen ve üzerine sarık sarılan külâh, tepesi devrik, ucu püsküllü, ziyafet sofralarında kadın sakiler tarafından giyilen bir nevi külâh olan üsküf, beyaz veya kırmızı çuha ile keçeden yapılan kimi zaman sırmalı börk ve taç olarak kullanılan bağaltak kullanılırdı" (Oral, 1962: 14-15).

Malatya'nın bu dönemde giyim-kuşama hakkında çok fazla bilgi olmadığından genel anlamda Anadolu için verilen bilgiler ışığında bir fikir edinebiliriz. Osmanlı dönemi kayıtlarına bakacak olursak, Seyyah Evliya Çelebi şehrin ileri gelenlerinin samur kürk ve renkli soflar giydiklerinden fakirlerin ise şal ve şal taklidi (Şapek) giydiklerini belirtir. Seyyah orta hallilerin çuha, rengârenk Malatya Bezi ve kaftan giydiklerini engin kadınların ise ferace ve Yası başı ile gezdiklerini ama genelde fakir kadınların beyaz, dört düğmeli örtüye bürünüp sivri takke giydiklerini tasvir eder. Seyyah, bu kadınların ayaklarında sarı ve kırmızı çizme ile dolaştıklarını belirtir (Evliya Çelebi, 1968: 22).

4.2. Dini Hayat ve Tarikatlar ve Düşünce Şekilleri:

Anadolu-Selçuklu geleneği içerisinde taassup ve fanatizmin aksine, geniş bir hoşgörünün olduğu genel kabul görmektedir. Heterojen bir ortam içerisinde oluşan ilk Türk şehir toplulukları, bir anlamda geniş dinî müsamaha sayesinde diğer unsurlarla uyum içerisinde bir arada yaşıyorlardı. Anadolu şehirlerindeki ikili kültür yapısı nedeniyle, iki kesim arasında rahiplerle fakihler arasında İslam ve Hıristiyanlıkla ilgili teolojik tartışmalar ve toplantılar yapıldığı bilinmektedir (Çelik, 2002:30).

Bu dönemin sultanları dindar olmalarına (Süryani Mihail, tz.: 103) rağmen bu tip tartışmalar ve toplantılarda bulunmuştur. Bu durum geniş bir hoşgörünün varlığı olarak görünmektedir (Demir: 2005:205-206).

“Anadolu'nun birçok yerinde çeşitli dini inançlara sahip insanlar bir arada yaşarlardı. Malatya'da da aynı durum söz konusuydu. Türkler hâkimiyet kurdukları bütün bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da da din ve mezhep ayrımcılığı yapmamışlardır. Zaten Selçuklu döneminde mezhep kavgalarının sebebinin daha çok toplumun iktisadi sosyal ve kültürel şartlarına bağlı olduğu üzerinde durulmaktadır” (Barthold, 1973:57).

Sultan Alâeddin Keykubad, diğer Anadolu Selçuklu sultanları gibi hoşgörü sahibiydi. Dostları ve sohbet arkadaşları arasında Ermeni ve Rumlar da vardı. Karısı Alanya'nın ruhani lideri ve kralı Kir Fart'ın kızı Hond (Mah Peri) Hatun, uzun süre dinini muhafaza etmiş, ancak sonunda kendi rızası ile İslam'ı kabul etmişti (Ceran, 1997:292; Urfalı Mateos, 2000: 146,171,178).

Öylesine bir hoşgörü ve uyum vardı ki; Sultan Kılıçaslan öldüğünde Ermeniler onun için matem tutmuşlardır (Urfalı Mateos, 2000:231). Çünkü onu kendileri için Hami ve kurtarıcı olarak görmüşlerdi (Urfalı Mateos, 2000:317).

Şunu da belirtmek gerekir ki; Selçuklu sultanları İslam'da küfür sayılan mezheplerle mücadele ederken Hıristiyan ve Yahudilere karşı öylesine anlayışlı davrandılar ki, Bizanslı Tarihçiler Hıristiyan cemaatlerinin Bizanslı idarecileri yerine Selçukluları kendi bölgelerine davet ettiklerini yazmaktadırlar (Durant, tz:222).

Sultan Keykubad (1221-1237) devri, Türkiye tarihinin en önemli yıllarıdır. Bu sebeple kendi dönemi içinde Müslüman ve Gayr-i Müslimler, huzurlu bir hayat sürmüşlerdir. Sultan Devlet işlerinin planlanması ve halkın asayışı ile yakinen ilgilenip halkın şikâyetlerini dinler, mazlumun hakkını alana kadar uğraşır. Yassıçemen dönüşü Kayseri Hıristiyanları, onu bir günlük mesafeden zafer şenlikleri ile karşılamışlardı. Sultan, onların arasında şehre girmiştir. Bu da karşılıklı insan sevgisi ve değerinin bir göstergesidir. Sultan zamanında hastane ve tıp çok ilerlemişti. Hıristiyan tabipler, sultanın yanından ayrılmazdı. Mevlana, Sadrü'd-Din Konevi, Evhadü'd-Din Kirmani ve Ahi Evren onun hazırladığı ortamda Hıristiyanlarla diyaloglarını sürdürmüştür (Ceran, 1997:293).

“Anadolu'nun dinsel ve kimliksel özgürlüğü anlamında; Müslüman ve Hıristiyan hekimlerin, kilise, cami ve havraların yan yana çalışmaları, hemen hemen herkesin, özellikle münevverlerin Farsça, Arapça, Yunanca bilmeleri, Bizans ile yakın temasları, sultan ve vezirlerin bu cereyanı desteklemekte olmaları, Türk devletinin medeniyet alanındaki zaferidir” (Bilgin, 2008:32).

Tüm bu anlatılanlar Anadolu'da ve Selçuklu Devletinde ilişkilerin sağlıklı olduğu dinsel ve mezhepsel baskıların olmadığı konusunda bir sonuca varmamızı sağlayacaktır. Bir arada yaşayan bu insanlar birbirine dokunmadan, Anadolu'da hem yerli halk, hem de Türk toplumu hemen hemen hiç karışmadan kültürlerini ve kimliklerini koruyarak, günümüze kadar gelmişlerdir (Koca, 2008:6).

Ancak ara sıra farklı olaylarda yaşanmaktaydı. Malatya'nın hemen yanı başında olan Harput'ta ki bir olay bazen değişik olayların yaşandığına bir örnek olabilir. XIII. yüzyıl sonunda, 1290 yılında Harput (Hısn-ı Ziyad) kentinde bir Ermeni rahibin dini

propagandası ile Müslüman–Hıristiyan halk arasında çıkan olaylar sonucunda, kentteki ticaret faaliyetlerinin yaklaşık bir ay süreyle durduğu anlaşılmıştır (Özcan, 2006:28).

Polonyalı Simeon Anadolu'ya yaptığı seyahatte Malatya'da ki kilise ve Ermeniler hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilere dayanarak şehirde eskiden beri Ermenilerin kendi inançları doğrultusunda ibadet edip bölge halkıyla problem yaşamadıkları sonucuna varabiliriz (Simeon, 1999:146).

Polonyalı Simeon'a göre; şehirde, Sırp Lusavoriç adlı taştan büyük bir kilise, üç papaz ve yüz hane Ermeni vardır. Ona göre; “ o kadar bolluk ve ucuzluk vardı ki kırk hıyar, beş altı karpuz, ekme birer dirheme bir okka et de dört dirheme satılıyordu.” Seyyah yine devamla; “Bir kilise ve otuz hane Ermeni bulunan bir köyde, kervan beklemek üzere iki hafta kaldım. Buradaki Türkler çok iyi ve insan sever adamlar olup Ermenileri çok severler ve onlara Gâvur değil İsevi ve İsakuli derler” demiştir (Simeon, 1999:146).

Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti zamanında Ermeniler tam bir inanç hürriyeti, siyâsî ve iktisadî ayrıcalıklar içerisinde yaşamışlardır (Yılmaz, 2007:22). “Bu dönem Anadolu'da Gayr-i Müslimler içinde Hıristiyan ve bir miktarda Yahudi yaşardı. Hıristiyan nüfus içinde Ermeniler ve Süryanilerin Rumlara göre Türklerle daha iyi anlaştıkları ve Danişmentlilerle olumlu ilişkilere girdikleri, hatta Danişmentli hükümdarlar öldüklerinde yas tuttıkları görülmektedir” (Demir, 2005:205).

Hıristiyanlar Türk bölgelerinde Türklerin kültürel kurumları ile birlikte yaşamayı kabul ettiklerinin görüldüğü, dini yönden Hıristiyan kalmalarına rağmen Türk-İslam medeniyetinin her alandaki olumlu gelişmelerinden yararlandıkları söylenebilir (Demir, 2005:206).

Bu dönem Anadolu'sunda İslam dini açısından da mezhebi farklılık renklilik ve karmaşa vardır¹. Mesela bu dönemde Hıristiyan Türklerin varlığından da bahsedilir (Ceran,1997:321).

“Anadolu Selçukluları zamanı fikir hareketleri bakımından çok renkli ve çeşitli bir çağdır. Bu çeşitlilik büyük ölçüde birbirinden çok küçük farklarla ayrılan pek çok dini zümreden kaynaklanmaktadır. Abdallar, Ahiler, Haydariler, Kalenderiler, Mevleviler,

¹ Fikir Hareketleri konusuyla ilgili bkz: (Demir, 2005:207-213)

Babailer, Bektaşiler, Şemsiler, Evhadiler, Rufailer, Ekberiler v.s bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümrelerdir. Bu zümreler Anadolu insanını teşkilatlandırmakla beraber tabanda kültürel ve siyasi kadrolaşmayı da sağlıyordu. Her tarikatın ve dini zümrenin cemaati ve bu şehzadenin siyasi kadrosunu iktidara getirebilmek için faaliyetteydi” (Bayram, 2003:71).

Tüm bu fikir hareketlerinin yanında toplumsal sisteme karşı fikir hareketlerinin de varlığı bilinmektedir. Bu fikirlere sahip kişilerin Anadolu'da insanların arasına yayılıp propaganda yaptıkları ve İslam'la Şamanizm'i birbirine kaynaştırmaya çalıştıkları bilinmektedir (Ayas, 2008:40).

“Anadolu'da İranlı sufi Evhâdü'd-din Hâmid El-Kirmani'nin Evhâdiye tarikatı Kayseri, Tokat ve Niksar, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin yaydığı Mevlevilik ve kökeni Ebu İshak Kazeruni'ye dayanan Kazeruniyyelik Konya 'da, Cemaleddin Es-Savi'yi pir kabul eden Kalenderilik Amasya, Tokat ve Sivas 'ta, Şeyhü'l İslâm Ekber'in manevi evladı Sadreddin-i Konevi'nin yaydığı Ekberiyeye tarikatı Malatya ve Konya'da, Hacı Bektaşî Veli'nin yaydığı Hıristiyan-İslâm sentezi öğretisi Bektaşilik Kapadokya yöresinde (Kırşehir -Hacı Bektaş), Ahi Yusuf Halveti'nin yaydığı İran kaynaklı örgütlenme merkezleri. Halvetilik tarikatı Niğde'de yayılırken, Orta Asya kültürünün etkilerini taşıyan Şeyh Necmeddin Kübra'nın Kübrevilik tarikatı Kayseri ve Sivas'ta, Sufi Şehâbeddin Suhreverdi'nin Suhreverdilik tarikatı da Malatya, Tokat ve Amasya kentlerinde yayılmıştır” (Köprülü, 1984:202–203)

“XIII. yüzyıla kadar göçebe Türkmenler İslamiyet'i şekil olarak kabul etmekle Müslüman olmuşlar, ancak fakihlerin ve kelamcılarının anlattıkları kitabi İslamiyet'i, mantıki ve felsefi görüşleri derinliğine anlamamışlardı. Bu yüzden kendilerine mahsus bir halk dindarlığı oluşmuş ve bu dindarlığın içinde dini, sihri ve mistik birçok unsurları kapsayan, kahramanlık duygularının yanında hoşgörünün de hâkim olduğu bir inanış şekli yer almıştır. Bu inanış sonucunda Ehl-i Beyt sevgisinde odaklanan İran Şiiliğinden önemli oranda farklı Alevilik ile tasavvuf tarikatlarında kümelenmişlerdir” (Ecer, 2001: 41–44).

Bu dönem Anadolu'sunda tasavvufi zümreler içinde Ekberilik, Sühreverdilik, Yesevilik, Halvetilik, Kalenderilik, Kübrevilik, Evhadilik, Kazerûniyyelik, Ahilik, Babailik ve Mevleviliğin etkin olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu düşüncelerden bahsetmek

gerekmektedir. Özellikle, Yeseviyye, Mevleviyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye gibi tarikatlar zaviyeleri ile Anadolu'nun mamur hale gelmesinde önemli roller üstlenmişlerdir (Özköse, 2003:249).

Bu dönemde Anadolu'da ve Malatya'da görülen tarikat ve düşünce hareketlerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu hareketlerden biri olan Ekberilik, Şeyh Sadreddin-i Konevi (1275) ve talebelerinin Anadolu'da başlattıkları harekettir (Bayram,2001:9). İbnü'l-Arabî'de bu hareketin liderlerindendir (Bayram, 1994:82). Afifeddin Süleyman b. 'Ali et-tilimsani, İbnü'l-'Arabi ekolünün Anadolu'daki en ünlü temsilcilerinden biridir (Yavuz, 2003:18).

Şeyhü'l İslâm Ekber'in manevi evladı Sadreddin-i Konevi'nin yaydığı Ekberiyeye tarikatı Malatya ve Konya'da yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Arabî; Konya, Sivas ve Erzincan taraflarını dolaşmış ve kendi görüşlerini yayma imkânı bulmuştur (Yavuz, 2003:11).

Arabî, Ekberilik ve Vahdet-i Vücut konusunda; aralarında Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum ve Malatya'nın da bulunduğu bu kültür coğrafyasına daha XIII. yüzyılın başında Vahdet-i Vücut sembolizmini tanıtmıştır. Arabî, bu meseleye Ahlaki açıdan yaklaşmıştır. Vahdet-i Vücut anlayışı Mevlana'nın genel düşünce örgüsünde izlenebilen ve kendi yorumlarıyla özgün bir boyut kazandırdığı temel bir sistem görünümündedir (Çelik, 2002:22-29).

“Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu ve yapılanmasını sağlayan fikri dinamiklerin başında Ahi Evren diye tanınan Kırşehirli Hacı Nasırüddin Mahmud el Hoyi'nin (1261) baş mimarı olduğu Ahilik hareketi ve Hacı Bektaşî Horasani (1271) mektebinden neşet eden Bektaşilik hareketi ve Şeyh Saruddin-i Konevi (1275) ve talebelerinin Anadolu'da başlattıkları Ekberiyeye hareketi bulunmaktadır. Bu üç dini-fikri hareket Orta Anadolu orijinelidir. Her üç hareketin pirleri olan Ahi Hacı Nasıreddin Mahmud Hacı Bektaşî Veli Sadreddin-i Konevi çağdaş olup aralarında sıkı bir dostluk, gönüldeşlik ve ülküdaşlık bulunmaktadır. Zaman zaman bir araya gelip görüşmeleri olmuş ve mektuplaşmışlardır” (Bayram, 2001:9).

Bu dönemde var olan bir diğere düşünce ise Ahilik düşüncesidir. “Ahi, evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerelelerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirip içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu topluluğa da ‘Fütüvve – gençlik’ adı verilir” (Battuta, tz:204). Ahi Arapça kardeş anlamına gelmektedir (Şahin, 2006:299)

“Ekonomik, askeri, sosyal, ticari, dini birçok özelliğe sahip bu düşünce sistemini, Anadolu’nun yıkıntılı dönemlerinde oradaki halka kattıkları tasavvufi anlayış nedeniyle daha çok dini yönden ele almak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Abdalan-ı Rum, Gazıyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum gibi kolonizasyon faaliyetlerine dönük askeri ve mesleki örgütlenmelerdir” (Özcan, 2008:90).

Onlar, namazlarını cemaat halinde kılarlardı. Zaviyelerde yemeklerden sonra Kur’an-ı Kerim okunur, sema ve raks yapılırdı. Nafile ibadetler konusunda da hassasiyetleri vardı. Bu ibadetlere özellikle mübarek gün ve gecelerde daha bir ağırlık verirlerdi (Şeker, 1993:82).

“Ahilerin misafirlerini hamama götürdüklerine, zaviyelerde en az üç gün ağırladıklarına, bu ağırlama esnasında misafirlerin ve hayvanlarının rahatı için her türlü fedakârlıkta bulduklarına ve misafirlerine zaviyeye gelişleri, orada kaldıkları ve zaviyeden ayrılışlarında hediyeler sunduklarına dair kayıtlar vardır” (Şeker, 1993:76-80).

Ahiler; Alâeddin Keykubad (1221-1237) zamanında Anadolu’ya gelen² (Yavuz, 2003:11) Şeyh Ahi Evran’ın oluşturduğu Mesleki, dini ve ahlaki temellere dayanan Ahi örgütlenmelerinin kırsal ve kentsel alanlarda kurduğu tekke ve zaviyeler yoluyla (Özcan, 2006:50) Anadolu’da etkili olmuşlardır.

Araştırmalar, Türkiye Selçukları döneminde Ahi Teşkilâtının ilk olarak Orta Anadolu’da (Kayseri) XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ve bu asır içinde bütün Anadolu’ya yayıldığını göstermektedir (Bayram; 2001:2).

Ahiliğin, Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ikinci saltanat yıllarında Selçuklu

² Ahi Evren Şeyh Nasıreddin Mahmud 1205 yılında Hocası Evhadeddin’i Kirmâni ile birlikte Anadolu’ya gelmiştir. (Bkz. Bayram,2002:369)

devletini yeniden yapılandırma çalışmalarının bir parçası olarak devletin destek ve himayesinde kurulduğu görülmektedir (Bayram; 2001:2).

Ahilerin devlet hayatında resmî bir görevleri yoktu. Fakat resmi törenlerde, tıpkı devlet adamları gibi onlara da protokolde yer verilmekteydi. Türkiye Selçuklu sultanlarının tahta çıkma, biat, karşılama, uğurlama, kutlama ve taziye törenlerine sivil ve asker bütün devlet erkânının yanı sıra Ahiler ve İğdişler gibi sosyal zümreler de katılmaktaydılar (Koca, 2009:13).

Öyle ki; Ahiler Bu dönem Anadolu'sunda o kadar etkilidirler ki sivil valileri seçtikleri bile görülmüştür (Özcan, 2006:32). Ahilerin şehirde hükümdar bulunmadığı sırada hükümeti yönettikleri, emir ve yasaklarıyla tıpkı hükümdarlara benzedikleri de ifade edilmektedir (İbn Batuta, tz:213).

Önder olan kimse bir tekke yaptırarak tekkeyi halı, kilim, kandil gibi eşya ve gerekli araçlarla donattırır. Kardeşler, gündüzleri geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek için çalışırlar ve o gün kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip öndere verirlerdi. Bu para ile tekkenin ihtiyaçları karşılanır, topluca yaşamak için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır (İbn Batuta, tz:204; Özköse, 2003:265).

Anadolu'da çok sayıda Ahi zaviyesi bulunduğu ve yolcuların buralarda ücretsiz olarak ağırlandığına ya da Ahi Evran önderliğinde örgütlü zanaat sitelerinin kurulduğuna ilişkin kayıtlar, Ahi örgütlenmelerinin Anadolu'daki yaygınlaşma düzeyini göstermesi açısından önemlidir (Şeker, 1993:82). Ahiler öylesine misafirperverdir ki, gelen misafirleri misafir edip ağırlamak için birbiriyle yarışlardı (İbn Batuta, tz:208).

“Araştırmalar, Türkiye Selçukları Dönemi'nde Ahi teşkilâtının ilk olarak Orta Anadolu'da (Kayseri) XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ve bu asır içinde bütün Anadolu'ya yayıldığını göstermektedir. Özellikle Türkmenlerin Uluğ Sultan diye andıkları I. Alâeddin Keykubad zamanında bütün Anadolu'ya yayılmış ve devlerin yapısı içinde yer almıştır. O dönemde belediye ve emniyet hizmetleri Ahilik ve Bacıyan-ı Rum denen Ahilerin kadın kolu olan bu iki kuruluşa gördürülmüştür” (Bayram, 2001:1–2).

Bacıyan-ı Rum ³ denen kadın kolundan bahsetmek gerekirse; Selçuklular zamanında Kayseri'de ortaya çıkan Ahi teşkilatının yanında Türkmen hanımlarının da kendi aralarında örgütlendikleri ve onların kurduğu örgüte Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) dendiği tespit edilmiştir. Kayseri'deki sanayi sitesinde bulunan örgücüler ve dokumacılar çarşısında Ahilerin kızları ve hanımları da el sanatlarını yapıyorlardı. Türkmen Şeyh Evhadüd-din Hamid el Kirmani'nin kızı ve Ahi Evren'in eşi olan Fatma Bacının da (Fatma Hatun) bu örgütün lideri konumunda olduğu anlaşılmaktadır (HacıGökmen, 2001:41; Bayram, 2001:11). Anadolu Selçukluları zamanında bu hanımlar arası teşkilât "Fakiregân" diye de anılıyordu (Bayram, 2002:366).

Anadolu'da Ahi teşkilatının kuruluş amaçlarından biri; ilmi, çeşitli sanat alanlarında uygulamaya koyarak ve toplumu bundan yararlandırma ülküsünün ortaya çıkarılmasıdır. Anadolu Selçukluları Devri'nin en güçlü filozofu olan Ahi Evren Şeyh Nasiruddin Mahmud, toplumun mutluluk ve refahı için bütün sanat kollarının yaşatılmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Kendisi İhvanü's-Safa'nın bu konudaki görüşlerini tercih etmektedir. Kendisinin Ahi Evren'in İhvanü's-Safa risalelerini çok iyi mütalaa etmiştir. Bu da Ahi Evren'in tabiat ilimleri alanında nasıl derinleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Ahi teşkilatının piri olan bu zatın bilimsel kişiliği Ahi teşkilatının kuruluşunda bilimin ne kadar önemli bir yeri bulunduğunu göstermektedir (Bayram, 2001:9–10). Bilim insanına Ahiler tarafından verilen değer de bu bilgileri doğrular niteliktedir (İbn Batuta, tz:224).

“Ahiliğin fikir babası kabul edilen Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahiliğin kuruluş felsefesini şöyle ifade etmektedir: “Allah insanı medeni tabiatlı yaratmıştır: Bunun anlamı şudur: Allah insanı yemek içmek giyinmek evlenmek mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden Demircilik, Marangozluk gibi birçok meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi Demircilik ve Marangozluk da birtakım alet ve edevatla yapılabildiği için bu alet ve edevatı tedarik için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece insanın (toplumun) ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. Bu halde toplumun bir kesiminin sanatlara yönelmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir ki toplumun bütün ihtiyaçları görülebilsin” (Bayram, 2001:8–9).

³ Bu tabiri ilk olarak kullanan Âşık Paşazade'dir. (Bkz. Bayram,2002:3)

Ki, Ahi Evran'ın Kayseri'de bir deri atölyesi olduğu bilinmektedir (Hacı Bektaş-ı Veli, 1958:52).

Ahiler her sabah uğraşları olan mesleklerine dönüp çalışırlar ve kazandıklarını ikindiden sonra getirip reislerine verirlerdi (İbn Batuta, tz:204). Bu uğraşlar halk içinde değerli görülmekteydi.

Yine Mikail Bayram; Ahi Evren'in sanatkârların iş ortamındaki çalışma düzenleri hakkındaki görüşlerini şöyle nakletmektedir: “Birçok insanın bir arada çalışması sanatkârlar arasında rekabete sebep olabilir çünkü bunların her biri kendi ihtiyacına yönelince menfaatler çatışması ortaya çıkar. Karşılıklı hoşgörü ve affetme olmadığı zaman münaza ve ihtilaf zuhur eder. O halde bu insanlar arasındaki ihtilafı halledecek kanunlar koymak gereklidir. Bu kanun şeriata uygun olmalı ki ona uyulsun ve insanlar arasındaki ihtilafın halline vesile olsun. İhtilafsız bir ortam yaratılınca herkes rahatça umduğunu elde eder. İhtilaf zuhurunda ise bu kanuna müracaat ederek ihtilaflar ortadan kaldırılabılır. Peygamberlerin şariat koymaları bundandır” (Bayram, 2001:9)

Belirtilen bu kurallar doğrultusunda Ahiler sosyal hayatlarını düzenlemişler ve Ahiler bu kurallara kuvvetli bir iman ile bağlı olmuşlardır. Tarih boyunca ahi iş yerlerinde bir gelenek halinde sürdürülen töreler bu kurallara dayanmaktadır.

Bu anlamda; Yahya İbn-i Halil el- Bugâzi'nin Türkçe “ Fütüvvetnamesi ” Ahiliğin nizamnamelerinden sayıldığı görüşü vardır (Koca, 2008: 44). Anadolu'da ilk “Ahi Fütüvvetnâmesi” de Tokatlı Nasirü'd-din Vaiz tarafından XIII. asrın sonlarında kaleme alınmıştır (Bayram, 2005:147).

“Türklerin kentsel yaşam geleneğine ve üretim organizasyonlarına katılımı ve etkin olmalarının, fütüvvetin Anadolu'ya girmesi ve kentlerde Ahi adı verilen meslekî örgütlenmelerin kurulması ile sonlanan süreçte gerçekleştiği ve vakıf kurumu kapsamında gerçekleştirilen sosyal, kültürel ve ekonomik kamusal yapı faaliyetleri ile Ahiler tarafından örgütlenen ticaret faaliyetleri kapsamında Anadolu kentlerinin uzmanlaşmış ticaret merkezleri haline geldiği anlaşılmaktadır” (Bayram, 2008:38).

Mesela; Erzincan'ın çarşıları bu dönemde çok muntazamdır, dokuma tezgâhlarında nefis dokumalar yapılır ve çeşitli beldelere ihraç edilirdi (İbn Batuta, tz:215).

Yine bunun yanında; Anadolu'daki konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde tarihî görevi gönüllü olarak Ahiler üstlenmiştir. Gerçekten de Ahiler, göçebe hayatı terk edip de şehre inen bütün gençlere sahip çıkmışlar, onlara bir meslek öğretip, işlerini kurmasına yardım etmişlerdir. Böylece, Anadolu'da Türk toplumunun şehirleşmesi ve şehir kültürüne uyum sağlaması, Ahilerin özverili destekleriyle sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiştir (Koca, 2008:33). Örneğin; Bahaddin Veled Konya'ya geldiğinde yanındaki iki müritten söz edilir. Bunlardan birinin kasap diğeri ekmekçi olduğu söylenir (Eflaki, 1986:102).

Nitekim Selçuklu döneminde Ahilik merkezi olarak ön plana çıkan Kayseri'de Külâhdûzlar, Debbağlar, Bakırcılar başta olmak üzere otuz iki farklı esnaf zümresinin örgütlendiği büyük bir zanaat sitesi kurulduğuna ilişkin bilgiler, Ahi örgütlenmelerinin kırsal üretimin yanı sıra kentsel üretim faaliyetlerinde de etkin olduğunu göstermektedir (Bayram, 2008:38).

Ahiler, kendilerinin hamisi sayılan Uluğ Sultan Alâeddin Keykubad'ın zehirletmesinden dolayı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e cephe aldıkları bilinmektedir (HacıGökmen, 2010:478). Keyhüsrev bu dönemde şarap içip gezer kuşlar ve hayvanlarla gönlünü eğlendirirdi (Abu'l-Farac, 1999:537). Sultan 1237 yılında kuvvetten düştü ve öldü (Ahmed bin Mahmud, 1977:152). Aynı bilgileri İbnü'l-Kesir'de vermektedir (İbn Kesir, 1994:284).

“I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirlenerek öldürülmesinden sonra, II. Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu tahtına geçmiştir. Babasının zamanında doruk noktaya erişen memleketin siyasi, içtimai ve iktisadi düzeni, yeni Sultanın kötü idaresi yüzünden hızla alt üst olmaya başladı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri Sadeddin Köpek, kendi iktidarını daha da yükseltmek için işlediği siyasi cinayetler ve gayri meşru bir takım faaliyetleri yanında birçok Ahi ileri gelenleri tutuklatmıştı. Bütün bunlar Anadolu Türkmenleri arasında büyük huzursuzluğa yol açtı” (Bayram, 1991:84; Şahin, 2006:303).

Bu rahatsızlıklar yüzünden Anadolu'da adı Babailer İsyanı olarak bilinen büyük bir isyan çıktı (1240). Başarısızlıkla sonuçlanan Babailer İsyanı hareketi Halep çevresinden (Kefersud'tan) başlamıştı. Ahiler ve Türkmenler takibata ve bozguna uğradılar. Büyük

çoğunluğu uç bölgelere göçtüler (Ocak, 1996:31; Şahin, 2006:303). Askeri alanda bozguna uğrasalar bile Babailer varlıklarını sürdürmüşlerdir (Irene-Steinher, 1997:300)

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in idaresinden memnun olunmaması, kitlelerden başta Türkmenler olmak üzere Ahilerin de bu isyana katılmalarına neden olmuştur (Gökhan, 2005:201).

Bu arada tarihi kaynaklardan, Ahilerin Selçuklu yönetim gücünün zayıfladığı dönemlerde kentlerin savunmasında örgütlü askeri bir güç olarak Selçuklu yöneticilerine yardımcı oldukları ya da kentlerde çıkan sosyal karışıklıklarda uzlaştırıcı görev üstlendikleri anlaşılmaktadır (Özcan, 2006:42). Öyle ki; Ahiler yaşadıkları yerlerdeki zorbaları dize getirir, kötülerini tek tek ortadan kaldırırlardı (İbn Batuta, tz:204; Şahin, 2006:302).

“Ahiler, sadece konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde değil, aynı zamanda yeni yerleşim yerleri ve mahallelerin kurulmasında da başlıca rol oynamışlardır. Ahi babaları veya şeyhleri, genellikle şehirlerin kenarlarında veya şehirlerarası yolların önemli kavşak noktalarında kendi tekke ve zaviyelerini kuruyorlardı. Bir süre sonra da bu tekke ve zaviyelerin etrafında yeni yerleşenlerle birçok konut yapılıyordu. Böylece, bu yerlerde yeni birer mahalle veya köy doğmuş oluyordu” (Koca, 2008:33).

Ahilerin, kırsal mekânlarda kurdukları zaviyeler ile bir yandan iletişim, ulaşım ve konaklama olanaklarının yetersiz olduğu dönemde, Türkmenlere güvenli bir ortamda konaklama ve yerleşme olanağı vermek, diğer taraftan da tarımsal üretim faaliyetlerini örgütleyerek, göçebe Türkmenlerin yerleşik yaşama geçiş ve tarımsal üretim faaliyetlerine katılımını sağlamak yoluyla kırsal yerleşmelerin imar ve iskân edilmesi ve Ahili (Kırıkkale), Ahiler (Eskişehir), Ahiboş (Ankara), Ahi Mesud (Ankara), Ahi Mamak (Ankara), Ahi Şeyh (Eskişehir) gibi yeni köyler kurarak Türk yerleşim sürecini yönlendirdikleri görülmektedir (Koca, 2008:33; Özcan, 2006:42).

Moğollar, Anadolu'yu işgal edip, Anadolu Selçukluları Devleti Moğol hâkimiyeti altına girince Moğol iktidarı kendi iktidarına karşı direnen Ahi Teşkilâtıyla birlikte Bacı Teşkilâtını da dağıtmışlardır (Bayram, 2002:365–366). Moğol İstilasını Anadolu'yu öylesine etkilemişti ki; Malatya büyük bir kıtlık geçirmiş ve buğdayın bir yükünün 120 dirheme satıldığı zamanlar olmuştur (Yakar ve diğerleri, 2004:13).

Kösedağ yenilgisi (1243) ile Ahi ve Türkmenler, yine ağır bir katliama uğradılar. Moğollar Kayseri’de pek çok Ahiyi katletmiş, on binlerce Ahi ve Bacı’yı esir etmişlerdi (Bayram, 1991:84). Anadolu’nun uğradığı bu felaketler Sadre’-d-din Konevi’yi üzmüş olmalıdır. Özellikle Moğolların Kayseri’de gerçekleştirdikleri Ahi katliamı Sadre’-d-din Konevi’yi derinden etkilemiştir (HacıGökmen, 2001:41).

Yaygın olarak görülen bir diğer düşünce ise İranlı sufi Evhâdü’-d-din Hâmid El-Kirmâni’nin Evhâdiye tarikatı; Kayseri, Tokat ve Niksar bölgelerinde yaygın olarak görülmüştür (Bayram, 2003:71-89).

Evhadilik; “XIII. asrın başında Kayseri’de ortaya çıkmış, en güçlü siyasi-fikrî ve dinî (tasavvufi) bir mahiyette devam etmiştir. Bu hareket özellikle I. Giyaseddin Keyhüsrev ve oğlu I. Alâeddin Keykubad zamanında iktidarın destek ve himayesini kazanmıştır. Bu hareket aslında, 34. Abbasi halifesi en-Nasır-dinillah’ın organize ettiği ve yönettiği "Fütüvvet Teşkilatı"na bağlı olarak kurulmuştur” (Bayram, 2003:71-89; Özcan, 2006:40).

Şeyh Evhadüddin Kirmanı Abbasi Halifeliği tarafından, Anadolu’ya Şeyhu’s-Şuyuhi’r-Rum (Anadolu şeyhlerinin şeyhi) olarak gönderilmiştir. Bu bakımdan Evhadüddin, Fütüvvet Teşkilatı’nı Anadolu’da kadrolaştıran ve yöneten kişidir (Bayram, 2003:71-89).

Selçuklular zamanında Evhadiyye Tarikatı, Anadolu’da gayet yaygındı, Evhadüddin’in hemen her büyük yerleşim merkezinde halifeleri vardı.

“Evhadüddin-i Kirmani’nin en önemli yönlerinden biri de müfrit (aşırı) derecede bir Melami oluşudur: Rubailerinde bu meşrebi sık sık terennüm ettiği gibi Menakıbnâmesinde onun bu meşrebine dair birçok hikâyecik nakledilmiştir. Melâmet bir inanış tarzı ve bu inanış tarzına dayalı olan ahlak kuralları ve yaşayış stilidir. Melâmet felsefesinde iyi ve güzel davranışları Allah’ın eseri, kötü ve çirkin davranışların da nefislerinin eseri olduğuna inanılır. Çünkü Allah kötülük dilemez” (Bayram, 2003:71-89).

Moğolların Anadolu’yu işgal etmelerinden sonra, Evhadi dervişler Moğol yönetimine ve Moğol yanlısı yöneticilere muhalif olmuşlar ve bu yüzden de çeşitli zamanlarda, iktidarlara karşı Anadolu’daki Türkmen isyanlarının içinde olmuşlardır. İktidarların

onlar üzerindeki ağır baskılarına rağmen, Kayseri ve çevresinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

O dönemde var olan ve günümüzde de etkisi fazlasıyla hissedilen bir diğer düşünce şekli Mevlevilik'tir. "Mevleviliğin Lideri olarak kabul edilen Mevlana'nın meşguliyetleri; zahirî bilgilerle uğraşan âlimlerin uğraşı idi. Yani ders okutuyor, vaaz veriyor, fetva yazıyordu. Mevlana, vakitlerinin pek çoğunu okutmakla geçiriyordu. Kendi medresesinde 400'den fazla talebe vardı. Okutup öğretmesinin dışında Mevlana'nın ikinci bir işi veya görevi de vaaz vermektir. Fetva yazması da ayrı bir işi idi. Mevlana'ya bir dinar aylık bağlanmıştı, bunu işte bu fetva yazmasının karşılığı diye tahmin ediyordu. Bu konuda o kadar sert ve kesin tavırlı idi ki, dervişlik ruhu üstün gelip de mecliste istiğrak hali (cezbeye girip kendinden geçme hali) başlayınca bile bir fetva isteği geldiğinde derhal haber verilmesini emretmişti. Kalem ve hokka daima yanında hazır dururdu" (en-Nedevi, 1992:434-435).

Mevlâna Celâleddin Rumi'ye (Ahmed-i Sipehsalar, 1977:33) atfedilen Mevlevilik Konya'da yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Burada şunu da belirtmek gerekmektedir ki: Mevlânâ, Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmiştir (Mevlana, 1988:5).

"Mevlevîlik köylere kadar yayılmış ve Anadolu'da birçok yerinde halkı tamamen Mevlevîlerden oluşan Mevlevî köyleri kurulmuştur. Mevlevîlik köyden kasabaya, kasabadan şehirlere çekilmeye başlamış, tarikat daha çok beyler, paşalar ve vezirler gibi devlet erkânı tarafından desteklenir olmuş ve Mevlevîhaneler daha çok bu zümrenin tahsis ettiği imkânlarla varlığını sürdürmüştür" (Gölpınarlı, 2009: 245-246). Mevleviler özellikle Anadolu şehirlerinde gelişen, fakat Rumeli'de özellikle Selanik'te önemli kolları olan, daha şehrli bir tarikattı (Çelik, 2002:31; Demir,2003:68-69).

Abdülbaki Gölpınarlı "*Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*" adlı eserinde, halk arasında Mevleviliğin yayılmasında büyük payı geçen Balkan şehri olan Prizrenli Şemî'den söz etmektedir.

"Mevlevîlik, bizzat Mevlâna tarafından kurulmuş bir tarikat değildir. Mevlâna zamanında Mevlevî tekkesinin sadece nüvesi bulunmakta olup, Mevlâna'nın vefatından bir süre sonra, Selçuklu Beylerinden Alâmeddin Kayser'in girişimiyle Mevlâna türbesi

yapılarak, Mevlâna'nın hatırasına yakınlık duyanlara bir merkez tesis edilmiştir” (Çiftçioğlu, 2004:146).

Belh'te doğan (Firuzanfer, 1986:4) Mevlana'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled onun çalışmalarını devam ettirmiş, adının ebediyen yaşatılacağı Mevlevilik teşkilatını kurmuştur (Bilgin, 2008:32).

“Büyük tanrı aşığı, zamanenin en yüce siması” (İbn'i- Bibi, 1943:175) Mevlana'ya saygı ve hürmet besleyip, pir olarak kabul eden halk kitleleri yanında, beyler, ileri gelen devlet adamları ve hükümdarlar da bulunmaktaydı. Mevlevi zaviyeleri genellikle Mevlevi halifeleri tarafından kurulmakla birlikte, beyler, hükümdarlar ve nüfuzlu şahsiyetler tarafından kurulan tekkeler de vardı (Çiftçioğlu, 2004:147). Örneğin, Ahmed Eflaki Mevlevi bir yazardı (Bayram, 2002:368).

Büyük ölçüde şehirli seçkin ve okumuş çevrelerde tutunan Mevlevilik, sanatkârlığın gelişmesine bir zemin oluşturması nedeniyle Türk sanat ve edebiyat tarihinde göz ardı edilemeyecek önemli bir boyutu oluşturmaktadır (Çelebi, 2006:147–148).

“Mevlevi dergâhları, zaman içerisinde, müzisyenler, şairler ve hattatlar gibi halkın seçkin kesimlerinin estetik boyuttaki eğilimlerini karşılama potansiyelleri ile dikkat çekmiştir” (Schimmel, 1999:32–33).

“Sema meclislerine kadınlarında katıldığı belirlenmiştir. Eski devirlerde köylerde bile yapılan sema meclislerine kadınların da katıldığını, fakat Mevlevi tekkelerinin vakıflara devredilmesi, bu vakıflar yüzünden Mevleviliğin zamanla iktidarlara dayanması, iktidarların da, şeyhlerle uzlaşıp anlaşması, Mevleviliğin köylerden kasabalardan şehirlere inmesi, zaman içerisinde de, Mevleviliğin halktan belli bir zümreye mal olması, kadına verilen bu yüksek değeri, bu serbestliği kısıtlamıştır” (Gölpınarlı, 2009: 281).

Dergâhlarda sohbetler edilir ve Mevlana'nın şiirleri okunurdu:

“Ey nefs-i mutmainne! Allah sıfatları ile sıfatlan!”

“Rabbim! Yarattığın her varlık, her şey, her zerre senin sanatını, yaratma gücünü, kudretini gösteren birer aynadır. Senin eşin ve benzerin yoktur.”

“Ey gönül! Oruçlu iken Allah’a misafirsin; sana gökyüzü sofrası yakıştır!”

“Nerede bulunursanız bulunun, Allah sizinle beraberdir, haberi Allah’tan geliyor. Bu müjdeli haberle insanın gönlü yanıyor tutuşuyor. Ümitle manevi neşe ile doluyor.”

“Mutlu olmanın sırrını Hz. Peygamberden öğren de, Allah sana ne verirse ona razı ol!”

“Allah’tan başka ne görürsen hepsi hayaldir, hepsi hiçtir; bir ateş gibi yanar, parlar ve söner.” (Mevlana; 2000).

“Mevlevilik iki farklı çizgide gelişmekteydi. Birincisi Irakiler adıyla meşhur ve genellikle Arap dünyasından gelen, tasavvufun zühd ve takvaya önem veren tahalluk boyutunu benimseyen ahlakçı sufiler ile keşf, marifet ve Vahdet-i Vücut gibi tahakkuk boyutuna önem veren arif sufilerin temsil ettiği çizgiydi. Kadirilik ve Rufailik mensupları gibi tasavvufi hayata hız kazandıran akımlarla Muhyiddin İbnu’l-Arabî ve Sadreddin-i Konevi gibi tasavvufi düşüncenin kuramcıları, bu çizginin en önemli temsilcileridir. İkinci çizgi ise Horasanîler diye ifade edilen, Maverâunnehir ve Harizm bölgelerinden gelen ve daha çok cezbeyle önem veren mektepti. Bu ekolün en önemli temsilcileri ise Şehâbu’ddin es-Sühreverdi (1238), Necmuddin-i Kübra (1226), Bahâeddin Veled (1238), Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi (1240), Necmeddin-i Râzi (1256) ve Fahreddin-i Iraki (1286)’dir” (Özköse, 2003:259–260).

Mevlevilik siyasi-dini bir harekettir (Bayram, 2003:71). Köprülüye göre; Mevlana bilinmeden Anadolu’da yazılan ilk Türk eserlerinin içeriğini kavramak zordur (Köprülü, 1984:231).

Mevlana’nın ilim ve tevazuunu işitip İstanbul’dan Konya’ya gelerek Mevlana’yı ziyaret eden, Mevlana’nın kendisine fevkalâde tevazu göstermesinden hayret ve hayranlıkla hemen Müslüman bir rahip iyi bir örnektir (Eflaki, 2004:274).

Yasadığı dönem içerisinde Mevlana, Moğol saldırıları altında büyük sıkıntılar çeken Anadolu halkına, aslında medresenin veremediği dinginliği, acı ve sıkıntı içindeki gönüllere hitap eden söylemiyle, Anadolu’nun acılarıyla dolu tecrübesini dile getirdi. Bir anlamda dönemde, manevi birlik ihtiyacına cevap verdi. XIII. yüzyıl Anadolu’su bu yüzden büyük şeyhlerin, pek çok derviş ve babaların yoğun olarak ortaya çıktıkları bir

yerdi ve elbette böylesi bir gelişmenin dinî olduğu kadar, dönemin tarihsel, siyasal ve ekonomik koşulları ile de bağlantısı olduğu açıkça ortadadır (Çelik, 2002:29).

“Ahilik ve Mevlevilik arasındaki çekişmeden de bahsetmek gerekmektedir. Ahi Evren ile Mevlâna arasındaki sürtüşmenin kökenleri Türkistan’a, Harizm bölgesine kadar gider. Ahi Evren’in hocası olan Fahreddin Râzi (akılcı anlayışı benimser) ile Mevlâna’nın babası Bahâeddin Veled’in (sezgici anlayışı benimser) Herat şehrinde aralarında çıkan anlaşmazlık yıllar sonra Anadolu’da devam etmiştir. Ahiler ile Mevleviler arasındaki bu ayrılık onların siyasi görüşlerine de yansımıştır” (Bayram, 1991:90).

Bunun yanında; Mevlâna’nın da hocası olan Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi, Fahr-i Razi’ye ve onun Anadolu’daki temsilcisi Ahi Evren’e karşıdır (Bal, 2006:290).

Özellikle Konya’da yaygın olarak görülen bir diğer düşünce, Kazeruniyeliktir. Kökeni Ebu İshak Kazeruni’ye dayanan ve aşırı Sünni (Özköse, 2003:262) olan Kazeruniyelik Konya’da yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40).

“Ebu İshak Kâzeruni Mecusilikten ihtida eden bir babanın oğludur. Ebu İshak denizci ve balıkçıların piri ve hamisi kabul edilmiştir. İnanışa göre Ebu İshak-ı Kazeruni’nin mezarından alınan bir avuç toprak, büyük dalgalarıyla tehlike arz ettiği zaman denize atıldığında deniz sakinleşmiştir. Bunun için denizciler, yanlarında kabirden alınmış toprak bulundurlardı”.

“İshâkiyye ve Mürşidiyye diye de anılan Kazeruniyyelik, özellikle, İran’ın batı bölgelerine hâkim olduğu, Irak ve Hindistan’dan Trakya’ya kadar uzanan bir tesir sahasının bulunduğu, XIV. ve XV. asırlarda da varlığını sürdürdüğü fakat XVI. yüzyılda Anadolu’da etkisini yitirdiği gözlenmektedir”.

“Müridlerini, delişmen tabiatlı, garib etvarlı ve savaşçı kişilerden seçen, tekkelerini, hudut boylarında ve serhatlarda kurmaya büyük önem veren Kazeruniyye Tarikatı, bu tutumu ile mezkûr karakter yapısındaki kişilerin, kabına sığmayan ve tatmin olmak isteyen kişilerin enerjilerini, fitne tefrika gibi içe dönük değil, cihad gibi Kutsi ve dışa dönük bir hedefe tevcih etmek usulünü tercih etmiştir” (Özköse, 2003:261-262).

Orta Anadolu'da yaygın olarak görülen bir diğer düşünce Kalenderiliktir. Cemaleddin Es-Sâvi'yi (Karamustafa, 2007:13) pir kabul eden Kalenderilik Amasya, Tokat ve Sivas'ta yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Bir başka adı Cavlakiliktir (Çelik, 2002:29). Kalenderîlik bir tasavvuf akımı olarak, en az X. yüzyıldan beri mevcut olduğu hâlde, bir Kalenderiyye tarikatından söz etmek, ancak Cemaleddin-i Savî'den itibaren mümkün olmaktadır (Ocak, 1999:26).

XIII. yüzyılda Anadolu'da görülen haliyle Kalenderilik Budizm'den geniş ölçüde esinlenen bir tarikat olarak görülür. Cemaleddin Es-Savi tarafından kuralları belirlenerek tarikat haline getirilen Kalenderilik daha önce Horasan ve Türkistan taraflarında yaygın idi. Bunlara Anadolu'da Cavlakiye adı da verilmiştir. Bunun sebebi şeyhlerinin cavlak adı verilen bir elbise taşımasındandır (Ocak, 1981:298).

Yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkararak dünyaya aldırmayan, dünya malına değer vermeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla açığa vuran tasavvufî zümreye Kalenderiyye veya Kalenderîlik denir (Ocak, 1999:5).

Kalenderilik, kaynağını Horasan Melamiliğinden alan, ilahi aşk ve cezbeyle dayanan ama zühd yönü zayıf bir tasavvufî harekettir (Çelik, 2002:22). Örneğin; Mevlana, Şemsi Tebriz'i de gördüğü, melâmet felsefesinden kaynaklanan dünyaya değer vermeyen kalenderane tavra hayran kalmıştır (Çelik, 2002:25–26). Buradan da Şemsi Tebrizi'nin Kalenderilikten etkilendiği sonucuna varılabilmektedir.

Kalenderilik Suriye, Mısır, (Karamustafa, 2007:99) Irak, İran, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu sahalarından ortaya çıkmıştır. Anadolu'da özellikle Bursa, Kütahya, Manisa, Ankara ve Seyitgazi'de yaygın olarak görülmüştür (Ocak, 2000:43) Kendilerine özgü erkân ve merasimleri ile garip karşılanan kalenderiler, İslâmi esaslara riayette ciddiyetsiz tutumlarından dolayı Sühreverdi gibi klasik sufiler tarafından ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Kalender kelimesi, herhangi bir tarikata bağlı olmayan, bekâr, başıboş gezen kişiler için kullanılır. Sühreverdi, onların vecd halinde sarhoş olduklarını, idari yönetimlere hiçbir tarzda aldırmadıklarını ve topluma uyum sağlayamadıklarını söylemektedir (Özköse, 2003:272).

Kalenderilik belli bir tarikat zümresi değildir. Genel anlamda yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkararak dünyaya aldırmayan, dünya malına değer vermeyen ve bu

düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla açığa vuran tasavvufi zümreye Kalenderiyye veya Kalenderilik denir.

İranlı Sufilerin örgütlediği tarikatlardan sayılan (Özcan, 2006:48) Kalenderilik, konar-göçer Türkmen aşiretleri arasındaki faaliyetleri, İslamiyet öncesi inanç motifleriyle zenginleştirilmiş bir çeşit halk tasavvufunun temellerini atmıştır (Çelik, 2002:29).

Günümüze kadar etkileri görülen diğer düşünce hareketi Bektaşiliktir. Bektaşi tarikatının kurucusu kabul edilen ve asıl adı "Muhammed b. İbrahim b. Musa" olan Hacı Bektaşi, Horasan-Nişabur'da doğmuştur. Babası, Seyyid Muhammed b. Musa (lâkabı İbrahim-i Sani'dir) annesi, şehrin dönemi ulemalarından Şeyh Ahmed'in kızı Hatem Hatun'dur (Uslu, 2000:51).

O zamanlar, asil ve âlim kişilerin dini mahiyette lâkapları vardı. Muhammed b. İbrahim b. Musa'nın lâkabı da "Bektaşi" dir. Yozgat ve çevresinde Bektaşi'nin "Beddeş, Bektaş" şeklinde söylenilmesinin yanında, Selçuklular döneminde de kullanılan bir isimdir. "Hünkâr" lâkabıyla da anılan, Muhammed b. İbrahim b. Musa vakfiyelerde de "Hacı Bektaş" olarak geçmektedir (Uslu, 2000:51).

Hacı Bektaşi Veli Ahmed Yesevi'den izin alıp öyle Anadolu'ya gelmiştir (Hacıbektaş'ı-Veli, 2007:165).⁴ Bu durum Hacı Bektaşi Veli ve Ahmed Yesevi arasındaki ilişkiyi anlamamız açısından önem arz etmektedir.

"Hacı Bektaşi Veli, dünya zevklerine meyil etmeyen, nefsin isteklerine hiç uymayan, kimsenin ayıbını yüzüne vurmayan, abdestsiz, taharetsiz (gusülsüz) yere basmayan saltanat teklifini reddeden, gece gündüz ibadet eden genellikle gündüzleri oruç tutan, cihad yapan, sık sık çile çıkaran, Kur'an öğreten, Badehşan Halkı'nın gülü Han ahalisinin (Erzincan civarındaki Moğolların) Gürcülerin İslam'a girmeleri için mücadele eden, onlara Müslüman olunca namaz kılmasının öğretilmesini isteyen bir derviş, bir mücadele ve gönül adamıdır" (Bolay, 2000:148-149).

⁴ Bknz: Hacıbektaş'ı-Veli, 2007:165. Ahmed Yesevî "Yâ Bektaş! İmdi tamam nasibün aldun beşaret olsun kim kutbu'l-aktablık mertebesi senindür kırk yıl hükmün vardır sen dahi Rûma teveccüh idesin, seni Rûm erenlerine baş kılduk"

Bektaşî ananelerine göre Horasan Erenleri'nden kabul edilen al-Vâsîti'nin (1343) "Seyyid" diye bahsettiği Hacı Bektaşî'nin asıl adının "Mehmet" doğum tarihinin de 1242 olmasının yanı sıra; Ankara Kitaplığında bulunan "Hurufnâme" adlı kitabın sonuna düşülen "Hazineden gelen tomar-ı kebirde Hacı Bektaşî'nin (1209) doğduğu ve 63 yıl yaşayıp (1270) öldüğü kayıtlıdır" (Uslu, 2000:51). Hacı Bektaş öldü, fakat onun ilkeleri en basit formuyla taraftarları tarafından yayıldı (Shaıbi, 2006:115).

Hacı Bektaşî Veli'nin yaydığı Hıristiyan-İslâm sentezi öğretisi Bektaşîlik, Kapadokya yöresinde (Kırşehir-Hacı Bektaş) yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Hacı Bektaşî'nin ölümünden önce, "onun farklı yönlerdeki bölgelere kendi öğretisini taşıyacak elçiler tayin edip gönderdiği söylenilmektedir" (Shaıbi, 2006:115). Mevleviliğin aksine, Babailik ve Bektaşîlik askere ve avama dayanan bir harekettir (Çelik, 2002:28).

Bir zamanlar Hacı Bektaşî'nin efsanevi bir şahsiyet kabul edilmesine rağmen, araştırmacılar, onun yalnızca şimdi var olmadığını, aynı zamanda Babai lideri Baba İshak'ın da bir müridi olduğu sonucuna varmışlardır (Shaıbi, 2006:113).

"Hacı Bektaşî Veli Velâyet-namesi, Türk Edebiyatının orijinal eserleri arasında yer alacak değerde olduğu gibi, tarihsel bakımdan da önemli bir belge niteliğindedir. Hacı Bektaşî Veli'nin vefatından sonra Bektaşî geleneği oluşunca Anadolu ve Balkanlar'da manzum ya da mensur onlarca Velâyet-name kaleme alınmıştır" (Biçer, 2006:7).

Velâyetname'de Hacı Bektaşî Veli'nin hayatı, soyu, kerametleri, Anadolu'ya gelişi, ilişki içinde olduğu çevre ve şahıslar hakkında birçok bilgi mevcuttur. Bu eseri kimin, kimlerin yazdığı ya da derlediği konusu ise uzun süren araştırma ve tartışmalara konu olmuştur. Bilim dünyasında velâyetnameler konusunda Abdalbaki Gölpınarlı'nın çalışmaları makbul kabul edilmiştir. Velâyetname'yi kimin yazdığı konusunda Gölpınarlı, Nihai'nin şu beyitlerinden hareketle Velâyetname'nin yazarına ulaşmıştır. Nihai'nin 1296'da yazdığı Velâyet-name-i Hacı Bektaşî Veli adlı manzum Velâyet-name'de "der-beyan-ı sebeb-i nazm-ı kitab" bölümünde:

"Ki yani Hacı Bektaşî-ı Veli'nin

Keramâtından ol sırr-ı Ali'nin

Veli nesr idi ol kim söylemişdi

Hemân Firdevsi bir nazm eylemişdi,” denilmektedir.

Hiç şüphe yok ki Nihâni, Firdevs-i Rumi ismini faydalandığı manzum velâyetnamede görmüş, ona dayanarak adını anmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, bu bilgiye dayanarak “manzum velâyetname Firdevsi'nindir.⁵ Firdevs'inin üslûbuyla Velayet-name'nin üslûbunu inceledik ve tam bir benzerlik gösterdiğini gördük. Bu bakımdan manzum velâyetname'nin, Süleymanname'nin ve daha birçok kitapların yazarı olan Firdevs-i Rumi tarafından yazıldığına kanaat getirdik” demektedir.

Bu dönemde; Ahi Yusuf Halveti'nin yaydığı İran kaynaklı Halvetilik tarikatı Niğde'de yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Ortodoks eğilimli bir tarikattir (Çelik, 2002:30).

Yaygın olarak görülen bir diğer düşünce hareketi Kübreviliktir. Orta Asya ve İran özellikle de Horasan kaynaklı, (Çelik, 2002:29) Orta Asya kültürünün etkilerini taşıyan Şeyh Necmeddin Kübra'nın Kübrevilik tarikatı Kayseri ve Sivas'ta yaygın olarak görülmüştür (Özcan, 2006:40). Kübreviye tarikatının kurucusu Şeyh Necmuddin-i Kübra'dır (Örs, 2002:22). İranlı Sufilerin örgütlediği tarikatlardan sayılır.

Kübrevilik, Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan Sadeddin-i Hamevi, Seyfeddin-i Bâherzi ve Baba Kemâl-i Hocendi gibi hâlifeler vasıtasıyla Anadolu'da yayılmıştır (Özköse, 2003:259).

“Zühde ağırlık veren Kübreviliğin Sünni esaslara dayalı ve kısmen asetik karakteristiği, aynı zamanda Mevlana'nın tasavvuf anlayışını oluşturan üç akımdan birini teşkil eder” (Çelik, 2002:22).

“Tarikatın piri olan Necmeddin Kübra, XII. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında Harezmşahlar bölgesinde yaşamış ve hayatını 1221 yılında Moğolların elinde şehit edilmek suretiyle tamamlamıştır. Moğolların Harezm'i işgal ettikleri sırada, yanında bulunan altı yüzden fazla müridine, Harezm'i hemen terk edip Horasan'a gitmelerini emreden Necmuddin-i Kübra, Harezm'de Moğollarla savaşmış ve şehit düşmüştür.

⁵ S.Hayri Bolay Makalat'ın Hacı Bektaş'a ait olmadığına ispat edilmiş olmadığını ifade etmektedir. (Bkz. (Bolay, 2000:149).

Kübreviye Tarikatı mensuplarından bazıları Moğollar arasında kalarak, onların kalbini İslâm'a ısındırmaya ve zulümlerini asgariye indirmeye çalışırken, bir kısmı da Horasan'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmişlerdir" (Özköse, 2003:259).

Yine Anadolu'da ve Malatya'da görülen Sühreverdilik düşüncesi, Mısır, Suriye ve Irak kaynaklı (Çelik, 2002:29) Sufi Şehâbeddin Suhreverdi'nin Suhreverdilik tarikatı; Tokat ve Amasya kentlerinde yayılmıştır (Özcan, 2006:40).

Alâeddin Keykubad tarafından çok fazla önemsenen Şeyh Sühreverdi, bir süre Konya'da da kalarak, tarikatını burada da yaymıştır (Koca, 2009:18–19). Sühreverdi; Hayatının büyük bir kısmını değişik ülke ve şehirlerde seyahatlerle geçirmiştir (Yavuz, 2003:14).

Sühreverdi dervişlerinin çoğunluğu Vahdet-i Vücut anlayışına sahip kişilerden oluşmaktaydı (Özköse, 2003:258). Sühreverdiyye mensupları tarikatlarını Anadolu'da müesseseleştirip yaygınlaştıramamakla birlikte, daha sonra XV. asrın ilk yarısında kurulan Zeyniyye kolu ile bu imkânı elde etmiştir. Bu tarikat tekkeleri ile Anadolu'da yaygınlık kazanamadıysa da oluşturduğu kültür etkisini asırlarca sürdürmüştür.

Yine önemli düşüncelerden olan ve Hoca Ahmed Yeseviyle özdeşleşen Yesevilik, Horasan kökenli olan ve Anadolu kentlerinde yayılmaya başlayan bir tarikattir (Özcan, 2006:48). Bu tarikatın lideri Hoca Ahmed Yesevi olarak bilinir.

"Hoca Ahmed Yesevi kuvvetli şahsiyetiyle, Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu ki, bu bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattir" (Köprülü, 1993:114).

"Ahmed Yesevi (1166)'nin kendi adıyla anılan Yesevilik; Sunnet, Tasavvuf ve Horasan Melâmiliği gibi üç temel esasa dayanmakta ve hemen her yönüyle Türk kimliğini yansıtmaktaydı. Buhara medreselerinde öğrenimini tamamlayan Ahmed Yesevi, hikmetleri vasıtasıyla öğrenim gördüğü yazılı kültürü, sözlü kültür hâline dönüştürmüş ve şehir halkları kadar okuma imkânı bulamayan bozkırda yaşayan insanlara da bu bilgileri aktarmıştır" (Özköse, 2003:256).

Ahmet Yesevi, Batı Türkistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve eskiden çok önemli bir yerleşim merkezi olan Sayram kasabasında 1083 yılında dünyaya gelmiştir.

Babası, Sayram kasabasının tanınmış kişilerinden Şeyh İbrahim'dir. Kendisinin Hazret-i Ali soyundan geldiği ve birtakım keramet ve menkıbelere sahip olduğu kabul edilirdi. Annesi Şeyh İbrahim'in halifelerinden Şeyh Musa'nın kızı Ayşe Hatundu (Karabey, 1994:1-2).

Ahmet Yesevi, ilköğrenime Çimkent'te başlamıştır. Devrin bilimlerini öğrenirken genç yaşta Aslan Baba'yı kendisine manevi kılavuz kabul etmiş, ondan manevi feyiz almıştır. Bazı ilahi tecellilere sahip olduğu için bir takım kerametler göstererek çevresinin dikkatini çekmiştir (Karabey, 1994:2). Ahmet Yesevi Hanefi bir âlimdir. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir (Eraslan, 1988:161).

“Hoca, Mürşid-i Kâmil ve Pir-i Türkistan tabirleri, Yesevi için sıkça kullanılan unvanlardır. XIII. yüzyıla hâkim olan düşünce biçimleri dikkate alındığında, bu çeşit unvanların aynı zamanda arzu edilen insan modeliyle ilgili tipleştirilmeleri de içine aldığı görülür. Medresenin idealize ettiği insan modeli, iyi bir kul, iyi bir din adamı ve iyi bir devlet memurudur” (Akyüz, 1994:21).

Tüm bu özelliklere sahip olan Yesevi, İslam dünyasında gittikçe tanınmaya başlamıştır. Aslan Baba'nın ölümünden bir müddet sonra Ahmet Yesevi Buhara'ya gitmiştir. Burası o dönemlerde İslam kültür merkezlerinden biriydi. Başka ülkelerden gelen öğrenciler Buhara Medreselerinde çeşitli İslami bilimler öğreniyorlardı. Ahmet Yesevi de bu bilgilerin yanında manevi öğrenimini tamamlamak için bu şehirde bulunan ve devrin önde gelen bilgin ve mutasavvıflarından Hemedanlı Şeyh Yusuf'a bağlandı. 1160 yılında da üçüncü halifesi olarak İrşad postuna oturdu. Bir müddet sonra Yesi'ye döndü ve 1166 olan ölüm yılına kadar burada İrşad görevine devam etti.

Ahmed Yesevi, (1166) yılında vefat etmiş ve Yesi'de defnedilmiştir. Buradan, Ahmed Yesevi'nin XI. yüzyılın son ve XII. yüzyılın ilk yarısında Türkistan'da yaşamış olduğu sonucuna ulaşılır. Yesevilik tarikatının da kurucusu olarak kabul edilen Ahmed Yesevi, İslam ve tasavvuf kültürünü çok iyi tanıyordu (Gemalmaz, 1994:4).

Yeseviliğin Orta Asya, Hindistan ve Anadolu coğrafyası olmak üzere başlıca üç ana bölgede yayıldığını söyleyebiliriz (Özköse, 2003:256). Fuad Köprülü Ahmed Yesevi'nin Türk tarihindeki önemini şu tespitleri ile dile getirmektedir:

“Ahmed Yesevi'nin Türk tarihindeki önemi, yalnız beş-on parça veya birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış eski bir şair olmasından değil, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, Türkler arasında ilk defa tasavvuf mesleğini vücuda getirerek insanlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındandır. Ondan önce Türkler arasında tasavvuf mesleğine girmiş şahsiyetler yok değildi. Fakat onlar, ya büyük İslâm merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler veya yeni dinin umumileşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi. İçlerinden hiçbiri kendilerinden sonra yaşayıp devam edebilecek kuvvetli bir şeyin tesisine muvaffak olamamıştır. Ama Ahmed Yesevi, kuvvetli şahsiyeti ile Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu. Yeseviyye, bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikattır. Dolayısıyla, Ahmed Yesevi'yi tetkik etmekle, Türk tasavvufunun en eski ve en asli bir kısmını açıklamış olmaktadır”.

Ahmet Yesevi'nin en önemli eseri Hikmet adıyla bilinen şiirlerinin toplandığı divanıdır. Bu kitap büyük bir kısmı 5 ile 25 arasında değişen dörtlüklerden meydana gelmiştir. Kafiye düzeni koşmaya benzer. Eserde hecenin 12 14 ve 16 ölçüsü kullanılmıştır (Karabey, 1994:3).

“Ahmed Yesevi'nin "Hikmet" adıyla anılan şiirleri çoklukla "Divanı Hikmet" adlı yazma eserlerde yer almakta ve bunların eldeki en eski nüshalarının XVI. ve XVII. yüzyıllarda istinsah edilmiş oldukları anlaşılmaktadır” (Gemalmaz, 1994:4).

Ahmed Yesevi'nin insan anlayışının temelinde, hoşgörü, tevazu ve takva gibi davranışlar yanında, üst seviyeli bir kavramlaştırmanın neticesini ifade eden üstün insan ideali bulunmaktadır. Ahmed Yesevi bu nitelikleri taşıyan insanı, İnsan-ı Kamil Mürşid-i Kamil, Pir ve Fenafillâh makamına erişmiş insan kavramlarıyla tanımlamaya çalışıyor. Bizzat kendisi bu ideal tip için en iyi örnektir:

Adım sanım hiç kalmadı la la oldum,

Allah yâdın diye diye illa oldum,

Halis oldum, muhlis oldum, fena oldum,

Fena fillah makamına yükseldim işte (Akyüz, 1994:23).

Yesevilik; Orta Asya ve İran özellikle de Horasan kaynaklı bir tarikattır. Türkistan'da ortaya çıkan Yesevi hareketi, kısa bir zaman içerisinde genişleyerek birçok ülkede yankısını bulmuş, yüz binlerce kişiyi içine alan gönül halkaları meydana getirmiştir. Doğuşundan elli yıl gibi kısa bir zaman geçmesine rağmen, sayısı iki yüz bini bulan müritler ve dervişler ordusu oluşturmuştur. Yesevi dergâhının mensupları, bütün Türk yurtlarında mürit, derviş, pir, mürşit, hoca ve veli unvanlarıyla onun yolunu devam ettirmişler.

Bu dönemde görülen ve birçok değişik isimle anılan diğer bir hareket ya da düşünce şekli de Babailiktir. Babailik ve Bektaşılık askere ve avama dayanan bir harekettir (Çelik, 2002:28). Tipik köylü isyanı olarak görülmektedir (Melikoff, 1998:62).

Kalenderi ve Haydari gibi isimlerle anılıp tasavvuf kisvesine bürünen ve Türkmen boyları arasında aşırı Bâtını fikirleri yayan bu babaların Anadolu'da gerçekleştirdikleri ilk dini-siyasi hareket, "Babailer İsyanı" adıyla tanınır (Özköse, 2003:273).

1242'de Malatya'da bulunan İbn'ul-İbri, (Yani Gregorius Bar Hebraeus 1284–1285), 'Baba' olarak isimlendirilen, lider Baba İshak'ın Malatya ve Türk-Suriye sınırlarındaki Türkmenlerin liderinin elçisi olduğuna işaret eder (Abu'l Farac, II, 1999:540). Baba İlyas'tan Babailerin bir lideri olarak bahseden bu görüş, Karamani (1610–1611) tarafından desteklenmektedir. Diğer taraftan 1280 tarihinde "Tarih"ini yazan İbn-i Bibi (İbn Bibi, 1996:208-209), Baba İshak'ı bir lider olarak ve daha sonra Sultan Keyhusrev tarafından affedildiği söylenen Baba İlyas'ı da onun bir yandaşı olarak kabul etmiştir. Öyle görünüyor ki, kurucu Baba Derviş (Aşıkpaşazade, 2003:296) İlyas, planlayıcı, yaratıcı ve aktif lider de Türkmen destekçilerini bir savaşçı olarak harekete geçirmede ve tasarlama da onun adamlarına yardım etmekle yakın ilişkiler kuran Baba İshak'tı. İsyân başarısız olunca, Baba İlyas gerçekten eylemle ilgili hiçbir şey yapmadığı gerekçesiyle affedildi (Shaibi, 2006:112).

Bütün bu olaylarda lider, Baba (yani Danişmentlilerinkini anımsatan halk vaizi, öğretmen veya daha çok baba) veya Baba Resul olarak isimlendirilir (Ocak, 1996: 105). Onun fanatik ve sadık taraftarlarının onu Baba Resûlallah (Allah'ın elçisi) diye (Aşıroğlu, 1973:76) çağırdıkları söylenmektedir (Shaibi, 2006:112). İshak'ın Sufi ve şeyh görünüşlü ancak kendisine kötülük ve rezilliğin arkadaş olduğu söylenmektedir

(Ahmed bin Mahmud, 1977:153). Lailahe İllallah Baba Resul Allah demeyenlerle savaşmışlardır (Ahmed bin Mahmud, 1977:11).

Vezir Sadeddin Köpek, kendi güç ve iktidarını daha da yükseltmek için işlediği siyasi cinayetler ve gayri meşru faaliyetlerde bulunmuş ve birçok Ahi ileri gelenlerini tutuklatmıştı. Bütün bunlar Anadolu Türkmenleri arasında büyük huzursuzluğa yol açtı. Bu huzursuzluklar yüzünden Anadolu'da adı Babailer İsyanı olarak bilinen büyük bir isyan çıktı (Ocak, 1996:31).

Babai hareketi, bütün Türk halkı arasında çok yaygındı. Selçuklular Türklerin hareketlerine yönelik büyük saygı ve inançları yüzünden, Baba İshak'la mücadelelerinde büyük güçlüklerle karşılaştılar. Öyle görünüyor ki bu hareketin içinde bulunmanın gayr-i ahlaki düşünülmesi bir tarafa, Selçuklu askerleri bile Baba İshak'ın ordusunun yenilemez oluşunu düşünmüşlerdir. Muhtemelen bundan dolayıdır ki, hükümet ordunun öncü kuvvetlerini oluşturmak için Frenk askerlerini kullanmıştır (Shaibi, 2006:113).

“Babailer pek çok kez muzaffer olup, birkaç şehir işgal ettikten sonra, hareketleri ağır bir yenilgiyle sona erdi. İsyân Samsat'ın Kefersüd (Keferdiş) köyünde başladı. Zaten Baba İshak'ta Samsat'ın Kefersüd nahiyesinden idi. İsyancıların sayısı 6.000'i süvari olmak üzere 50.000 kişiyi buluyordu. Böylece Samsat, Adıyaman, Kâhta yörelerinden başlayarak Malatya, Sivas, Tokat, Amasya yörelerine kadar yayılan isyan büyük bir etki yaptı. Müslüman ve Hıristiyanlardan çok sayıda insan öldürüldü. Malatya ve Sivas yörelerinde Selçuklu kuvvetlerini mağlup eden Babailerin 1240 yılında Kırşehir yakınlarında Malya Ovasında Selçuklu ordusu tarafından mağlup edilmesiyle isyan son buldu” (Yörür, 2006:28).

Kerimuddin Mahmudi Aksarayı, o dönemdeki olaylar için “Eğer anlatsam bin gönül kan ağlar” diyerek o dönemde yaşanan olayları anlamamıza imkân sağlamaktadır (Aksarayı, 2000:27).

Baba İlyas ve onun komutanı İshak'ın hapsedildiği ve sonra asıldığı düşüncesinin yanı sıra bir başka düşünce ise, Baba İshak'ın savaşın başlangıcından önce, suikasta uğradığını ve bütün taraftarlarının öldürüldüğünü ifade etmektedir. Ancak Köprülüzade,

Baba İlyas'ın savaşta hayatta olduğunu ve Sultan Keyhüsrev tarafından affedildiğini ileri sürmüştür (Shaıbi, 2006:113).

Bir başka ifadeye göre, Baba İshak'ın müridleri kendisine “Baba Resul” veya “Baba Resulullah” demektedir ve ona peygamber nazarıyla bakmaktaydılar. İdam edildiğinde onun öldürülmediğine, bilakis yardım getirmek için göğe çıktığına inanmaktaydılar (Ocak, 1996: 105).

4.3. Bilim-Dil-Şiir-Edebiyat:

4.3.1. Bilim:

“Anadolu Selçuklularında ilmi ve içtimai bakımından kalkınma süreci II. Kılıç Aslan ve oğlu Rükneddin Süleyman Şah ile başlamış bulunmaktadır” (Çatakoğlu, 2002:90).

“Selçuklu kültür ve medeniyetinin İslâm-Hıristiyan ya da İran-Türk veya Orta Asya-Türk kültürleri ile karşılıklı etkileşimleri, göçebe-yerleşik farklılıkları ve tarihsel-mekânsal sınırları kapsamında sanatsal düzlemde incelenirse; Horasan ve Orta Asya'dan gelen grupların yoğun olarak yerleştiği Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri kentlerini kapsayan Danişmendli vilayetinin Orta Asya geleneklerine bağlı ve eski Şaman felsefenin izlerini taşıyan; Malatya-Harpur yörelerini kapsayan eski Artuklu egemenlik bölgesinin İran ile ilişkilerin yoğunluğuna dayalı olarak İran kültürü etkisinde ve politik merkez olarak başkent Konya ve çevresini kapsayan Orta Anadolu bölgesinin eski gelenek ve kültürden kopuk, Hıristiyan- İslâm kültürlerinin sentezi niteliğinde özgün bir sanatsal anlayışa sahip olduğunu düşündürmektedir” (Ögel, 1994:25)

Anadolu'da Danişmentli Gümüştegin'den itibaren Danişmentli şehirlerinde medrese yapma geleneği başlamıştır (Demir, 2005:198). Bilindiği üzere Anadolu'daki en eski medreseler Artukoğulları ve Danişmendliler döneminde inşa edilmiştir. Selçuklular döneminde kurulan medreselerde yetişen âlimler yazdıkları eserlerle dönemin ilmi ve kültürel hayatına katkılarda bulunmuşlardır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının sarayları âlim ve ediplerle doludur. Bu dönemde Kutbeddin Şirazi, Fahreddin Razi, İbnü'l Esir, İbnü'l Adim, İbn Bibi, Sadreddin Konevi, Evhadüddin Kirman ve benzeri Türk asıllı olan ve olmayan pek çok ilim adamı ve edebiyatçı yetişmiştir. Bu âlimler sadece Anadolu'da değil aynı zamanda Zengilerin ve Eyyubilerin

hâkimiyet sahasında da yetişmişler ve faaliyet göstermişlerdir (Civelek, 2001:194; Demir, 2005:198). Mesela; Sivas'taki bilimsel ve edebi çalışmalar şüphesiz ki daha Danişment Ahmed Gazi devrinde başlamıştır (Demir, 2005:201).

Sivas'ta Danişmentli hâkimiyetinin başlaması ile birlikte Türk faaliyetleri başlamıştır. Danişmend Ahmed Gazi kendi de bilge bir kişi olduğu için gittiği yerlerde yoğun kültürel faaliyetlerde bulunuyordu (Demir, 2005:192). Tüm bu bilinenler Anadolu'da kültürel anlamda ne kadar yoğun faaliyetler olduğunu göstermektedir.

“Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu'da telif edilen ilk eser Danişmendlilerin Kayseri şehri muhafızı olan Kayserili İbnü'l- Kemal diye ünlenen İlyas b. Ahmed adlı bir zat tarafından Farsça olarak kaleme alınmış olan "Keşfüt Akabe" adındaki astronomi ve felsefeye dair olan eserdir. Yazar, eserini, Danişmendiyye Devleti'nin kurucusu Gümüştekin Melik Ahmet Gazi'ye sunmuştur. Eserinin önsözünde Melik Ahmed Gazi hakkında şöyle demektedir. "Pek çok filozoflar ve faziletli kişiler ve dünyanın dört bir yanından ehl-i ukul o yüce zata yöneldiler. Her biri sahip oldukları ilimleri yaymaları ve uygulamaları ölçüsünde o hazretin cömertlik denizinden pay almaktadırlar". Buna göre Melik Ahmet Gazi'nin ilmi teşvik eden bir yapısının olduğunu göstermektedir. Nitekim Mikail Bayram, bu ifadeden hareketle onun felsefecileri himaye ettiğini ve ehl-i ukul'un onun yanında yer almış olmasını da kendisinin mutezile mezhebi eğilimli olduğunu belirtmektedir” (Demir, 2005:198-204; Bayram, 2003:98).

Danişmendoğulları ve Türkiye Selçukluları zamanında ilk 130 yıl boyunca Anadolu'da telif edilen eserlerin hemen tamamı Tıp, Astronomi (Heyet) Matematik, Felsefe gibi akli ve tabii ilimlere dairdir (Bayram, 2005:139; Demir, 2005:198-204). Ancak XIII. yüzyıldan itibaren dini ilimlere, özellikle de Tasavvufa ve Sünni İslâmi anlayışa hızlı bir yöneliş olmuştur (Bayram, 2005:140).

“Selçuklular döneminde ilmi faaliyetlere bakacak olursak ilk Selçuklu sultanlarının dini ve ilmi konuları hakkında fazla bilgi mevcut olmamasına rağmen en azından Süleymanşah'ın babası gibi Şiiliğe yatkın olduğu ve II. Kılıçaslan'ın felsefi konulara ilgi duyduğu ve bu konudaki ilmi tartışmalara katıldığı, Gıyaseddin Keyhüsrev'in İbn-i Sina'nın hayranlarından olduğu ve II. Süleymanşah'ın da felsefi inançlarda olanları himaye ettiği bilinmektedir” (Bayram, 2003:62).

“Aynı devirlerde Anadolu Selçukluları yanında Dânişmendliler, Mengücekler ve Artukoğulları’da ellerinde tuttıkları yerlerde âlim ve edipleri teşvik ve himaye, ilmi ve içtimai müesseseler yaptırmakla Anadolu'daki kültürel hayatın oluşmasına ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır” (Yavuz, 2003:11).

II. Kılıçaslan ve oğlu Rükneddin Süleyman dönemi ve onları takip eden vezir ve beyler döneminde Anadolu'daki ilmi ve sosyal müesseselerin ve kültürel hayatın yükselmesi için âdeta birbirleriyle yarışmışlardır. Gelişen bu fikrî hayat, İran, Irak ve Suriye gibi zamanın belli başlı ilim merkezlerinden bir hayli ilim adamını Anadolu'ya çekmiştir. Bunlar arasında hususiyle çağırılanlar olduğu gibi, elçilik vazifesi ve başka sebeplerle kısa bir süre kalmak için gelen bilgin ve edipler de vardır. Bunların büyük bir kısmı Anadolu Selçuklu beylerinden gördükleri yüksek himaye ve iltifat üzerine geri dönmeyip temelli olarak Anadolu'ya yerleşmişlerdir.

Anadolu Selçukluları ve diğer beylikler, hâkim oldukları bölgelerde önceki asırlardan kendilerine geçen gelişmiş bir bilim ve kültür birikimi ile karşılaşmışlardır. Bazılarının ilim ve kültüre doğrudan bir ilgisi ve merakı olmasa da orta çağ İslam hükümdarlarının geleneklerine sadık kalarak ilim ve sanat adamlarını himaye etmişler, sosyal ve kültürel müesseseleri oluşturmaktan geri durmamışlardır. Öyle ki bunlar arasından başta Arap dili ve edebiyatı ile İslâmi ilimler olmak üzere diğer ilim ve sanat dallarına devlet adamları çıkmıştır (Yavuz, 2003:8).

“Anadolu'da Selçuklular zamanında bilimsel kurumlar açısından önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde Anadolu'da bilim adına farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar Osmanlılar zamanında yapılan çalışmalara zemin hazırlamıştır. Anadolu'da bilimsel çalışmalar Selçuklular zamanında başlamış olup Bizans döneminde önemli bir bilimsel çalışma yoktur denilebilir. Çünkü Bizans, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sebebiyle bilimsel çalışmaların yapılabilmesi için gerekli şartlardan yoksundu. Fakat Selçuklular zamanında Anadolu'da Türk devlet adamları bilim adamlarını desteklemişler, devlet adamlarının desteği ile kurulan bilimsel kurumlar sayesinde bilim ve teknik gelişim yönünde önemli adımlar atmışlardır” (Kâhya, 2001:439).

Anadolu Selçukluları döneminde Matematik ilmi, Hendesî ve adedi yönelimler açısından çeşitlilikler sunmuştur. Her şeyden önce Matematik günlük hayatın yanında devletin mali teşkilatının belkemiği olan muhasebe sınıfı için önemlidir. Özellikle bu

sahada ondalık konumsal sayı sistemine dayalı Hesab-ı Hindi'nin kullanıldığı söylenebilir. Hesap alanında pratik algoritmanın alabildiğine geliştiği bu dönemde Anadolu Selçuklu Türkleri, İslam Medeniyeti'nde o zamana kadar ilk ve tek olmak üzere ondalık kesirleri günlük hayatta kullanmışlardır. Öte yandan astronomi ve trigonometri için gerekli olan Hesab-ı Sittini'de öğrenilmeye devam etti.

“Anadolu Selçukluları döneminde Matematik sahasındaki dikkate değer bir gelişme, fakihlerin matematiği ele almasıdır. Fakihler sayı mistisizmini dışarıda tutan, özellikle Pisagoratçı sayı ilahiyatını tasfiye eden bir anlayışa sahiptirler. Bu tavır bir taraftan matematiğin teorik karakterini nispeten ihmal etmeye neden olmuş; ancak diğer taraftan tereke hesaplamalarının çağrıştırdığı düşünceyle matematik ifadelerin dış dünyaya tatbiki sürecinin önünü açmıştır. Böylece daha önce Aristotelesçi yaklaşımın tasfiye ettiği matematik-doğa ilişkisini ele almada yeni imkânlar ve açılımlar sunmuştur. Öte yandan fakihler, belki de tarihte ilk olarak, İbn-i Fellus örneğinde olduğu gibi Pisagoratçı sayı mistisizmine düşmeden saf sayılar teorisi yapılabileceğini göstermişlerdir” (Fazlıoğlu, 2006:424).

Anadolu Selçuklu ve Beyliklere mensup devlet adamlarının oluşturduğu bu ortamda, XIV. yüzyılda çeşitli Anadolu şehirlerinde birçok ilim adamı yetişmiş, bu âlimler edebiyat, tarih ve tasavvufla birlikte başta tıp olmak üzere astronomi ve matematiğe dair eserler ortaya koymuşlardır. Türkiye Selçukluları döneminde astronominin yanı sıra matematik, kimya ve coğrafya da önemli bir yer tutmakta idi (Kâhya, 2001: 429).

Belki de Mistisizm-bilim arasındaki sufisel ilişki ibadet ve ilim alanlarının aynı yerde olmasını sağlamıştır. Çünkü Anadolu'da yerleşik olarak cami, medrese ve diğer müesseselerin içinde bulunan kütüphanelerin yanında, tekke ve zaviyelerin de eğitim ve öğretim bakımından önemli hizmetler verdiği aşikârdır (Fazlıoğlu, 1998: 26).

Yine; “Danişmendliler döneminde Anadolu'da telif edilen eserlerin tamamı tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi akli ve tabii ilimlere dairdir. Bu dönemde Anadolu'da bulunan bilim adamları bu yönde faaliyet göstermişlerdir. O dönemlerde Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleşen Ömer b. Muhammed b. Ali es-Savi "Akaid-i Ehl-i Sünnet" adlı eserinin önsözünde Rum diyarında herkesin astronomi ile uğraşmakta olduğunu, dini bilimlerden habersiz olduklarını belirterek astronomi sahasındaki eserlerin yoğun

olduğu gerçeğini ifade etmekle beraber kendi eserini de dini ilimlere olan ihtiyacı karşılamak üzere yazdığını bildirmiştir” (Bayram, 2003:59–60).

Anadolu'da felsefeye ve tabiat bilimlerine yönelişin sebebi ilk devir Selçuklu sultanlarının ve Danişmendli devlet adamlarının⁶ mutezile mezhebi eğilimli olmalarından kaynaklanmaktadır.

II. Kılıçaslan'ın felsefi konulara ilgi duyduğunu ve bu alandaki ilmi tartişmalara katıldığı bilinmektedir. Selçuklular zamanında (ilk bir buçuk asırda) Anadolu'da devlet adamlarının felsefi geleneğe bağlı buldukları ve Mutezile mezhebine yatkın olduklarını ortaya konmuştur (Bayram, 2005:139).

“Anadolu Selçuklu dönemindeki ilim hayatı büyük oranda vakfa dayanan ve nakli ilimler yanında akli ilimlerin de belli oranda tahsil edildiği eğitim merkezleri olan medreselerde gelişmiştir. Vakıf kurumu sayesinde Kayseri yanında Anadolu'nun birçok şehrinde medreseler, hastaneler ve kütüphaneler kurulmuştur. Bu dönemde ilim hayatı medreselerin yanı sıra devlet adamlarının kurduğu cami, imaret, tekke ve hastane ve ilim adamlarının evleri ve konaklar gibi medrese dışı müesseselerle desteklenmiştir” (Fazlıoğlu, 1998: 25).

Anadolu Selçukluları döneminde devlet adamlarının tabiat ilimlerine ve felsefeye ilgi duymaları bilim adamlarını da bu alanda eserler vermeye ve fikir üretmeye yönlendirmiştir. Bu eserler bilimin iş alanında da uygulanması ve insanların bilimden yararlandırılması düşüncesinin doğmasına ve kuvvetlenmesine vesile olmuştur. Bu suretle bilimin içe dönüştürülmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir (Bayram, 2003: 63).

Anadolu Selçukluları zamanında özellikle tıp ilminin önemli olduğu görülmektedir. Bunun en açık delili farklı şehirlerde kurulan hastanelerdir. Bu dönemde yaşayan hekimler genel olarak İslam dünyasında uygulanan klasik tıp sistemini kabul etmişlerdir. Bu hekimler öncelikle bitkisel ilaçlarla tedaviyi önermekle birlikte, hayvansal ve madeni kökenli ilaçları da az da olsa tedavilerde kullanmışlardır (Kâhya, 2001: 433).

⁶ Danişmendlilerin ilmi hayatı için bknz: (Demir, 2005:198-204)

“Anadolu Selçukluları Türk-İran Devlet geleneği çerçevesinde kurulan Büyük Selçuklu Devleti çizgisinde merkezi bir devlet olmanın gereği kurumsallaşmaya son derece önem vermiş; Anadolu'nun birçok şehrinde medreseler, hastaneler ve kütüphaneler gibi birçoğu vakıf olan müesseseler kurarak ilim hayatını desteklemişlerdir. Hem aklî hem de naklî ilimler, ilim adamlarının evlerinde, hastanelerde, tekke ve konaklar gibi mekânlarda da tedarik edilmiştir.

Anadolu Selçukluları bir yandan devletin resmî çizgisinde eğitim yapan medreseler ile darüşşifalar kurarak mensup oldukları İslam medeniyetindeki bilgi birikiminin nesiller arası aktarımını; öte yandan bilginin kontrollü bir şekilde yayılımını sağlamıştır. Kurulan medreseler ile darüşşifaların çokluğu ve yaygınlığı bu konudaki bilinç seviyesini göstermesi açısından dikkate değerdir. Öte yandan inşa edilen medreseler, darüşşifalar, camiler, imaretler gibi kurumlar kısaca Anadolu Selçuklularının mimarî eserleri sahip oldukları estetik düşüncenin, zihniyetin cisimleşmiş halleri olarak kabul edilebilir” (Fazlıoğlu, 2006:426-427).

“Medreselerde eğitim ve öğretimin nasıl yapıldığına dair bilgiler değerlendirildiğinde, medrese öncesi eğitimin cami, mescid ya da hocaların evinde yapıldığı, her medreseye bir müderris tayin edildiği, derslerin genellikle Arapça olarak işlendiği ve müderrislerin gerektiği zaman konuları Türkçe izah ettiği, derslerin sarf, nahiv, belagat ve lügat kitaplarının ya da şerhlerinin okutulması şeklinde sürdürüldüğü, derslerin anlatımı sırasında takrir (konferans), yazdırma (imla), ezber ve tekrar, soru-cevap ve tartışma ve münazara metodlarının kullanıldığı, her medresenin bir kütüphanesinin bulunduğu medrese eğitiminin sona ermesi neticesinde talebeye icazet (diploma) verildiği görülmektedir” (Demir, 2005: 195; Civelek, 2001: 196-201).

“XIII. yüzyılda klasik İslam ilmi birikimini Anadolu Selçuklularına aktaran birçok âlim süreç içerisinde Anadolu'ya üç yoldan gelmiştir. Bu yollardan birincisi, birçok Türkistanlı ve İranlı âlimin geldiği, Orta Asya'dan başlayan ve İran Azerbaycan ile İran-İrak üzerinden geçen yoldur. İkinci yol Bulgar, Kırım ve Kafkas güzergâhıdır: Bu yolla Bulgari ve Altınorda Hanlığı şehirlerine ait nisbeleri taşıyan bazı âlimler ile Müslüman Kafkas kavimlerinden, özellikle Müslüman Gürcülerden Tiflisi nisbesini taşıyan birçok âlim Anadolu'ya göçmüştür. Üçüncü yol ise, Muhyiddini İbn'ül Arabî ile İbn-i Baytar gibi âlimlerin takip ettiği Endülüs ve Mağrib'ten başlayıp Mısır ve Biladü's-Şam

üzerinden Anadolu'ya ulaşan yoldur. Bu üç yol üzerinden Anadolu'ya çeşitli ilim dallarında uzman pek çok âlim gelmiştir” (Yanar, 2008:112).

Moğollardan kaçan İranlıların Anadolu'ya gelmesi (Demir, 2002:327) ile meydana gelen Türk-İran kaynaşması değişik bir kültür sentezinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim bu durumda Anadolu'da Farsça yazılmış çeşitli eserlerin bulunması da şaşırtıcı olmamaktadır ki bu İranlıların çeşitli alanlarda örnekler verdiklerini de göstermektedir. Tasavvuf alanında da ilginç örnekler mevcuttur (Cahen, 1984: 216).

“Anadolu coğrafyasında örgütlenen Selçuklu kültür ve medeniyetinin; yaşam biçimi boyutunda Fars (İran) kültürü ile Orta Asya Türk geleneklerini birleştiren, dinsel boyutta ise Hıristiyanlıkla kaynaşmış ve eski Şaman geçmişinin izlerini taşımakla birlikte İslâm dinine dayandığı söylenebilir” (Koray, 2007:7).

4.3.2. Şiir-Edebiyat

İslam tarihinde ulemalara, şairlere ve sanatçılara her zaman önem verilmiştir. Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılarda Padişah ve Sultanlar bu kişilerden faydalanmak ve yararlanmak için saraylarda ayrı bir yer ayırmışlardır (Çatakoğlu, 2002:96).

Selçuklular döneminde Anadolu'da ortaya çıkan şiir yazma geleneği dönemin şartlarına göre genellikle tasavvufi konuları içermektedir. Günümüz şiirlerinden farklı olarak daha soyut bir ifadeyle süslenen bu şiirler bazen düz yazı şeklinde, öğüt verici niteliktedirler. İşledikleri konular genellikle Allah sevgisi ve ona ulaşmanın yolları ile ilgilidir. Ayrıca vahdet-i vücud felsefesi de bu dönem şiirlerinin içeriğinde pek çok kez yer almıştır. O dönemde tasavvufi şiirlerde sevgili olarak bahsedilen kişi yaratıcının ta kendisidir. Keza tasavvufta yaratıcının adının manevî olarak da olsa geçmediği şiir bulmak zordur (Yanar, 2008:112).

Tokat ve havalisi emiri ve daha sonra Konya'da tahta çıkan II. Kılıç Aslan'ın oğlu Rukneddin Süleyman Şah (1196–1205), diğer kardeşleri gibi şiir ve edebiyatla ilgilenmiş hatta bizzat kendisi Farsça şiirler de yazmıştır. Saltanatı boyunca âlim, şair ve sanatkârları daima korumuş, zaman zaman da kendilerine değerli hediyelerle iltifatlar etmiştir (Yavuz, 2003:9).

Yine İzzeddin Keykavus; âlim ve şair bir şahsiyet olup, kendi döneminde siyasi ve iktisâdi gelişmelere paralel olarak ilmi ve kültürel faaliyetlerde büyük ilerlemelere neden olmuş, âlim ve sanatkârları himaye etmiştir (Yavuz, 2003:10).

“Mevlâna'nın Konya'da temsilcisi olduğu Divan edebiyatı, onun Orta Asya'dan getirdiği saraylarda gelişen bir tür olarak varlığını sürdürdü. Anadolu'da Mevlâna'nın çağdaşı olarak Türkçe yazan şairler de vardı. Nitekim Tapduk Emre, Yunus Emre gibi halk edebiyatı temsilcileri İle Hacı Bektaşî Veli ve Ahi Evran Türkçe yazmaktaydılar. Bunlar tasavvufî, didaktik ve lirik şiirleri, telkinleri ve yol göstericilikleri ile 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra Moğol himayesi altına giren Anadolu Türklerinin çöken maneviyatının, sarsılan milli duygularını ve kültür düzeyini yüceltiyor, onların diline, müziğine, folkloruna ve sosyo-ekonomik yaşantılarına yön veriyorlardı” (Çağatay, 1983: 43).

Mesela Somuncu Babanın (Şeyh Hamid-i Veli) (Kocatürk, 1968: 84-86) Kerametleri ve şiirleri halk arasında dilden dile dolaşmıştır. Somuncu Baba halkı diri ve uyanık tutmaya çalışmıştır (Ecer, 2001: 54).

Şeyh Hamid-i Veli'nin şiir ve ilahilerinde de Allah sevgisinden bahsedilmekle beraber bunların düz yazıdan çok şiir tarzında olduğunu yine gül, şarap gibi temaların da işlendiği görülmektedir. Yine insana özgü nitelikleri doğadaki diğer cansız varlıklara mecazen yükleme sanatı da bu şiirlerde görülmektedir (Yanar, 2008:118).

Seyyid Burhaneddin'in ilmi eserlerinden başka şiirleri de vardır (Ecer, 2001:34-35). Devrin önemli âlimlerinden olan Şeyh İbrahim Tennuri (ö:1475) de büyük bir mutasavvıf ve şairdir (Yanar, 2008:122).

4.3.3. Dil:

Bu dönemde Malatya'da Türkçe, Farsça, Arapça, Kürtçe ve Ermenice konuşulmaktadır. Evliya Çelebi Malatya' da ki insanların Türkmen ve Kürt lisanı üzerine konuştuğunu ama bazı terimlerinin yöresel ağız taşıdığını belirtir (Evliya Çelebi, 1968:24). Öğretim amaçlı kurulan Medreselerde tedris dilinin Arapça olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur (Yavuz, 2003:13).

Bu dönemde Anadolu'nun birçok yerinde etkili olan Ahiler tamamen Türk oldukları için Türkçeden başka bir dil konuşmazlardı. Bu durumda Ahilerin Ahmed Yesevi'den etkilendiği söylenebilir (Yanar, 2008:115).

“Anadolu Selçuklu sultanları da ataları Büyük Selçuklu imparatorları gibi Farsçayı resmi dil olarak kabul etmişler, Büyük Selçuklular zamanında üstün bir seviyeye ulaşmış olan bu dilin Anadolu'daki hamisi olmuşlardır. Anadolu Selçuklu sultanları Fars dili ve edebiyatıyla eğitilip öğretilmesinde en az Büyük Selçuklular kadar hatta onlardan daha fazla önem vermişlerdir. Anadolu Selçuklu devletinin yönetici kesimin siyasi, edebiyat ve sanat çevresi büyük ölçüde Fars kültürünün etkisinde kalmıştır. Hatta Arapça adlar ve lakaplar kullanan Büyük Selçuklu Sultanlarının aksine, Anadolu Selçuklu sultanları Keyhüsrev, Keykavus, Keykubad, Behramşah, Feramorz, Şahinşah, Cihanşah, Keyferidun, Siyavuş ve Kamyar gibi efsanevi İran padişahlarının lakaplarını kullanmışlardır. Selçukluların yaptırdıkları bina ve imaretlerde de Fars kültür ve mimarisinin izleri vardır” (Öztürk, 2001:182–183).

Franz Babinger Anadolu Selçuklularının Şii mezhebe mensup olduğunu ve Maveraünnehir denilen kıtanın hiçbir zaman ciddi surette Sünni olmadığını, Anadolu Selçuklu devletinde dini ve siyasi hayatın İran etkisinde olduğunu belirterek resmi dilin Farsça olmasını da Şiiliğin delili olarak göstermektedir (Babinger-Köprülü, 1996:13-14).

Ayrıca mezhepler anlamında renkli bir çeşitliliğin olduğu Anadolu topraklarında Türkiye Selçukluları döneminde mezhepler arasında ayırım yapılmadığı da bilinmektedir (Demir, 2005:207-213). Selçuklu sultanları İranlı kâtipleri çeşitli görevlerde kullandıkları için resmi yazışmalarda Farsça kullanılmış, medreselerde dersler Farsça yapılmış, Mevlana derslerini Farsça vermiş, Farsça vaaz etmiştir (Bilgin, 2008:32).

Selçuklular Türk kavimlerinden oldukları halde İranlılarla uzun süre birlikte yaşadıklarından ve İranlı edip ve şairlerin bu çevreye toplanmış olmasından dolayı İran Edebiyatı ve Farsça revaç kazanmıştır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak Türkçe olan Kılıçaslan, Alparslan gibi milli adlar terk edilerek Keykavus, Keykubad gibi isimler seçilmişti. Ancak binalar ve kurumlar üzerinde Arapça hâkimdi (Yanar, 2008:113).

Farsçanın en önemli eserleri Anadolu'da Selçukluları zamanında ortaya çıkarılmıştır. Nitekim bu dönemde Farsça yazan kişiler arasında Daye olarak bilinen Necmeddin Razi'de Mirsadü'l- İbâd adlı eserini, Alâeddin Keykubad'ın adına yazmıştır. Alâeddin Keykubad savaşlardan arta kalan zamanlarını ilim ve edebiyatla uğraşmak için harcamış, Onun yazdığı Farsça rubailer çeşitli kitaplara nakledilmiştir (Öztürk, 2001: 183). Arapça ise Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde ilim dili olarak yerini almıştır (Demir, 2005:195). Ayrıca Keykubad dönemi edebiyat, sanayi ve mimari alanında fevkalade önemli bir dönemdir (İbn'i-Bibi, 2007:5).

“Bu dönemde Farsçanın da edebiyat alanında ve resmi yazışmalarda kayda değer bir yeri olmuştur. Hatta Anadolu Selçuklularının en parlak dönemi olan I. Alâeddin Keykubad zamanında Arapça bir müddet resmi dil olarak da kullanılmıştır. Resmi dilin Arapça olduğuna, bu dili bilmeyen vezir Sahip Ata Fahreddin Ali'nin divan muamelatını Farsçaya çevirtmesi örnek olarak verilebilir. Daha sonraki asırlarda yazılan kitabeler ve vakfiyelerin birçoğunun Arapça olması, bu dilin dönem ilim ve kültür dilindeki hâkimiyetinin uzun süre devam ettiğini göstermektedir. Selçuklular döneminde ilim dili olarak Arapçanın yaygın olarak kullanıldığına dair örnekler çoktur. İdareci zümre, ordu ve halkın konuşma dilinin Türkçe olmasına rağmen, resmi yazışmalarda, kaynaklarda, edebi ve ilmi eserlerde Anadolu Beylikleri dönemine kadar Arapça ve Farsça kullanılmıştır” (Civelek, 2001: 187; Demir, 2005:195).

“Öğretim müesseselerinde tedris dilinin Arapça olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Büyük Selçuklular devrindeki geleneksel eğitim sistemi bu devirde de değişmemiş, medreseler başta olmak üzere diğer eğitim kurumlarında Arapça yine bilim dili olarak varlığını devam ettirmiştir. Eğitim müesseselerinde gerek okutulmak üzere belirlenen gerekse bilimsel ve entelektüel alanlarda yazılmış çeşitli ilim dallarına ait eserlerin Arapça oluşu bunu göstermektedir. Nitekim bugün elimizde Arapça olarak yazılmış ve medreselerde okutulmuş bu devirlere mahsus birçok eser bulunmaktadır. Bu devirlerde Arapça yazmış ve Anadolu'nun dini ve kültürel hayatının oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuş birçok müellif vardır. Ancak bunlar arasından bazıları gerek eserleriyle gerekse kişilikleriyle öne çıkmışlardır” (Yavuz, 2003:13–14).

“Bu dönemde Arapça sadece medreselerde öğretilen bir ilim ve kültür dili veya vakfiyeler, resmi menşurlar, yazışmalardaki resmi bir dil ya da şiir, münşeât mecmuaları

gibi alanda kullanılan edebi bir dil değildi. Aksine bu dil halkın Türkçe konuşmasına rağmen Mescid, Kervansaray, Han, Köprü Kitabeleri ve Mezar Taşları gibi pek çok yerde kullanılacak ölçüde gündelik hayatta önemli bir yere sahipti. Selçuklular döneminde Arapça, Anadolu Selçuklularında Arapçanın yaygın olarak kullanıldığına dair en büyük delil sultanların unvanlarının Arapça olmasıdır” (Civelek, 2001: 189).

Hıristiyan olan Türklerin konuştıkları dil konusunda ise Ahmet Şeref Ceran şu bilgileri vermektedir; Hıristiyan Türkler, XI. asırdan itibaren Türkçeden başka dil kullanmıyordu. Yunanca bilmedikleri için dini eserlerini Yunanca yazıyla Türkçe yazar, ayinlerini Türkçe yaparlardı (Ceran, 1997:294)

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu dönemde Malatya’da Türkçe, Farsça, Arapça, Kürtçe ve Ermenice konuşulmaktadır. Evliya Çelebi Malatya’ da ki insanların Türkmen ve Kürt lisani üzerine konuştuklarını ama bazı terimlerinin yöresel ağız taşıdığını belirtir (Evliya Çelebi, 1968:24).

4.4. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Malatya’da İlim ve Kültür Hayatına Katkıda Bulunan Önemli Kişiler:

Selçuklu padişahlarının âlimleri korumaları, teşvik etmeleri, ilme önem vermeleri yüzünden başta Irak ve Horasan bölgeleri olmak üzere bütün ülkede çok sayıda âlim yetişmiştir (Nejad:1987:480).

“Selçuklular zamanında Malatya’da İslami ilimler alanında da yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır. Sultanlar Muallimi diye anılan Malatyalı Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın, Malatya'nın bu alandaki gelişmesinde önemli rolü olmuştur” (Bayram, 1994:84)

Malatya'nın Kuzey Mezopotamya ve Suriye'den Anadolu'ya açılan yollar üzerinde bulunması, burada ekonomik bakımdan canlı bir hayatın varlığına sebep olmuştur. Bu durum Malatya'nın önemli bir ilim ve fikir merkezi olmasını da sağlamıştır. Doğu'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan diğer İslam memleketlerine giden ilim ve fikir adamları Malatya'ya uğruyor, kısa bir süre de olsa burada ikamet ediyorlardı.

Bahse konu kişiler ya Malatya’da doğmuş ya da bir sürede olsa Malatya’da yaşamış ve çeşitli görevlerde bulunmuş kişilerdir. Bilgi ve bilginliği artırmak adına hükümdarlar çeşitli müesseseler açmışlardır. Bu devirlerde Anadolu'daki kültürel müesseselerin en

önemlilerini şüphesiz medreseler teşkil etmekteydi. Bu eğitim müesseseleri Büyük Selçuklular döneminden başlayarak, İslam dünyasında yayılmış ve görevli sınıfını yetiştiren resmi kurumlar haline gelmişlerdi. Bu müesseselere gayri Müslimlerinde geldiği bilinmektedir (Bayram, 1994:85).

Anadolu Selçukluları da öncekilerden edindikleri bilgi ve tecrübelerini daha da geliştirerek, yeni yerleştikleri bölgelerde kültürel ve sosyal müesseseleri oluşturmakta gecikmemişler ve toplumun hem dini ve hem de sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir hayli önemli kurumlar kurmuşlardır.

XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılda müesseselerin en önemlileri Erzurum, Erzincan, Niksar, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Konya, Beyşehir ve Antalya gibi önemli kültür merkezlerinde bulunmaktaydı. Bu şehirler arasında da Konya, Sivas Tokat ve Amasya'daki ilmi ve sosyal müesseseler başta gelmekteydi (Yavuz, 2003:11; Uzunçarşılı, 1961:27).

Bu müesseselerde Nasturi Hıristiyan olan Süryani ilim adamları ile Müslüman ilim adamları arasında hoş bir diyalog bulunmaktaydı. II. Kılıç Aslan'ın Malatya'da Hıristiyan ve Müslüman ilim adamlarını huzurunda bulundurduğunu ve onlar arasındaki tartışmaları takip ettiğini öğrenmekteyiz (Süryani Mihail, tz.; Bayram, 1994:83).

Bu dönem Anadolu'sunda özellikle İranlı çok sayıda ilim ve fikir adamlarının gelip Malatya'ya yerleştikleri görülmektedir. I. Gıyase'd-din Keyhüsrev'in veziri Malatyalı Muhammed el-Gazi, Şeyh İzze'd-Din Ebu'l-Kasım el-Hammui, Şeyh Ebu Tahir Ahmed el-İsfehani, Muhammed b. Ebu Bekr et-Tebrizi gibi İran asıllı kişilerin burada faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Malatya'da İran kültürü ile Süryani kültürü yeniden buluşmuş ve Sasaniler devrindeki, ilmi ve fikri hareket yeniden başlatılmıştır. İran milli kültürü Malatya'da ihya edilmeye çalışılmıştır (Yavuz, 2003:10).

Çeşitli etkilenmelerle birlikte Anadolu'da da İran kültür ve edebiyatı oldukça revaç bulmuştur. Bunda Vezir Mehmed b. Gazi, Şeyh İzzeddin Ebu'l-Kasım el-Hamu'i, Şeyh Ebu Tahir el-İsfehani ve Muhammed b. Ebu Bekir et-Tirmizi gibi bilginler rol oynamıştır (Yavuz, 2003:10).

Bu durum haliyle İran kültürüne hayranlık uyandırmıştır. Bu özelliğinden dolayı Malatya, Selçuklular zamanında şehzadelerin eğitim merkezi olmuştur. I. Gıyase'd-Din Keyhüsrev ve oğlu I. İzze'd-Din Keykavus Malatya'da tahsil görmüşlerdir.

Bu Selçuklu sultanlarının eski İran şahlarının adlarını kullanmaları Malatya ve çevresinde, İran kültürüne karşı duyulan hayranlığın bir sonucudur. Bu iki sultandan sonra da hemen bütün Selçuklu sultanlarının Keyhüsrev, Keykavus, Keykubad, Keyferidun gibi eski İran krallıklarının adlarını kullanmaları gelenek haline gelmiştir. Malatya'da eğitim gören sultanlarının çok iyi Farsça bildikleri de kabul edilmektedir. Gerek I. Gıyase'd-Din Keyhüsrev, gerek I. İzze'd-Din Keykavus gayet kaliteli Farsça şiirler yazmışlardır (Bayram, 1994:83). Çünkü İran ve Anadolu fatihi Selçuklular, Arap ve İran medeniyetinden etkilenmişlerdir (Barthold, 1977:66).

Anadolu Selçukluları yanında Dânişmendliler, Mengücekler ve Artukoğulları da hâkim oldukları yerlerde âlim ve edipleri teşvik ve himaye ederek, ilmi ve içtimai müesseseler yaptırmak suretiyle Anadolu'daki kültürel hayatın oluşmasına ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

“XII. asrın ikinci yarısı ile XIII. asır müesseselerin en önemlileri Erzurum, Erzincan, Niksar, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Konya, Beyşehir ve Antalya gibi önemli kültür merkezlerinde bulunmaktaydı. Bu şehirlerarasında da Konya, Sivas Tokat ve Amasya'daki ilmi ve sosyal müesseseler başta gelmekteydi. Batı Anadolu henüz bu sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunduğu için önceki devir müesseselerinden istifade edememiştir. Oralardaki ilmi faaliyetler ancak XIV. asırda başlamış ve süratle gelişmiştir” (Bayram, 1994:83).

Bu döneme ilişkin; Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilişinden önce Malatya, Süryanilerin elindeydi ve önemli bir Süryani kültür merkeziydi. Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi, Malatya'yı Süryanilerden almıştı. Bilindiği gibi Süryaniler çok eskiden beri Yunan ilmini ve Yunan felsefesini, sadık kalarak asırlarca doğuda tedris etmişlerdir. İslam'ın doğuşundan önce Sasanilerle Süryaniler arasında siyasi ve kültürel yakınlaşma olmuş, yakınlaşmanın sonucunda İran'da büyük ilmi ve fikri gelişmeler kaydedilmiştir. İran Şahı Nuşin-revan (ö. 578) Bizans üzerine yaptığı seferden dönüşte Güneydoğu Anadolu'daki Urfa, Harran, Mardin, Nusaybin gibi Süryani beldelere

uğramış, çok sayıda Süryani ilim adamlarını memleketine götürmüştür. Bu ilim adamları için medreseler kurmuştur.

Özellikle Cund-i Şapur'da büyük bir üniversite kurulmuştur. Süryani ilim adamları burada istihdam edilmiştir. Bu Süryani ilim adamlarının İran'da himaye görmeleri sonucu İran'da büyük bir ilmi gelişme olmuş, İran kültürü ile Yunan ilmi tanışmış ve kaynaşmıştır (Yavuz, 2003:11).

“İslam'ın doğuşundan sonra Müslümanlar da Yunan felsefesine ve Yunan ilmine Süryaniler vasıtası ile muttali olmuşlardır. Süryaniler kendi dillerinden birçok eserleri Arapçaya tercüme ederek İslam Dünyasındaki ilmi gelişmelere de önemli katkılar sağlamışlardır” (Bayram, 1994:83).

“Danişmendi emirlerinden bilhassa Kayseri Emiri Mehmed Bey (1134–1143), Anadolu'da İslam dininin yayılmasına gayret etmiş ve başta Abdulmecid b. İsmail el-Herevi (ö.1143) olmak üzere birçok âlimi davet ederek Anadolu'ya getirtmiş ve kendi sağlığında da Kayseri Ulu Cami'ini yaptırmıştır. Yine bu sülâleden Malatya emiri Alâeddin Zülkarneyn (1155–1162) ilim ve fikir adamlarını himaye eden önemli bir hükümdardı. O da kendinden öncekiler gibi sarayında âlim ve sanatkârları toplamış ve çalışmalarında kendilerine her türlü kolaylığı sağlamıştır. Bunlar arasında tabip İbrahim b. Said el-'Alâ'i (ö.1161) , bir kaç sene emirin sarayında çalışmış ve tıbbı dair Arapça Takvîmu'l-edviye el-mufreze adlı eserini emire ithaf etmiştir. Yine bu devrin önemli müelliflerinden biri olan Ebu Ali b. Ebu'l-Hasan es-Sufi (ö.1143) de Astronomi ile ilgili Urcuze fi suveri'l-kevâkibi's-sabite adlı eserini Artuklu Emiri Fahreddin Kara Arslan adına yazmıştır” (Yavuz, 2003:11).

Selçuklular zamanında Malatya'da İslami ilimler alanında da yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır. Sultanlar Muallimi diye anılan Malatyalı Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın, Malatya'nın bu alandaki gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Talebesi olan I. Gıyasu'd-Din Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin kültürel politikasına yön veren Şeyh Mecdü'd-Din İshak, diplomat olarak birçok defalar Bağdat'a ve başka ülkelere gitmiş ve birçok ilim ve fikir adamlarını Anadolu'ya getirtmiştir.

“Meşhur sufi Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabî, Evhadu'd-Din Hamid el-Kirmani, Anadolu Ahi Teşkilatının baş mimarı Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderani, Şeyh Hasan Onar, Cemalü'd-Din el-Vasiti ve daha birçok ilim ve fikir adamları Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın Anadolu'ya getirttiği kişilerdir. Bu kişilerin hemen hepsi bir süre Malatya'da ikamet etmişlerdir. Şeyh Mecdü'd-Din İshak'tan oğlu Sadru'd-Din Konevi'ye intikal eden ve bugün Konya Yusufpaşa Ktp.'de muhafaza edilen kitapların sema ve kıraat kayıtlarında Malatya'da ilimle iştilal eden daha pek çok ilim adamının adları geçmektedir” (Bayram, 1994:84).

Ancak Malatya'nın ilim alanı olması Moğol istilası sırasında sekteye uğramış, dağılmış ve ilim adamları bu şehri terk etmeye başlamışlardır, birçok insan kılıçtan geçirilmiştir (İbn-i Bibi, 173-174). Bu istila sırasında Kayseri'den Erzurum'a kadar yarım milyon insanın kesildiği ifade edilmektedir (İbn-i Şeddad; 86-88).

Bu durum Mikail Bayram tarafından şöyle anlatılmaktadır: “1241 yılında Anadolu'da patlak veren Babailer isyanı diye bilinen Türkmenlerin isyanı ve arkasından Köseadağ yenilgisi (1243) olayları Anadolu Selçuklu Devleti'nin sarsılmasına ve hızlı bir şekilde gerilemeye yüz tutmasına sebep oldu. Bu olaylardan sonra ülkenin doğu illerinde her alanda hızlı bir geriye gidiş, başladı. Malatya'da bundan fazlasıyla nasibini aldı. Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan ve Erzurum gibi doğu illeri Moğollar tarafından tahrip edildi. İşte bu durum Malatya ve çevresindeki ilmi, fikri ve ticari canlılığın kaybolmasına veya zayıflamasına sebep oldu” (Bayram, 1994:85).

Moğol istilası tarihleri unutturdu ve onların musibeti yeryüzünü doldurdu. Halk şehirlerine girmeyinceye kadar onları tanımaz ve hiç bir asker onlarla karşılaşmayınca kadar onları bilmezdi. Moğol kadınları da çok iyi silah kullanır ve erkekler gibi savaşlılardı. Rastladıkları her eti yerlerdi. Yaptıkları katliamlarda erkek, kadın, yaşlı ve çocuk ayrımı yapmazlar tamamını siler süpürürlerdi. Onların gayesi insanlık nevini yok etmektir, yoksa gözleri malda mülkte değildi (Tekin, <http://www.tarihportali.net/tarih/>-Erişim Zamanı: 05.09.2010-04:08).

Malatya ile sıkı bağları olan Bağdat'ın da tahrip edilmesi ilim hayatını daha fazla etkilemiştir. Bağdat asırlarca İslam dünyasının en büyük ilim, fikir ve sanat merkezliğini yapmıştır. Anadolu Selçukluları zamanında Malatya sürekli olarak Bağdat'daki ilmi ve fikri ortam ile münasebeti sürdüren bir belde olmuştur. Bağdat'ın

Moğollar tarafından işgal edilmesi (1258) ile Malatya'daki ilmi ve fikri çevre de büyük zarar görmüştür. İşte bu sebeplerden dolayı XIII. asrın ikinci yarısında ve hatta daha sonraki asırlarda Malatya ve çevresinde dikkat çekebilecek ilmi ve fikri aktivite göze çarpmamaktadır (Bayram, 1994:86).

Bu durum bu bölgede ilmi faaliyetlerin tamamen bittiği anlamına gelmemektedir, buradan anlaşılabilir şey faaliyetlerin yavaşladığı olmalıdır. “Bunda devletin başşehri Konya'nın birçok ilim ve fikir adamlarını kendisine çekmesinin de rolü büyük olmuştur. Nitekim Kadı Siracu'd-Din el-Urmevi, Tabib İmadü'd-Din el-Malati ve Şeyh Zeynü'd-Din-i Sadaka önceleri Malatya'da iken Köseadağ yenilgisinden sonra bu kişilerin Konya'ya yerleştiklerini görüyoruz. Malatyalı Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın oğlu Sadrü'd-Din-i Konevi de ilk tahsilini Malatya'da yapmıştır. Babasının ölümünden sonra üvey babası olan Muhyiddi'n-İbnu'l-Arabî ile birlikte Suriye'ye gitmiş, 1245 yılına kadar Suriye ve Mısır'da kalmıştır. Bu tarihten sonra Anadolu'ya dönünce baba yurdu olan Malatya'ya gitmeyip Konya'ya yerleşmeyi tercih etmesi de Malatya'daki ilmi ve fikri ortamın büyük ölçüde dağılmış, olması ile ilgili olmalıdır” (Bayram, 1994:85).

Moğol felaketi sebebiyle fikir hareketlerinde bir duraklama olmasına rağmen, ilmi faaliyetler yavaş da olsa XIV. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Bu fikir hareketleri bir yandan da kültürel ve sosyal müesseselerin kurulup geliştirilmesinde fevkalade önemli bir rol oynamıştır (Yavuz, 2003:11)

Ancak Moğolların Anadolu'yu işgal etmelerinden sonra ki zamanlarda Anadolu'nun doğusunda sosyal huzur büyük ölçüde sarsılmıştır. Bu yüzden bu bölgedeki ilim ve fikir adamlarının ya batıya veya Irak ve Suriye taraflarına göç ettikleri görülmektedir. XIII. yüzyıl, Anadolu'da tasavvufi faaliyetlerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle, Köseadağ Bozgunu'ndan (1243) sonra ortaya çıkan siyasi, sosyal ve iktisadi istikrarsızlık, halk kitleleri arasında, tasavvufun adeta bir sığınak gibi görülmesine neden olmuştur.

Başta, Mevlâna, Hacı Bektaşî Veli ve Yunus Emre olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tasavvufî faaliyetlerde bulunanlar arasında; Evhadüddin-i Kirmani, Fahrüddini İraki, Necmeddini Daye, Muhyiddini Arabî, Sadreddini Konevî, Müeyeddin el Cendî ve Sadreddini Fergani gibi mutasavvıfları belirtmek mümkündür. Kurucularının ismini alan, Mevlevilik, Bektaşîlik, Ekberilik, Yesevîlik, Halvetilik,

Kalenderilik, Kübrevilik, Evhadilik ve Babailik gibi tasavvufi hareketlerin içinde, özellikle hitap ettiği kitlelerin fazlalığı bakımından Mevlevilik ve Bektaşilik önde bulunmaktaydı (Çiftçioğlu, 2004:145).

Anlatılacak olan bahse konu kişiler ya Malatya'da doğmuş ya da bir sürede olsa Malatya'da yaşamış ve çeşitli görevlerde bulunmuş kişilerdir.

4.4.1. Muhammed Gazi el-Malatyavi (ö. 1212):

“İsminin sonundaki “Malatyavi” nisbesinden anlaşılacağı gibi Malatyalı olan müellifin ”*Ravzatü'l-'ukul'*” adlı eserinde verdiği bilgilerden, hayatının büyük bir bölümünü Malatya'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Malatyavi'nin hayatı hakkında tüm bilinenler yukarıda zikredilen eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Kendisi hakkında verdiği malumatta çok iyi bir öğrenim gördüğünü, eğitimini bitirdikten sonra münşi olarak göreve başladığını ve kısa zamanda başarı göstererek vezirliğe kadar yükseldiğini bildirmektedir. Ayrıca Malatyavi'nin edebi eserlerinden, onun çok iyi Farsça ve Arapça bildiği anlaşılmaktadır. Büyük bir filozof olan Muhammed el-Gazi el-Malati, Malatya çevresinde İran kültürünü himaye ettiği muhakkaktır” (Bayram, 1994:84).

Ravzatü'l-Ukul adıyla yazdığı Marzubanname'ye dayanan kitabın Marzubanname'nin aynen çevirisi olmayıp yazarın katkılarına da içerdiğini konuyla ilgili çeşitli kaynaklar belirtmektedir (Kavruk, 1988:23).

I.Gıyaseddin Keyhüsrev'e vezirlik yaptığı (Bayram,1994:84) döneminde kendisini çekemeyenlerin baskısı yüzünden görevinden ayrıldığını bildiren Malatyavi, baskıların artmasıyla Harran'a gitmiştir. II. Süleymanşah'ın Malatya'yı almasından sonra memleketine geri dönen Malatyavi, II. Süleymanşah'ın isteği üzerine *Ravzatü'l-'ukul* adlı eseri yazmaya başlamış ve eseri bitirdiğinde II. Süleymanşah'a takdim etmiştir.

Daha sonra I. İzzeddin Keykavus'un hizmetine giren müellif, ‘’*Beridü's-sa'âde*’’ adlı eserini de bu sultana takdim etmiştir. Eserin önsözünde Muhammed Gazi, I. İzzeddin Keykavus'un hocası olduğunu da bildirir. Muhtemelen Muhammed b. Gazi XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiştir.

Malatyalı Mehmed b. Gâzi İzzeddin Keykavus'un hocalığını yapmış ve kendisine Arapça'nın gramerini öğretmiştir (Kaya, 2008: 212-242).

Muhammed b. Gazi'nin en önemli eserlerinden biri *Merzübânnâme*'nin Farsça yeniden kaleme alınmış şekli olan *Ravzatü'l-'ukul* 'dur. Siyasetname türü içinde önemli bir yere sahip olan eser, 1201'de tamamlanarak II. Süleymanşah'a sunulmuştur. Nasihatname türünde olan bir diğer eseri *Beridü's-sa'âde* de I. İzzeddin Keykavus'un isteği üzerine kaleme alınmıştır. Farsça yazılan eserde Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidin'in sözlerinden ve Arap atasözlerinden meydana gelir. Müellifin günümüze ulaşım ulaşmadığı bilinmeyen, *Ravzatü'l-Ukul* önsözünde belirtilen bir diğer eseri Mürşidü'l-Küttab'dır.

4.4.2. Muhyiddin İbnü'l Arabi (ö. 1239):

1165'te İspanya'da doğan ve Ekberiyye denen fikir hareketi düşüncesinde olan (Bayram, 1994:82) ve bu düşüncesini yaymaya çalışan İbnü'l Arabî'nin tam adı; Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ali İbnü'l Arabî et-Tai el-Hatimi el-Endülüsi'dir. 1201 yılında Doğu'ya doğru seyahate çıkarak Mısır, Hicaz, Bağdat, Musul ve Anadolu'da bulunmuştur. Dönemin önde gelen âlimlerinden ders alarak tasavvufta önemli bir yere yükselmiştir. Sahip olduğu Vahdet-i Vücut (Demir, 2005:201; Kılıç, 1995:251-255) doktrini nedeniyle Mısır'da birkaç kez öldürülmeye çalışılmıştır.

O dönemde ihtiyaç duyduğu özgür düşünce ortamını Anadolu'da bularak Konya ve Malatya'da farklı yıllarda yaşamıştır. Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî, birçok eserini Malatya'da yazmıştır. Bu eserlerden kendi el yazısı olan bazıları yine Sadru'd-Din Konevi'den aktarılarak günümüze gelmiştir. Bu eserlerin kenar notlarında önemli bilgiler bulunmaktadır (Bayram, 1994:84).

İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin ayrıcalıklı bir yönü vardır: “Hangi konudan bahsederse bahsetsin, bu, felsefî kelâmî bir konu olabileceği gibi, fikhî veya dil ile ilgili bir konu olabilir, hepsinin temel bir fikrin, tevhid ve vahdet-i vücûd fikrinin damgasını taşımasıdır. O, ele aldığı konuları, ya vahdet-i vücûd anlayışından hareketle işlemekte ya da nihaî olarak vahdet-i vücûda bağlamaktadır. Bu sebeple onun fikirleri zaman zaman dağınık, bir birinden kopuk gibi görünse de, bir biriyle ince bir mantikî örgüyle bağlantılı ve insicamlıdır” (Çakmaklıoğlu, 2006: 283-302).

Mesela; “Fütuhât ansiklopedik bir eser olduğu için fıkıh, kelam, tasavvuf vb. gibi birçok ilmin konuları eserde ele alınmıştır. Bu konular işlenirken de avam-havas herkesin

kendi idrak seviyesine göre anlayabileceği kapsamlı bir üslup kullanılmıştır. Meselâ müellif, Fütihat'ın mukaddimesinde, genel olarak Müslümanların ve kelim âlimlerinin itikat esaslarından açıkça bahsettikten sonra, çoğu insan idrakten aciz olduğu için havassın akidesini ise kitabın bütününe yaydığını söylemektedir”.

Vahdet-i Vücut okulunu olgunlaştıran (Çakmaklıoğlu Kuru, 2007:66) kişi olarak kabul edilen Arabî, Konya'da bulunduğu sürede Mevlâna ve Sadreddin Konevi ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur. Bazı kaynaklarda Sadreddin Konevi'nin üvey babası olarak gösterilirken (Demir, 2005:201; Bayram, 1994:84) Nihat Keklik, bu durumun iki mutasavvıfın yakın ilişkisi özellikle de Sadreddin Konevi'nin de İbnü'l Arabî'nin Vahdet-i Vücut doktrinini benimsemesinden kaynaklandığını belirtmektedir.

Birçok sufi onu “Şeyhü'l Ekber” olarak kabul ederken diğer bir grupta “hâşâ Allah'u Ekber” diyerek, onun düşüncelerinin İslam inancına ters düştüğünü dile getirmektedir. Oysa Mikail Bayram'a göre; bu iki arkadaş 1204 yılında Hac'da buluşup beraberce Anadolu'ya gelmişlerdir. 1221 yılında Mecdü'd-Din İshak ölünce dul kalan eşi yani Sadru'd-Din Konevi'nin annesi İbnü'l-Arabî ile evlenmiştir (Demir, 2005:201). Muineddin Süleyman Pervane de İbnü'l Arabî'nin manevi oğludur (Kaymaz, 1970: 185).

İbnü'l-Arabî, eserleri hakkında bizzat kendisi bilgi vermektedir. 627 senesinde Şam'da Sadreddin Konevî için oluşturulan ilk listede İbnü'l-Arabî, 248 tane eserinin ismini zikretmektedir (Çakmaklıoğlu, 2006: 283-302).

Anadolu'da bulunduğu süre zarfında Selçuklu sultanlarından ve saray çevresinden yakın ilgi gören İbnü'l Arabî, Sultan İzzeddin Keykavus'a tavsiye niteliğinde bir de mektup yazmıştır. 1239 yılında Şam'da vefat eden İbnü'l Arabî'nin on yedi eseri bulunmaktadır.

Mikail Bayram'ın naklettiğine göre; “Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî "*Muhadaratü'l-Ebrar*" adlı eserinde; "Anadolu'dan (Biladu'r-Rum) adı İshak b. Muhammed olan arkadaşının bana mektup yazdığını" ve onun mektubuna "Ey İshak, Kardeşinden sağlam bir nasihat işit, sultanlara yakınlık sana gurur vermesin" diye başlayan bir manzume ile cevap yazmıştır. İbnü'l-Arabî Mecdü'd-Din İshak b. Muhammed'in devlet hizmetlerinde Sultan'ın yakın arkadaşı olduğunu da kaydetmişti” (Bayram, 1994:84).

“İbnü'l Arabî, aralarında Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum ve Malatya'nın da bulunduğu bu kültür coğrafyasına daha XIII. yüzyılın başında Vahdet-i Vücutun sistematikleştirilmiş sembolizmini tanıtmıştı. Kendisinden sonra halifesi Sadreddin Konevi, aklın sınırları içinde kalarak bu felsefi kurguyu ontolojik bir temele oturtmuştur. Şeyh Sadreddin'in metafizik sembolizmi, Mevlana Celaleddin'in aşk ve vecde dayalı Metaforik dünyasıyla paralel bir gelişim sürecine girer. Bu süreç, Anadolu tasavvuf kültürüne söz, yazı ve ritüellerden meydana gelen son derece zengin bir sembolizm bırakmıştır” (Çelik, 2002:29)

“*el-Fütühâtü'l mekkiyye fi esrâi'l- mâlikiyye* adlı eseri İbnü'l-Arabî özellikle şeyhi Abdülaziz el-Mehdevî ve yakın dostu, azatlı köle Abdullah Bedr el-Habesî'ye ithâfen kaleme almıştır. Nüshalardan biri İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesindedir (nr. 1845-1881)” (Çakmaklıoğlu, 2006: 283-302).

Fütuhat'ın kısmî de olsa Türkçede hayli tercümesi vardır. Farklı birçok bâb Osmanlıcaya ve günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Fütuhat ayrıca, Selahattin Alpay, M. Sadettin Bilginer, İbrahim Aşkî Tanık, Naim Erdoğan ve özellikle de son zamanlarda Mahmut Kanık tarafından kısmî olarak günümüz Türkçesine kazandırılmıştır (Çakmaklıoğlu, 2006: 283-302). Daha sonra eser Ekrem Demir tarafından 18 cilt halinde yayınlanmıştır.

el- Fütühâtü'l mekkiyye fi esrâi'l- mâlikiyye, Fusûsü'l hikem ve husûsu'l-kelim, Nakşu'n nusûs, Muhâzaratü'l-ebrâr ve müsâmeretü'l ahyâr, Kelâmü'l ebâdile, Kitâbü'l-esfâr, Divan, Kitâbu Hilyeti'l-abdal, Kitâbu tâcu't-terâcim fi işâretü'l-ilm ve letâifu'l-fehm, Kitâbu's-şevahidi, Kitâbu işâretü'l-Kur'an fi âlemi'l-insan, Nisâbü'l-hirek, Risâletü'l-fethiye, El-muhâdara, Mevâkiu'n-nücum gibi eserlere sahiptir.

4.4.3. Gregory Abu'l-Farac/Bar Hebraeus (ö. 1286):

Bar Hebraeus'un hayatı hakkında bilgiler kısıtlı olmakla birlikte diğer müelliflerle karşılaştırıldığında elde onunla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Onun hakkında bilinenler kendi eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Urfalı Mateos gibi Anadolu Selçuklu kültürel ortamında yetişmemiş olsa da hayatının bir kısmını Anadolu coğrafyasında yaşamış olması, meydana gelen birçok olaya şahit olması ve Anadolu

Selçukluları hakkında bilgiler vermesi, Bar Hebraeus'un ve eserlerinin tanıtılmasını gerekli kılmaktadır.

“Bar Hebraeus 1225–1226 yıllarında Malatya'da İbrani ve iyi bir tabip olan Ahron/Harun'un oğlu olarak Malatya'da doğmuştur. Babası doğduğunda kendisine Yuhanna ya da John adını vermiştir. Müellifin Grigor veya Gregory ismini nereden ve niçin aldığı belli değildir. Kimilerine göre o bu ismi piskopos sıfatı ile takdis edilirken almıştır. Ayrıca Bar Hebraeus'un Elpef Dağı üzerinde bulunan Mar Mattai manastırı içindeki mezarında adı “Mar Gregori Yahya” olarak yazılmıştır. Asıl dikkat çeken yön ise onun Arapça olan Ab-ul Farac adıdır. Bir başka adı ise İbnü'l-İbri'dir” (Al-Shabi, 2006:111).

Bar Hebraeus ilk dönemlerini Malatya'da geçirmiş ve daha sonrasında babası ile Antakya'ya gitmiş ve eğitimine burada devam etmiştir. Antakya'nın ardından Fenike'nin Trablus'una gitmiş ve Yakub adında bir Nasturi'den belagat ve tıp tahsili almıştır. 1246'da Gubos piskoposluğuna tayin edilen Bar Hebraeus sonrasında Lakabhin, Meraga, Tebriz, Halep, Bağdat, Malatya, Sis (Kozan) gibi Yakın Doğu'nun bazı şehirlerinde çeşitli görevler için bulunmuştur. Sis'te 1264'te Tagrit ve Doğu Mafriyan'ı ilan edilmiştir. Bar Hebraeus 1286 yılında Merağa'da aniden yükselen ateşin ardından kısa bir süre sonra ölmüştür.

Bar Hebraeus'un farklı konularda yazdığı ve tercüme ettiği otuz bir eserinin bulunduğu kardeşi Sawna'nın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yazarın Yakın Doğu hakkında çok geniş bilgiler verdiği eseri *Kethabha Dhe-Maktebhanuth Zabne* 'dir. Kronoloji üç bölümden oluşan bir dünya tarihidir. Birinci bölümde Yaradılıştan miladi 1286 yılına kadar dünyanın siyasi tarihinden bahseder. İkinci bölüm Harun'dan başlayarak kilisenin tarihini anlatır. Üçüncü bölümde de Süryani Kilisesi'nin Aziz Thomas'tan başlayarak Doğu kısımlarından bahseder.

Merağa'da bulunduğu sırada Müslüman dostlarının ricası üzerine bu eserin birinci bölümünü tercüme etmeye başlamış ve ani ölümü son üç yaprağın eksik kalmasına neden olmuştur. Arapça çevirinin adı da *El-Muhtasar fid- Düvel* 'dir. Asıl Süryanice

eser başka Müslüman kaynaklarında geçmeyen kaynakları belirtmesi ile de ayrı bir öneme sahiptir. Abul Farac Tarihi Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁷

Müellifin diğer eserleri de şunlardır:

Teghrath Teghratha, Kehabha Dhe Bhabbatha, Kethabha Dhe-Sullaka Hawnanaya, Kethabha Dhe-Menarath Kudhshe, Kethabha Dhe-Zalghi, Kethabha Dhe-Semse, Ketabha Dhe-Ithikon, Hewath Hekmetha, Kethabha Dhe-Remze Wa-Me İran-Watha, Kethabha Dhe-Hudeyye, Kethabha Dhe-Dhioskoridhis, Ghafiki, Kethabha Dhe-Pushaka Dhe-Pushake, Kethabha Dhe-Shuwale Dhe-Hunain, Kethabha Dhe Zig De-Şarwaye, Kethabha Dhe-Zabdat Al Asar, Ketabha Dhe-Makhtebhanuth Zabne, Kethabha Dhe-Pushak Helme, Kathabha Dhe-Yauna, Kethabha Kanuna RabbaDhe Aba Ali, Kethabha Dhe Makhtebhan Utha Zabhne, Kethabha Dhe-Pushaka Dhe –Shuwale Hunain, Kethabha Dhe-Ausar Raze.

4.4.4. Kadı Burhaneddin Mes'ud el Anevî (ö. 1223):

Hakkında çok fazla bilgi olmayan müellifin Malatya'da kadılık yaptığı bilinmektedir. Naib olarak da görev yapmıştır (Esterebadi, 1990:204). Yazarın günümüzde bilinen eseri *Enis'ul-kulub*, şehname vezninde, Farsça yazılmış ve Sultan I. İzzeddin Keykavus'a takdim edilmiştir (Köprülü, 1943:459-521). Eser halifeler tarihinden bahsetmekle birlikte, Gazneliler ve Anadolu Selçukluları'na ait önemli bilgiler içermektedir.

Dört yaşında iken Türkçenin dışında Arapça ve Farsçayı da öğrenmeye başlamış, Şam ve Kahire'de fıkıh, usul, hadis ve tefsir okuyarak tahsilini tamamlamıştır (Esterebâdi, 1990: 68-70). Bezm u Rezm'de Kadı Burhaneddin'in babasının ölümünden sonra 1364'te Şam'dan Kayseri'ye geldikten sonra müderrislik görevini üstlenerek ders verdiği belirtilir (Esterebâdi, 1990: 70).

I.İzze'd-Din Keykavus zamanında Malatya'da kadı olan Anevi, "*Enisi'l-Kulub*" adlı eseriyle o dönem edebiyatının önemli şahsiyetlerindedir. "*Enisi'l-Kulub*" adlı eseri Firdevsi'nin "*Şehname*"si tarzında kaleme alınmış, bir nevi halifeler şehnamesidir (Bayram, 1994:84). Bu eser hakkında Fuad Köprülü oldukça geniş bilgiler vermiştir (Köprülü, 1943:459-521).

⁷ Bknz: Gregory Abul Farac (1999), *Abu'l- Farac Tarihi, II*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTKY, Ankara.

“Yalnız Anadolu'da değil, Azerbaycan ve Arran gibi sahalar da dâhil olmak üzere umumiyetle Oğuzlar sahasında vücuda gelen tarihî mahiyette ilk eser, Ani'li Kâzî Burhâneddîn Abû Naşr b. Mescûd'un farsça olarak şehname vezninde nazmetmiş olduğu *Anîs al- Kulûb* adlı büyük eserdir. Tek nüshası Ayasofya Kütüphanesi yazmaları arasında 2984 numarada bulunan bu kitap, Kâtib Çelebi'ye meçhul kalmış olduğu gibi, Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde de başka bir nüshasına rastlanmamış ve eski müelliflerin hiçbirinde de bu şairin veya eserinin adı geçmemiştir” (Köprülü, 1943:459-521).

4.4.5. Kutbeddin Mahmud eş-Şirâzi (ö. 1310):

Tabip ve feylesof bir zat olup (Yavuz, 2003:18) 1236'da Şiraz'da doğmuştur. Hayatını seyahat, öğrenmek ve yazmakla geçirmiştir. İlk önce babası Ziyâeddin gözetiminde tıp ve sufilik eğitimi almıştır (Kaya, 2008:231). İlköğrenimini tamamladıktan sonra Merâğa'ya giden müellif burada gözlemevinde çalışırken Hâce Nasır-i Tusi'den Astronomi ilmini öğrendi. Daha sonra Anadolu'ya geçerek Sadreddin Konevi ve Mevlâna ile tanıştı. Sivas sonra sırasıyla Malatya, Mısır ve Tebriz'de bulunan Şirazi, burada vezir ve tarihçi Reşideddin Fazlullâh gibi önemli âlimlerle karşılaşmıştır (Kaya, 2008:231). Ayrıca Kayseri'de de müderrislik yapmıştır (Mevlânâ, 1963: 221). Dönemin en çalışkan âlimlerinden olan Şirâzi; “Allâme” (Gökdoğan, 2005:207-208) adıyla da tanınmaktaydı.

Daha sonra Malatya ve Sivas'ta kadılık yaptı (Abu'l-Farac, II, 1999:610-611) ve sonunda Tebriz'e gidip orada İlhanlıların değer verdiği kişilerden biri konumuna yükseldi ve burada 1310 yılında öldü. Şirazi'nin, tıp (Eflâkî, II, 1986: 222-223), coğrafya, astronomi gibi birçok alanda yazmış olduğu eserleri mevcuttur (Kaya, 2008:231).

Şirazi'nin Akdeniz bölgesinin haritasını çizdiği söylenmektedir (Salman, 2002: 167). Kudbeddin Şirazi, kadılığının yanında, Gök Medresede ders vermiş olan bir filozof ve din bilginiydi (Eflâkî, II, 1986: 222-223; Kaya, 2008:231).

“Okullarda kendi yazdığı kitapları okutmuştur. Şirazi, astronomi sahasında Öğrencilerine *Nihayet el Edrak fi dirayet el eflâk* adlı eserini okutmuştur. Ayrıca yine

astronomi sahasında *el-Tuhfe el-şahiyye fi ilm-i hey'e, İhtiyâr-ı muzafferi* isimli önemli eserleri de kaleme almıştır” (Fazlıoğlu, 1998: 28–29).

Kutbeddin Şirazi, medreselerde İbn-i Sina'nın *Kanun* ve *Şifa*'sı ile Zemahşeri'nin *keşşaf*'ını okutuyor, yılda otuz bin dirhem maaş alıyor ve aldığına çoğunu da talebelerine dağıtıyordu (Turan, 1998: 259; Şeker, 2006:274).

Sultan Veled'in *Divan*'ında (Öngül, 2003:76) zamanın süsü olarak tanımladığı bu âlim daha çok matematik ve tıp sahasında çalıştı. Satranç oynamayı ve kemençe çalmayı da seven Şirazi, 1281–1284 yılları arasında Sivas ve Malatya'da kadılık yaptı. Kayseri'de bulunuşu Muineddin Pervane'nin kendi adıyla inşa ettirdiği medresesinde yaptığı müderrislik görevi vesilesiyle olmuştur (Salman, 2002: 172).

Astroloji ve astronomi hakkında Farsça kaleme aldığı *İhtiyârât-ı Muzafferi*, Kastamonu emiri Muzaffereddin Yavlak Aslan adına yazılmıştır. Onun bir diğer eseri “ Molla Kutb'un Heybesi ” adıyla da bilinen *Dürretü't-Tâc*'i müellifin devrin ilimlerini bir araya topladığı bir mecmua niteliğindedir ve Farsça yazılmıştır.

Şiraze'nin astroloji'ye dair bazı Arapça eserleri ile Farsça bir ansiklopedisinden başka, belagate dair *Şerhu'l-Miftah Gurratu't-Tâc*, felsefeye dair *Şerh Hikmet el-İşrâk* (Önce müstakil olarak İbrahim Tabâtabâî tarafından (Tahran 1895 bu neşirden tıpkı basım Kum ts.) daha sonra Hikmetü'l-işrâk içinde (Tahran 1315) yayımlanmıştır, tıbbı dair *Şerh Külliyyâtü'l-Kânun*, astronomiye dair *Nihâyetü'l-İdrak* ve tefsire dair de *Fethu'l-Mennân* eserlerinin başlıcalarıdır.

4.4.6. Sadreddin Muhammed el-Konevi (ö. 1274):

Sadreddin Muhammed b. İshak al-Konevi 1210'da Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Malatyalı Mecduddin İshak (Ceran, 1997:289) gibi o da üvey babası olan (Bayram, 1994:84) İbnü'l Arabî'nin öğrencisi olmuştur.

Öğrenimini Anadolu'da tamamladıktan sonra tasavvufla meşgul olmuş, Anadolu'da Arapça eser veren önemli âlimlerden birisidir. Sadrü'd-din-i Konevi, Evhadü'd-din-i Kirmani'nin müridleri arasında büyük bir üne sahip idi. Konevi, Malatya'da iken de bu zattan ders almış olduğu muhakkaktır (HacıGökmen, 2001:43).

Malatya doğumlu olsa da hayatını Konya'da sürdürmüştür. Sadreddin'i-Konevi (1226–1227) yılından itibaren Malatya'dan Konya'ya göçmüştür (HacıGökmen, 2001:44).

Şeyhü'l- İslâm Ekber'in manevi evladı Sadreddin Konevi, Malatya ve Konya'da Ekberîye Tarikatının düşüncelerini yaymıştır (Özcan, 2006:40). Anadolu Selçuklu düşünürü Sadreddin Konevi, kelim ve felsefe'yle Mutlak Varlık kavramı çerçevesinde yürütülen ortak metafizik'in keşfi sonuçlarını ifade için bir uzlaşma arar (Fazlıoğlu, 2006:419).

Bu düşünceyle hareket eden Konevi'nin müridleri arasında ünü dünyaya yayılan Sâid Fergânî gibi önemli mutasavvıflar bulunan Sadreddin Konevi, adına Anadolu Selçuklu devletinin dönem kaynaklarında sıkça rastlanılması, onun devrin kültür hayatında ne kadar önemli bir mutasavvıf olduğunun göstergesidir. 1274'te vefat eden Sadreddin Konevi Konya'da kendi adıyla anılan caminin yanındaki türbesi vardır.

Konevi; Vasiyetnamesinde öldüğü zaman Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî'nin gömleğini kefen olarak kendisine giydirilmesini, Evhadü'd-din Kirmani'nin seccadesinin de üstüne örtmelerini ve öylece defnetmelerini yazmaktadır (Hacı Gökmen, 2001:42-43).

Ayrıca; Felsefeye dair olan kitaplarının satılarak parasının fakirlere verilmesini, diğer ilimlere ait kitapların satılarak Şam'a götürülüp orada vakfedilmesini istemekte, ayrıca zamanın ileri gelen ricali ile genç olanların Anadolu'yu bırakıp Şam tarafına hicret etmelerini tavsiye etmektedir (Hacı Gökmen, 2001:48).

Miftâhu'l-gayb, *En-Nusus fi tahkika't-tavri'l-mahsu* (Ekrem Demirli tarafından çevirisi yapılmış olup, İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır), *Fukuk*, *Nefehât-ı İlahiye* (Ekrem Demirli tarafından çevirisi yapılmış olup, İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır), *İcazü'l-beyan*, *et-Teveccühü'l-etem*, *Mir'âtü'l-arifin*, *Hadis-i erbain* (Ekrem Demirli tarafından çevirisi yapılmış olup, İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır), *Mektubât*, *Vesayâ*, *Şerhu Esmâi'l-hüsnâ* (Ekrem Demirli tarafından çevirisi yapılmış olup, İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır) , *Risâletü's-seyr ve's-süluk*, *er-Redd ala Şeyh Nâsiruddîn Mahmud*, *Reşhu'l-bâl*, *Netayicu'l efkâr* gibi eserlere sahiptir.

4.4.7. Bahâeddin Veled (ö. 1231):

Anadolu'ya gelip iz bırakan, Malatya'ya uğrayan (Aksarayı, 2000:199) âlimlerden biri de “Sultanü'l-Ulema” (Kaya, 2008:227) lakabıyla da tanınan Bahaeddin Veled b. Hüseyin el-Bekri'dir. Belh'te 1151 yılında doğmuştur. Bahâeddin lakabı ve Sultanü'l-ulema unvanı ile şöhret bulmuştur. “Sultânü'l-ulema” unvanının ona rüyada Hz. Peygamber tarafından verildiğine inanılır. Bahâeddin Veled'in annesi Harzemşahlar hanedanına mensup, Muhammed Tekeş'in kızı “Melike-i Cihan” olarak belirtilse de bu aslında kronolojik olarak mümkün değildir. Fakat yazılı kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Bahâeddin Veled'in annesinin Harzemşahlar hanedanına mensup birinin kızı olmalıdır.

Üç yaşında babası Hüseyin el-Hatibi'yi kaybeden Bahâeddin Veled, Belh'e yerleşmiş sufi bir aileden gelmektedir. Bahâeddin Veled'in *Ma'ârif* 'inde kendisinin küçük yaştan itibaren ciddi bir eğitim gördüğü, dini ilimlerde ve tasavvufta yetkin bir kişi olduğu anlaşılır. Yine aynı kaynaktan, Bahâeddin Veled'in birkaç çocuğa sahip bulunduğunu, annesinin XIII. yüzyılın başında hala hayatta olduğu belirtilmektedir.

Mevlana'nın babası olan bu zat, (Kaya, 2008:227) sonraki dönemlerde, zikirden usandığı için Harezm'e gidip orada İmâdüddin Tabib adındaki bilginden tıp ilmi okumayı gönlünden geçirdiği, vaizliği meslek edindiği anlaşılmaktadır. Yine kendi eserinde 1203–1210 yılları arasında Belh'te veya Vahş kasabasında oturduğu, ya da Belh'te ikamet edip kasabaya gidip geldiği ve her iki durumda da Vahş emiri ile ilişki kurduğu bildirilmektedir.

Fahreddin er-Râzi'nin kışkırtmalarına kapılan Harzemşah Alâeddin Muhammed Tekiş, Bahâeddin Veled'in kendisine karşı ayaklanacağını sanmış ve onunla arası açılmıştır. Bahâeddin Veled, Alâeddin Muhammed Tekiş'i birçok yerde sert bir üslup ile eleştirmekteydi. Tüm bu olanlar nedeniyle, Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrıldığı belirtilse de sonrasında olan olaylar tarihsel kronolojiye uymamaktadır (Kaya, 2008:227).

Aslında Belh'ten her ne sebeple ayrılmış olsa da Bahâeddin Veled sanıldığı aksine Anadolu'ya değil Harzemşahların henüz eline geçmemiş olan Semerkant'a gitmiş olmalıdır. Semerkant Harzemşah tarafından kuşatıldığı esnada Bahâeddin Veled oğlu

Mevlâna ile burada bulunmaktaydı. Semerkant'ın Harzemşah'ın eline geçmesi ile Belh'e dönen Bahâeddin Veled bir süre sonra Moğol tehlikesinden çekinerek 1219 yılında Belh'ten ayrılmıştır. Belh'ten ayrılarak Hac vazifesini yerine getirmek için Nişabur, Bağdat, Kûfe üzerinden Mekke'ye sonrasında da Şam üzerinden Anadolu'ya giden Bahâeddin Veled, Malatya, Erzincan, Larende ve nihayetinde Konya'ya gelmiştir. Baha Veled, I.Alâeddin Keykûbad üzerinde büyük tesiri olan bir âlimdi ve Baha Veled'e çok itibar ederdi.

O Erzincan-Akşehir'de İsmet Hatun'un yaptırdığı medresede dört yıl kalmış fakat daha sonra rivayete göre bölge halkı ile fikri tezatlıklara düştüğü için buradan ayrılmıştır. Özlemine çektiği fikri çevreyi burada bulamamıştır. Bir diğer görüşe göre de bölge halkı eğlenceye ve küfre daldığı için buradan ayrılmayı uygun bulmuştur.

Eflaki'ye onun Larende'de de yedi yıla yakın bir süre ikamet ettiğini bildirir. Kısa zamanda şöhreti Konya'da yayılan Bahâeddin Veled, Eflâki'ye göre iri yarı, cüsseli bir zattı ve 23 Şubat 1231 yılında vefat etmiştir (Eflaki, 1986).

Baha Veled hayatta iken Sultan Alâeddin Keykubad onun müritlerinden sayılırdı. Baha Veled ölünce (1230–1231) Alâeddin Keykubad o kadar üzülmüş ki yedi gün saraydan dışarı çıkmamış ve 40 gün at kuşanmamıştır. Taziye kabul etmek için tahtı bırakıp hasıra oturmuş hatimler indirip, sofralar kurdurmuştu. Ayrıca Baha Veled'in türbesinin etrafını Kâbe'nin çevresindeki duvarlar gibi ördürüp bir taş üzerine ölüm tarihini de yazdırmıştır (Uyumaz, 2001:129).

Kübrevilîğin Anadolu'daki önemli temsilcilerinden sayılan (Çelik, 2002:22) Bahâeddin Veled'in tek eseri, din ve tasavvuf alanında, Farsça yazılmış olan *Ma'ârif* i göz önüne alındığında Bahâeddin Veled'in engin bir ruh dünyasına sahip olduğu gözlenmektedir. Bu eser Bediüzzaman Fîrûzzanfer tarafından yayınlanmıştır

4.4.8. Muvaffakuddin b. Abdüllatif Bağdadî (ö. 1231):

Anadolu'da Erzincan'da bulunmuş ve daha sonra 1227'de Erzurum, Kemah, Divriği, Malatya ve Halep'e gitmiştir. Çok geniş bir bilgiye sahip olan bu hekim, pek çok konuda felsefî ve tıbbî eserler yazmıştır. Calinos'un eserlerinin bir kısmını da Abdüllatif Bağdadî tercüme etmiştir. İlmi temaslarda bulunmaya ehemmiyet gösteren hekim, Halep atabeyine hizmet ederek tıp dersleri vermekteydi (Yoska, 2005:29–30).

Bağdadi'nin matematik sahasında kaleme aldığı *el-Kitab el-celi fi el-Hisab el-Hindi* adlı çalışma da hisab tarihi açısından dikkate değer bir eserdir (Fazlıoğlu, 2006:427).

4.4.9. Hubeys İbrahi et-Tiflisi (ö. 1206):

II. Kılıç Aslan'ın (1192) Azerbaycan'dan Aksaray'a getirdiği bilginlerdendir. Burada Sultanın dostluğunu kazanmış ve ondan büyük ilgi görmüştür. Başta Aksaray ve Malatya olmak üzere Sultan gittiği her yere bunu da götürmüş ve huzurunda yapılan ilmi toplantılara katılmıştır (Yavuz, 2003:15).

Hubeys et-Tiflisi başta tıp olmak üzere Dil, Edebiyat, Astroloji, Rüya tabirleri ve Kıraat gibi pek çok ilimle uğraşmış ve bu alanlarda oldukça fazla eser vermiş olan müellifin hayat hikâyesi hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan Darü'z-Zafer, Darü'l-Cihad ve Darü'r-Ribad adlarıyla anılan Aksaray'daki cami, medrese ve zaviyelere Azerbaycan'dan âlimler ve tüccarlar getirtmiştir. Hubeys et-Tiflisi'de getirilen bu âlimler arasında yer almaktadır.

Bu dönemde yasayan Malatya Süryani patriği Mihael, meşhur Vakayiname'sinde, sultanın daima yanında Kemalüddin adında bir filozofu bulundurduğunu ve onunla bazı zamanlarda münazaralar yaptığını ve bu Kemalüddin namıyla bilinen şahsın da, çok yönlü âlimlere verilen "el-Hekim" unvanını taşıyan Hubeys et-Tiflisi olduğunu bildirmektedir (Patrik Mihael, tz.; Yoska, 2005:186).

Gerek Arapça, gerekse Farsça yazdığı eserlerine bakıldığında özellikle Tıp, Astronomi, düş yorumculuğu, dini ilimler ve dil ve edebiyat alanlarında çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır (Yavuz, 2003:15).

4.4.10. Muhezzibiddin b. Hubel (ö. 1213):

Bağdad'da ün yapan hekimlerden Ebu'l Berekat'ın öğrencisi olan Mühezzibid-din, Ahlat Şahı İbrahim'in yanında çok itibar görmüş döneceği vakit de çok büyük bir servet edinmiştir. Malatya'da Alâeddin Keykubad'ı tedavi eden hekimler arasında O'nun oğlu İzzeddin bin Hubel'in de bulunduğu kuvvetle muhtemeldir. Dönemin müracaat kitaplarından olan *el-Muhtar fi't Tıp* adlı eser, Mühezzibiddin bin Hubel'e aittir (Yoska, 2005:191) Bu eser Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

4.4.11. Ebu Salim el-Nasranî el-Yakubi el-Malati (ö. 1234):

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetinde olduğu bilinen Ebu Salim, tarihçi Ebu'l Ferec'e göre hekimlik yönü zayıf olmasına rağmen, oldukça iyi Grekçe bilmesinden dolayı sultanın meclisinde söz sahibi olabilmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad Harput'un fethi için sefere giderken, beraberinde Ebu Salim'in de gelmesini istemiş, ancak ilk başta Ebu Salim Malatya'da kalmayı tercih etmiştir. Sultan ise sandalcılara, yarın ikindiye kadar gelirse Fırat'ı geçirin, eğer daha fazla gecikirse nehri geçmesine engel olun demiştir. Ebu Salim, bu düşüncesinden vazgeçip gitmeye karar vermiş ancak Fırat'ın kıyasına geldiğinde sandalcılar, sultanın talimatını söylemişler ve kendisini geçirmemişlerdir. Bu olay neticesinde büyük bir üzüntüye kapılan Abu Salim zehir içerek intihar etmiştir (Yoska, 2005:192).

4.4.12. Urfalı İsa (ö. 1244):

Tabip Hasnun'un talebelerinden ve onun gibi Gayr-i Müslim olan Urfalı İsa, Malatya'da şöhret bulan tıp adamlarındandır (Yoska, 2005:193).

4.4.13. Hekim Ahron (ö. 1252 ?):

Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemine tekabül eden 1220–1237 yıllarında Malatya'da görev yapan Yahudi bir tabipti. Zamanının ünlü tabiplerinden olan hekim Ahron, aynı zamanda ünlü tarihçi Ebu'l Ferec'in de babasıdır. Ölüm tarihi net olarak bilinmemekle birlikte 1244 yılında Malatya'yı tahrip eden Moğol generali Saver Navin'i ile birlikte Antakya'ya gidip yerleşmiştir (Yoska, 2005:245).

4.4.14. Necmeddin-i Razi (ö. 1256):

Şeyh Necmü'd-Din-i Kübra'nın tanınmış, talebesi olan (Bayram, 1994:85) müellif, *Mirsâdu'l-İbâd*'ın Hatimesi'nde tam adını "Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şahâver el-Esedî er-Râzî" şeklinde zikreder. Buna göre künyesi Ebû Bekr, küçük adı Abdullah ve nisbesi Râzî'dir. "Daye" ve "Necmuddin" lakaplarıyla şöhret bulmuştur; (Özköse,2003:259) kısaca "Necm-i Râzî" ve "Necm-i Daye" adıyla bilinmektedir.

Muhammed Emin-i Riyâhi, müellifin *Mirsâdu'l-İbâd*'dan başka *Mermuzât-i Esedi* ve *Menârâtu's-Sâirin* gibi kendi eserlerine, İbn-i Bibi'nin *El-Evâmiru'l-Alâiyye*'si, Hamdullah-ı Mustevfi'nin *Tarih-i Güzide*'si ve Safedi'nin *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*'ı gibi

birinci elden kaynaklarda verilen bilgilere dayanarak tam adını ve nesebini “Necmuddin Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şahâver b. Ebuşirvân b. Ebi’n-Necib el-Esedî er-Râzî” şeklinde tespit etmiştir.

Şeyh Necmü'd-Din-i Kübra'nın tanınmış, talebesi Şeyh Necmü'd-Din-i Dâye "*Mirsadü'l-ibad*" adlı eserini (Kara, 2001:11) Malatya'da Şeyh Şihabü'd-Din es-Sühreverdî'ye takdim etmiş ve onun tavsiyesi üzerine eserini genç sultan I. Alâeddin Keykubad'a sunmuştur (Bayram, 1994:85).

Mirsadü'l-ibad'ı Karahisarlı Kasım 1421 tarihinde Türkçeye tercüme etmiştir (Kara, 2001:11) Bu eser Mevlevilerin elinde rehber kitap olarak dolaşmıştır (Demir, 2005:202).

“Necmeddin Dâye, Sultan Alâeddin Keykubad'a sunduğu *Mirsadü'l İbâd* adlı eserinde sanatı ilmin insan ruhunda meydana getirdiği gücün neticesi olarak görmekte ve "sanatı insanın sahip olduğu ilmi sayesinde aklın direktifi ile kullandığı birtakım alet ve edevat vasıtası ile ruhunu eşya üzerinde göstermeye çalışmasıdır." şeklinde tarif ederek ilim ve sanat arasındaki ilişkiyi belirtmeye çalışmaktadır” (Bayram, 2003:63).

Necme'd-Din-i Dâye, ünlü eseri “*Mirsadü'l ibad*”ı Kayseri’de yazmaya başlar, 1230 yılında Sivas’ta tamamlayarak, Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad’a sunar. 1421 yılında Karahisar’lı Kasım b. Muhammed bu değerli eseri“ *irsâdu'l-Mürîd ile'l-Murâd*” adıyla Türkçeye çevirmiş ve dönemin Osmanlı Padişahı Sultan II. Murat’a sunmuştur.

Bu eserde Köy hayatının nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler verir ve ideal köy hayatını anlatır. Bu eser ilk kez belge olarak Fuad Köprülü tarafından kullanılmıştır (Köprülü, 1943:447-448).

“Müellif, kendi eserlerinde doğum tarihini bildirmemiş, tezkire yazarları da bu konudan söz etmemişlerdir. Yalnızca *Fasih-i Hafî Mucmel-i Fasihi*’sinde ve *Safedi El-Vâfi bi'l-Vefeyât*’ında onun 1177 yılında dünyaya geldiğini belirtmişlerdir. Çocukluğu Rey’de geçen ve eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla, başta Arapça ve belâgat bilimleri olmak üzere yaşadığı çağda geçerli olan bütün akli ve nakli bilimler konusunda iyi bir eğitim aldığı anlaşılan Necmuddin-i Râzî, on altı on yedi yaşından, yani 1193 yılından itibaren, bir yandan ilim irfan elde etme, kişisel eğitimini, tasavvuftaki seyrü sülukunu tamamlama arzusu, bir yandan da o sıralarda Rey’de yaşanan mezhep çatışmaları ve

şehrin Selçuklularla Harezmsahlılar arasında bir iktidar mücadelesine sahne olması nedeniyle doğup büyüdüğü topraklardan ayrılarak uzun yıllar sürecek olan seferlerine başlamış, hayatının son demlerine dek Hicaz, Mısır, Şam, Irak, Anadolu, Azerbaycan, Erran, Horasan ve Harez m bölgelerini dolaşmıştır” (Bayram, 1994:85).

Mirsâdu'l-İbâd'daki “Bu zayıf, yaklaşık otuz yıldan bu yana dünyanın doğusundaki ve batısındaki şehirleri dolaşmaktadır ” şeklindeki ifade de bu durumu teyit etmektedir. 1203 yılında Şam'da ve Mısır'da ve aynı yıl hac farızasını eda etmek üzere Hicaz'da bulunduğu anlaşılmaktadır (Örs, 2002:22).

Alâeddin Keykubad'ın daveti üzerine Anadolu'ya gelen müellif (Yavuz, 2003:17), bu tarihten sonra zamanın ünlü şeyhlerine uymak ve onların irşat halkasına katılmak amacıyla Harez m ve Horasan bölgelerine gitmiş, Harez m'de XII. ve XIII. yüzyılın en etkili ve en önemli mutasavvıflarından, Kübreviyye tarikatının kurucusu Şeyh Necmuddin-i Kübra'nın hizmetine girmiş, Necmuddin-i Kübra da onu, irşat etmek ve yetiştirmek üzere, kendisinin önde gelen halifelerinden Mecdüddin-i Bağdadi'ye havale etmiştir.

Böylece bir süre Harez m'de kalmış, daha sonra tasavvuf yolunun aşmalarını hızla kat ederek Horasan'da Mecdüddin-i Bağdadi'nin hankahında dervişleri ve salikleri irşad etmekle meşgul olmuştur. Ne var ki Harez mşah sultanı Muhammed'in Kübreviyye tarikatı mensuplarına sıcak bakmaması, dönemin önde gelen kelâmcı ve filozoflarından İmam Fahr-i Râzi ile Mecdüddin-i Bağdadi ve Bahâ-i Veled arasındaki açık çekişme ve düşmanlık Harez m'de huzursuz bir ortam yaratmış, nitekim Mecdüddin-i Bağdadi sultan tarafından öldürülmüş (1210), Bahâ-i Veled ise ailesiyle birlikte Harez m'i terk etmek zorunda bırakılmıştır (Örs, 2002:22).

Bu şartlar altında Hemedan'dan ayrılarak inanışlarını yaşayabileceği ve yayabileceği huzurlu bir ortam arayışına giren Necmuddin-i Râzi, kendi vatanından umudunu kesince “ehl-i sünnet ve cemaatın” yaşadığı, bid'at ve taassuptan uzak, emniyetin ve adaletin bulunduğu, geçimini temin edebileceği, din ve fazilet ehlinin kadrini bilen dindar bir padişah tarafından yönetilen bir ülke bulmak amacıyla olduğunu, araştırmaları sonucunda bu zamanda sıfatlara sahip tek ülkenin Anadolu diyarı olduğunu, hem halkının ehli-i sünnet mezhebinden hem de padişahının adaletli olduğunu işittiğini

söyleyerek Selçuklu sultanlarından övgüyle söz eder ve henüz daha güvenli durumda bulunan Anadolu'ya doğru göç etmeye karar verir (Örs, 2002:23).

Büyük bir şans eseri, Malatya'da bulunduğu sırada, Abbasi halifesi en-Nasır li-dinillâh tarafından Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd (1219–1236)'ın tahta geçişini kutlamakla görevlendirilen ve görevini tamamladıktan sonra 1221'de Bağdat'a dönüş yolunda bulunan Şeyh Şihâbuddin Ömer-i Suhreverdi ile görüşme fırsatı elde eder ve *Mirsâdu'l-İbâd*'ın henüz tamamlanmamış bir müsveddesini Sühreverdi'ye sunarak okumasını sağlar. Eseri beğenen Sühreverdi, onu Anadolu'da kalmaya ve buradaki halkı irşat etmeye teşvik ederek Sultan'a hitaben onun hakkında bir tavsiye mektubu yazarak kendisine verir. Hemedan'dan ayrılışından yaklaşık altı ay sonra (Ekim 1221) Diyarbakır ve Malatya üzerinden Kayseri'ye ulaşan Necmuddin-i Razi, bir süre burada uzlete çekilerek *Mirsâdu'l-İbâd*'ın kendi dervişlerinin isteği üzerine kaleme aldığı ilk yazımını tamamlar (Özköse, 2003:259)

Birçok yer değiştirmeden sonra 1256 (Özköse, 2003:261) yılında Bağdat'ta vefat eden müellif, Bağdat şehrinin dışında bulunan Şûnîziyye Mezarlığında Seriyi-i Sakatî ve Şeyh Cüneyd-i Bağdadi gibi ünlü mutasavvıfların kabirlerine yakın bir yere defnedilmiştir.

Çok yönlü bir bilgin olan er-Râzi, Arap dili ve Edebiyatı başta olmak üzere lügat, belagat, fıkıh ve dinî ilimlerde eserler vermiştir. Böylece O, hem eserleriyle hem öğretim faaliyetleriyle Anadolu'nun kültürel hayatının gelişmesine katkı sağlamıştır (Yavuz, 2003:17-18)

Risale-yi Aşk'u-Akl, Risâletu't-Tuyur, Mirsâdu'l-İbâd mine'l-Mebde ile'l-Me'âd, Mermuzât-i Esemi der Mezmurât-i Davudi, Risâletu'l-Âşık ile'l-Ma'şuk, Bahru'l-Hakâ'ik ve'l-Me'âni fi Tefsiri's-Seb'i'l-Mesâni, Menârâtu's-Sâ'irin ilallâh ve Makâmâtu't-Tâ'irin billâh (Örs, 2002:25–26) gibi eserlere sahiptir.

4.4.15. İbrahim b. İlyas b. Aksarayî (ö. 1329):

Cemaleddin Aksarayı'nın asıl adı İbrahim, babasının adı ise İlyas b. Ali'dir. Cemaleddin, Şeyh Şemseddin Eygi ile Kahire'ye gitmiş, Anadolu'ya döndükten sonra Malatya'da bir dergâha şeyh olmuştur. Oradan tekrar Kahire'ye dönerek bir süre, Seryum'daki Hankah şeyhliğinde bulunmuştur (Erdem, 2005:80–81).

Daha sonra Anadolu'ya tekrar gelip buradaki (Sivas) tekkelerde şeyhliğini yürüterek 1329 yılında ölmüştür “*Amasya Tarihi*”, Cemaleddin'in Sivas kadısı iken öldüğünü yazmaktadır; fakat kaynak göstermemektedir (3.cildin 24. sahifesinde). Cemaleddin Aksarayı'nın oğlu Fahreddin İlyas'ta babası gibi âlim bir zattır (Erdem, 2005:80–81).

4.4.16. Şeyh Evhâdüddin Hâmid b. Ebu'l-Fahr el-Kirmânî (ö. 1238):

Konevi'nin kendisinden ders aldığı Kirmani, (Konyalı, 1997:504) İran'ın Kirman bölgesinde doğmuştur. 1164 doğumlu olan Kirmânî, Bağdat'ın ünlü şeyhi Rükne'd-dini Sücasi'nin himayesinde yetişmiştir. Türkmen bir şeyh olan (HacıGökmen, 2001:41) Şeyh Evhâdüddin, Fütüvvet teşkilatı'nın Anadolu'da kurulmasını ve kadrolaşmasını sağlamıştır (Bayram, 1993:85).

Özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. Alâeddin Keykubad zamanında iktidarın destek ve himayesini kazanan Evhâdilik esasen El Nasır'ın fütüvvet teşkilatına bağlı olarak kurulmuştur. Abbasi Halifeliği tarafından Anadolu'ya bu amaç için "şeyhlerin şeyhi" olarak gönderilen Kirmanı bu bakımdan Ahi Evran'ın kayınpederi olarak fütüvvet teşkilatını Anadolu'da kadrolaştıran ve yöneten kişidir (Bayram, 2003:72).

Evhâdüddin'in ilk olarak, 1204 yılında Fütüvvet Teşkilatı'nın bir şeyhi olarak Anadolu'ya geldiği görülmektedir, Bu tarihten itibaren zaman zaman başka ülkelere seyahatleri olmakla beraber, yine Anadolu'ya dönmüştür.

Ahi teşkilatının da kurulmasına büyük yardımları olmuştur. Evhâdüddin, Fatma Bacı'nın babası dolayısıyla Ahi Evran'ın kayınpederidir. Evhâdiyye Tarikatının da kurucusu olan Kirmani'nin, adına yazılmış olan “*Menakıbnâme*” de hayatıyla ilgili bilgiler ve hikâyeler anlatılmaktadır.

Kirman tarihi ile ilgili *Ikdü l-ulâ li-mevkiil-alâ, Bedâyi ülezmân fî vekâyi-i Kirman*, el-*Muzâf ilâ Bedâyiil-ezmân fî vekâyi-i Kirman* adlarında üç eser yazmıştır ki, bunlar birinci elden kaynaklardır (Öngül, 2003:74)

“Evhâdiyye adıyla anılan tarikatın kurucusu olan Kirmanî, tarikatını Anadolu ve dolayısıyla Kayseri halkı için bir eğitim ocağı haline getirmiştir. Onun faaliyetleri sonucunda halkın duygu ve düşüncesi, dini ve ahlaki yaşayışı şekillenmiş, ayrıca

Ahiyan ve Bacıyan gibi sosyo-kültürel ve ticari oluşumlar meydana gelmiştir” (Ecer, 2001:46).

Türk tasavvuf tarihinin önemli simalarından biri olan Evhadüddin Kirmanı, hayatının belirli bir kısmını Kayseri’de geçirmiştir. Evhadüddin Kirmanı Kayseri’de evlenmiş ve daha sonra Ahi Evran’ın karısı olacak olan Fatma Hatun adlı bir kızı olmuştur (Ecer, 2001:46).

Türk asıllı olduğu bilinen Kirmanı daha sonraları değişik görevlerle birçok kentleri gezmiştir. Kayseri’de bulunduğu dönemler Fatma Hatun dünyaya gelmiştir. Malatya, Sivas ve Konya’da defalarca bulunmuştur. Malatya’daki ikameti uzun sürmüştür, Malatya’da ona muhalif çevrenin varlığı dikkati çekmektedir, Burada Ahmed-i Tebrizi adlı birisinin kendisine suikast teşebbüsünde bulunması bu muhalefetle ilgili olabilir, Keza Malatya’nın zengin bir yöneticisi olan Fahrüddin’i-Hasan ile bozuşarak Malatya’yı bir daha dönmemek üzere terk ettiği de, gene ona muhalif olan çevrenin baskılarıyla ilgili olabilir (Bayram, 2003:72).

Anadolu’da ona muhalif olan bir çevreden duyduğu rahatsızlığı şu rubaisi ile ifade etmektedir:

“Zamanın elinden nice zulümler gördüm,

Bu zulümler olmasaydı Diyar-ı Rum’a gelmeme ne gerek vardı,

Yüz çeşit sanatım var, bin eziyet çekmem gerekiyor

Ya Rab! Bu ne sıkıntı ve mahrumiyettir” (Bayram, 2003:71-89).

Hatta Sivas’ta bulunduğu bir dönem, I.İzzeddin Keykavus’un muhalifleri yanında yer aldığından dolayı hapse girmiştir (Bayram, 1993:30). Kirmâni, yetmişli yaşlarda iken vefat etmiştir.

4.4.17. Malatyalı Mehmed b. Gazi (ö. 1212):

I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in veziri Malatyalı Mehmed b. Gazi’nin büyüklerin vecizelerinden bahseden Farsça *Beridü’s-saâde* adlı eseri I. İzzeddin Keykavus adına yazılan eserlerdendir. Malatyalı Mehmed b. Gazi aynı zamanda İzzeddin Keykavus’un hocalığını yapmış ve kendisine Arapçanın gramerini öğretmiştir (Yavuz, 2003:10).

Büyük bir filozof olan Muhammed el-Gazi el-Malati, Malatya çevresinde İran kültürünü himaye ettiği anlaşılmıştır (Bayram, 1994:84).

II. Kılıçaslan kendisini himaye edince oda Farsça yazdığı terbiyevi *Ravzatu'l-Ukûl* (nşr. H. Masse, Paris 1939) adlı eseri kendisine ithaf etmiştir (Yavuz, 2003:9).

4.4.18. Cemâleddin el-Vâsiti (ö. 1241 ?):

Horasan Erenlerinden kabul edilen Vasiti (Uslu, 2000:51) I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçişiyle onlarca âlim ve edib bu vesilesiyle Anadolu'ya gelmiştir (Yavuz, 2003:10).

Bunlar arasında Muhyeddin İbnü'l-Arabî, Şeyh Evhadüddin Kirmâni, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali İskenderâni ve Cemâleddin el-Vâsiti gibi ilim ve fikir adamları vardır. Bunlardan el-Vâsiti, Tıp ve Hendese sahasında meşhur olup Malatya'da hocalık ve Konya'da da uzun yıllar kadılık yapmıştır (Yavuz, 2003:10).

“Malatya'da ilmi bir çevresi olan kişilerden biri de Cemalü'd-Din el-Vasiti'dir. Bu zat Tıp, Hey'et, Hendese alanında meşhur idi. Konya'da uzun yıllar kadılık yapmış, olan Kadı Siracu'd-Din Mahmud el-Urmevi bir müddet Malatya'da Cemalü'd-Din el-Vasiti'den ders almıştır. Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin müritleri arasında büyük bir üne sahip idi. 1231 yılındaki Hac yolculuğunda Sadre'd-Din-i Konevi onun yanında bulunmuş ve Konevi bu yolculuk esnasında kırk aynı beldede, kırk aynı Hadis-i Şerifi Cemalü'd-Din el-Vasiti'den okuduğunu not etmiştir” (Bayram, 1994:85).

4.4.19. Ebu Said Abdulmecid b. İsmail b. Muhammed el-Herevî (ö. 1143):

İlme ve ilim adamlarına büyük değer veren Danişmendli emirlerinden Melik Gazi'nin oğlu Malatya emiri Mehmed (1134–1143) tarafından Anadolu'ya davet edilen bilginlerdendir. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde uzun seneler hocalık yaptıktan sonra seksen yaşlarında Kayseri'de vefat etti.

Fıkıh, fıkıh usulü ve tarih sahasında eserleri vardır. Tarihe dair *el-İşraf 'ala avâmudi'l-hükumât* adlı bir eseri vardır. Bunun dışında hutbeleri, risaleleri ve şiirleri de bulunmaktadır (Yavuz, 2003:14).

4.4.20. Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak (ö. 1221):

“Sultanlar Muallimi diye bilinen Mecdüddin İshak, (Bayram, 1994:84) I.Gıyaseddin Keyhüsrev’in hocası ve Şeyh Sadruddin-i Konevi'nin babasıdır. Anadolu Selçukluları Sultanı I. Gıyasüddin Keyhüsrev ikinci defa tahta geçince, (1204) hocası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'ı,(1221) cülüsünü Abbasi Halifesine bildirmek üzere Bağdat'a göndermiştir. Mecdüddin İshak (Şeyh Sadreddin-i Konevi'nin babası) o yıl hacca gitmiş, Bağdat üzerinden Anadolu'ya dönerken beraberinde birçok mutasavvıf ve ilim adamlarını da Anadolu'ya getirmiştir, Ünlü sufi Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddin-i Kirmanî, Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai, Şeyh Nasru'd-din Mahmud (Ahi Evren) bunlardan birkaçıdır. Bu olay 1204 senesinde olmuştur” (Bayram, 2003:71-89).

“Mecdu'd-Din İshak sadece Anadolu'ya ilim ve fikir adamları getirmekle kalmamış o aynı zamanda çok sayıda kitabı da Malatya'ya getirerek ilim adamlarının istifadesine sunmuştur. Diplomat olarak Bağdat'a gidiş ve dönüşlerinde devrinin ünlü bilginlerinden Cizreli İbnu'l-Esir kardeşlerle yani Muhaddis, Mecdü'd-Din İbnu'l-Esir, Tarihçi İzze'd-Din İbnu'l-Esir ve Hukukçu Ziyau'd-Din İbnu'l-Esir ile tanışmış ve onların bazı eserlerini, Keza İbnü'l-Cevzi ve oğlu Ali b. Abdur-Rahman ile de tanışmış ve onların bazı eserlerini de Malatya'ya getirtmiştir. Bu eserlerden birçokları Sadreddi'n-Konevi'den intikal etmiş ve bugün Konya Yusufpaşa kütüphanesinde bulunmaktadır. Bazıları müelliflerinin el yazılarıdır. Bu eserlerin "Sema" ve "Kıraat" kayıtlarından Malatya'da yoğun bir ilmi faaliyetin mevcut olduğu görülmektedir” (Bayram, 1994:84).

İbnü'l Arabî Mecdüddin İshak'la bir mektuplaşma anısından şöyle bahsetmektedir. Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî "*Muhadaratü'l-Ebrar*" adlı eserinde; "Anadolu'dan (Biladu'r-Rum) adı İshak b. Muhammed olan arkadaşımın bana mektup yazdığını" ve onun mektubuna "Ey ishak, Kardeşinden sağlam bir nasihat işit, sultanlara yakınlık sana gurur vermesin" diye başlayan bir manzume ile cevap yazmıştır. İbnü'l-Arabî, Mecdü'd-Din İshak b.Muhammed'in devlet hizmetlerinde Sultan'ın yakın arkadaşı olduğunu da kaydetmişti (İbn Bibi, 1996:90-95).

4.4.21. Muhammed el-Mavsilî (ö. 1233 ?):

Mezopotamya ve Suriye'de çeşitli şehirlerde bulunmuş, olan Muhammed el-Mavsili Malatya'ya gelince aradığı ilmi çevreyi burada bulmuş ve buraya yerleşmeye karar vermiştir (Chat, 1979:247).

4.4.22. Şihabu'd-Din es-Sühreverdî (ö. 1292):

İrânlı ünlü filozof Sühreverdî de Danişmend ilinde bulunmuş eserlerinin birçoğunu bu coğrafyada kaleme almıştır (Bayram, 2003:98). 1221 yılında Sultan I. Alaeddin Keykubad'a fütüvvet üniforması giydirmek için Anadolu'ya gelen Fütüvvet Teşkilatı'nın Şihabü'd-Din es-Suhreverdî Konya'ya geliş ve dönüşünde Malatya'ya da uğramış, buradaki ilim adamları ile çeşitli sohbet meclislerinde bulunmuştur (Bayram, 1994:85).

“Bir gece hapisane hücrelerinde kalan Keykubâd'ın gece gördüğü rüya şöyle idi: Rüyasında, utangaç, edepli ve vakarlı bir ihtiyar, Keykubâd'a yaklaşmıştı. Bu ihtiyar, Keykubâd'ın ayağındaki bağı çözmüş ve onu kucaklayarak, Ömer Muhammed Sühreverdî'nin sevgisi seninledir”, demişti (Koca, 2009:8).

“Hapishane hayatından sonra hükümdar olan Keykubad Abbasi halifesinin elçisinin geldiğini duyunca; Keykubâd, kıymetli misafirini karşılamak üzere komutanlardan, Konya kadılarından, imamlardan, şeyhlerden, mutasavvıflardan, âyandan (eşraf, mûteberân) ve Ahilerden oluşan kalabalık bir topluluğu Zincirli mevkiine gönderdi. Bu topluluk, halifenin elçisi Sühreverdî'yi Zincirli mevkiinde karşılayıp, onu Konya'ya getirdi. Keykubâd da, kıymetli misafirini Konya'nın girişinde karşıladı” (Koca, 2009:17). Sühreverdî'nin varışı o kadar önemli olmuştu ki, bütün Konya halkının sufi hırka giydiği söylenmektedir (Al-Sharbi, 2006:110).

Alâeddin Keykubâd, Sühreverdî'nin yüzünü görünce âdeta şok oldu. Çünkü “hapishanedan kurtulduğu günün gecesinde gördüğü rüyada Alâeddin Keykubâd'ın ayağındaki bağı çıkararak, onu elinden tutup atına bindiren ve kendisine amacına ulaştın, muradına erdin” diyen utangaç ihtiyar, şimdi karşısında duran Sühreverdîydi.

Sühreverdî'nin tıpkı rüyadaki gibi saygı telkin eden sakin ve nuranî bir görünüşü vardı. Keykubâd, şokun verdiği kısa bir duraksamadan sonra rüyasında hayatının en büyük müjdesini veren Sühreverdî'yi büyük bir minnet ve şükran duygusu içinde kucakladı.

Bununla birlikte Sultan, yaşadığı şokun hâlâ etkisi altındaydı. Fakat yine de, Sultanın memnuniyeti ve sevinci, her halinden belli olmaktaydı. Samimi kucaklaşmadan sonra Sultan, Sühreverdî'nin elini öpmek istediye de, o buna müsaade etmedi (Koca, 2009:17-19).

Anlatılan bu rüya ve Sühreverdî'ye biçilen bu değer, o dönem Fütüvvet meselesine verilen değeri de ifade etmesi açısından değerlidir. Aynı rüya İbn'i-Bibi tarafından da anlatılmaktadır (İbn'i-Bibi, 2007:75).

Bu süreçten sonra Şeyh Sühreverdî, bir süre Konya'da kalarak, tarikatını yaymıştır. Bu arada Sultan ve Sühreverdî, defalarca birbirlerini ziyaret edip görüşmüşler ve uzun uzun sohbet etmişlerdir. Başta Konya'nın yaşlı, genç, âyan ve Ahileri olmak üzere memleketin her yerinden gelen din ve tarikat mensupları, birer birer şeyhi ziyaret etmişlerdir.

“Konya'dan ayrılma zamanı gelince, Sultan, “gönül alma ve nafaka geleneğine uyarak”, şeyhe büyük emirlerden Celâleddin Karatay ve Necmeddin Ebu'l-Kasım Tusî vasıtasıyla “7 bin adet altın, 5 bin adet sultani dinar, ayrıca 500, 150 ve 100'lük miskaller (1,5 dirhem) halinde basılmış 'alâi altınları, katırlar, Arap ve iğdiş atları, Rum köleleri ve elbise dolu sandıklardan oluşan çok çeşitli hediyeler” gönderdi. Zincirli hanına kadar kendisine refakat ederek, onu buradan uğurladı. Ayrıca, Malatya'ya kadar şeyhe eşlik ve kılavuzluk etmek üzere büyük emirlerden ve saray mihmandarlarından bazılarını görevlendirdi. Bunlar, halifenin elçisine ve adamlarına Malatya'ya kadar eşlik ve kılavuzluk ettiler. Yol boyunca da, onların rahatlarını ve ihtiyaçlarını sağladılar” (Koca, 2009:18–19).

Şeyh Sühreverdî, Malatya'da devrin ünlü mistik bilginlerinden Necmeddin Razî (Daye) ile karşılaştı. Sühreverdî, bu ünlü bilginine Sultan Alâeddin Keykubâd'dan övgüyle bahsederek, ona Konya'ya gitmesini tavsiye etti (Koca, 2009:19). Malatya'da Şeyh Necme'd-din-i Kübra'nın tanınmış, talebesi Şeyh Necme'd-din-i Daye "*Mirsadü'l-ibad*" adlı eserini Malatya'da Şeyh Şihabe'd-din es-Sühreverdî'ye takdim etmiş ve onun tavsiyesi üzerine eserini genç sultan I. Alâeddin Keykubad'a sunmuştur (Bayram, 1994:85). Bu eser M. Emin Riyahi tarafından neşredilmiştir.

İrânlı ünlü İşraki filozof Şihabe'd-din Sühreverdî (587/1292) de bir süre Anadolu'da ve Danişmend ilinde bulunmuş, birçok eserini Anadolu'da kaleme almıştır. Bu felsefi Şahsiyet Anadolu'dan Halep'e gitmiş, oradaki Eşari ulema onun zındıklığına hükmedip idam edilmesine sebep olmuşlardır (Bayram, 2005:140; Nejad, 1987:488).

4.4.23. İmadü'd-Din el-Malatî (?):

Malatya'da Sadreddin Konevi'nin arkadaşı olan Tabib İmade'd-Din el-Malati'nin Malatya'da iken, Köseadağ yenilgisinden sonra Konya'ya yerleştiği bilinmektedir (Hacıgökmen, 2001:44).

4.4.24. Kadı Siracu'd-Din el-Urmevî (ö. 1283):

Kadı olan Kadı Siracu'd-Din el-Urmevi'nin Malatya'da iken, Köseadağ yenilgisinden sonra Konya'ya yerleştiği bilinmektedir (Hacıgökmen, 2001:44).

5.2.25. Ebu'l-Mekârim Zeynu'd-Din Abd el-Bâsit b. Halil b. Şahin ez-Zahirî, eş-Őeyhî, el-Hanefî (ö. 1514):

Emir Şahin'in torunu olan Abdu'l-Basit, babası Halil'in naiblik görevi için bulunduğu Malatya'da 1440 tarihinde dünyaya geldi. Annesi Őekerbay Hanım, Halil b. Şahin'in cariyelerinden olup, dindar ve hayır sahibi bir kadın olarak tanınmaktadır. Abdu'l-Bâsit daha sekiz yaşlarında iken annesi vefat etmiş, eğitimiyle babası Halil ilgilenmiştir. Abdu'l-Bâsit ilk eğitimini babasından ve Malatya'da bulunan devrin ilim adamlarından almıştır (Özbek, 2010:543–545).

Sakin tabiatlıyla tanınan Abdu'l-Bâsit, uzun boylu ve zayıf idi. Saçlarını tasavvuf erbabı bir sufi gibi tıraş ettirir ve öyle tarardı. Burnu çok büyük olması sebebiyle devrin Őairleri tarafından zaman zaman alay konusu olmuştur. Ömrünün son bir buçuk yılını felçli olarak geçirmiş, 1514 tarihinde vefat etmiştir (Özbek, 2010:543–545).

4.4.26. Abdurrahman el- Erzincanî (ö. 1432):

“Adıyaman, Besni, Antep, Darende, Elbistan, Maraş, Malatya civarında büyük bir manevi etkiye sahiptir. Orta Asya kökenlidir. Evlâdı Resul olduğu da rivayet edilir. Erzincan'da ilim tahsil ettikten sonra Erdebil'e Şeyh Safiyüddin'in yanına giderek onun

müridi olmuş ve tasavvuf eğitimini aldıktan sonra onun halifesi olarak irşat görevi ile Anadolu'ya geri dönmüştür" (Yörür, 2006:31)

4.4.27. Şeyh Fahreddin Hasan (?):

Fatma Bacının babası Şeyh Evhadeddin Kirmânî'nin Malatya'daki Halifesidir (Bayram, 2002:375). Şeyh Fahreddin Hasan Malatya'da bir zaviye yaptırmış, zaviyeye su temin etmek için de bir kuyu inşa ettirmiştir. Evhadeddin bu kuyuyu görünce çok beğenmiş, kuyuyu yapan ustaya bu sanatı kimden öğrendiğini sormuş; usta da kimseden öğrenmediğini kendi kendine bu sanatı icat ettiğini ifade edince Şeyh Evhadeddin hemen bu kuyuyu doldurtmuştur. Kendisine bu davranışının sebebini sorduklarında: "bir usta mesleğini o mesleğin üstadından öğrenmemişse, yani intisabı yoksa meydana getirdiği eserde kudsiyet ve haysiyet olmaz" demiştir (Bayram, 2002:375).

4.4.28. Zeynü'd-din Sadaka (ö. 1262):

Malatya'da yaşayan bu zat Sadreddin Konevi'nin arkadaşıdır, kendisiyle beraber Konya'ya göçmüştür (Hacıgökmen, 2001: 44). Evhadüddin Anadolu'da Fütüvvet Teşkilatı'na mensup şeyhlerin lideri olarak Anadolu'da bulunuyordu. Bu bakımdan Anadolu'dan Bağdad'a giderken Zeynüddin Sadaka'yı yerine vekil bıraktığı belirtilmiştir. Bu Zeynüddin Sadaka, Evhadüddin-i Kirmânî'nin meşrebini Anadolu'da devam ettiren en ünlü halifelerindendir. Bu kişi önceleri Kayseri'deydi daha sonra Konya 'ya yerleşmiştir. Konya'daki Sadırlar mahallesindeki Sadr-ı Hâkim zaviyesinde ikamet ederdi (Bayram, 2003:21).

"Zeynü'd-din Sadaka, Evhadü'd-din Kirmani'nin en ünlü halifesi olup, onun Anadolu'da vekilidir. Sadre'd-din Konevi onunla beraber Malatya'da Evhadü'd-din Kirmani'den ders almıştır. Baba dostu olan Şeyh Nasiru'd-din Mahmud (Ahi Evran) da Hanikâh-i Ziya ve Hanikâh-i Lala'nın şeyhliğini yaptığı gibi, sınıf arkadaşı Evhadü'd-din'in vekili Zeynü'd-din Sadaka da Konya'daki Hâkim Sadır" Medresesi'nde irşad ve tedris ile meşgul idi. Konevi, oğlu Sadu'd-Din'in talim ve terbiyesini de dostu Zeynü'd-din Sadaka'ya bırakmıştı" (Hacıgökmen, 2001:47).

4.4.29. Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali İskenderâni (?):

I. Gıyase'd-Din Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin kültürel politikası çerçevesinde Anadolu-Malatya'da bulunmuş bir zattır (Bayram, 1994:84). İskenderani Vahdeti Vücut teorisi konusunda önemli bir yere sahiptir (Uyumaz, 2001:170).

4.4.30. Dede Kargın (?):

Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya yerleşen Dede Kargın'ın Harezmi bir Türk olması ve Dede Kargın Ocağının Yesevi Ocağının devamı olması yüksek ihtimaldir (Ocak, 1996,104-105). Dede Kargın'ın merkezi Malatya Hekimhan Merzirme köyüdür (Taşğın, 2006:526).

Bu gün için Anadolu'nun bazı bölgelerinde tespit edilebilen Dede Kargın Ocakları şöyledir. Diyarbakır Bismil ilçesinde Alevi köylerinin bulunduğu alanda Dede Kargın Ocağı bulunmaktadır. Ayrıca Malatya Dede Kargın Köyü, Maraş Pazarcık yöresinde Dede Kargın Köyleri, Çubuk Kargın Köyü ile birlikte Ankara Kale İçinde bugün Zenger Paşa Konağının içinde Dede Kargın Ocağının bulunduğu bilinmektedir (Öz, <http://www.turnadergisi.de>; Erişim Zamanı: 17.09.2010-23:40).

Elvan Çelebi'nin yazdığı Menakıb-ı Kudsiyye'de Dede Kargın (Garkın) hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Alaaddin Keykubad ve Dede Kargın ile müridleri arasındaki bir olay anlatılmaktadır.

4.4.31. Şeyh Hasan Onar (?):

Türkistan'ın Yesi şehrinin Üç Kurgan yöresinde doğan Şeyh Hasan; Oğuzların Bozok kolunun Günhan oğullarının Bayat boyunun On-Er oymağından gelmektedir (Onarlı, 1999:13).

Gıyase'd-Din Keyhüsrev'in ikinci defa tahta geçmesinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin kültürel politikası çerçevesinde Şeyh Hasan Onar Anadolu'ya gelmiştir (Bayram, 1994:84).

Hasan Onar; Malatya'nın Arapgir ilçesine bağlı Onar Köyünün kurucusu, geleneksel Alevi Seyyid Ocakları'ndan birinin temsilcisi ve ocağına bağlı geniş bir talipler ağı bulunan Şeyhtir.

Yukarı Fırat Havzası'na yerleşen Bayat Boyu oymakları obalar şeklinde köyler ve zaviyeler kurarak XII. yüz yılın sonlarına doğru yerleşik düzene geçerler. Bayat boyu beyi ve inanç önderi Sultan Onar diğer adıyla Şeyh Hasan'da aşiretiyle Orta-Asya'dan Anadolu'ya göç ederek; Malatya-Elazığ-Tunceli bölgesine ilk etapta yerleşir. Daha sonra Aşiret, Anadolu'ya yayılır (Onarlı, 1999:12).

“Şeyh Hasan, Bozkır göçebe Türk oymağından ve Bey soylu olduğu için; küçük yaşta iyi ok atar, iyi kılıç kullanır, iyi at sürer, at yarışlarında ve ok atmada birinci olurmuş. Bu yeteneklerini bilen hocası Ahmed Yesevi, bir gün ona cemaatle cemde iken; “Sen, bir er değil, on er gücündesin, bundan böyle senin adın Şeyh Hasan On-er olsun ve böyle biline, böyle çağrıla...” der ve ardından dua eder” (Onarlı, 1999:13). Bu bilgi Ahmed Yesevi ve Şeyh Onar arasındaki dostluk ilişkisini doğrular niteliktedir. Şeyh Hasan Onar'ın türbesi Arapgir'e bağlı Onar köyündedir.

4.4.32. Hekim Fasilî (?):

Alâeddin Keykubad'ın Malatya'yı ziyaretinde gerdanında çıkan çıbanı söküp alan ve sultanı tedavi eden cerrah olarak tanınır. Sabah fakirken akşam servet sahibi olarak anlatılır (İbn'i-Bibî, 2007:96-97).

4.4.33. Battalgazi ve Battalgazi Destanı (ö. 740):

Destanlar, tarihin bir şey söylemediği tarihsel dönemlere ışık tutan yegâne kaynaklardır. Destanlar adeta milletlerin masallaştırdıkları tarihleri olup, yaşanan sosyal olayların bıraktığı izler zaman içerisinde, halkın muhayyilesi ile yoğrula yoğrula şekillenir. Zaman ve mekân bakımından değişikliğe uğrasa da toplum hayatında yaşananlara ait izleri hep muhafaza ederler.

Destanlar ortaya çıktıkları dönemde halk değerleri içerisinde önemli yere sahip; meziyetleri (yiğitlik, mertlik) öne çıkararak, özellikle milletlerin tarihlerindeki “yeni Kuruluş” dönemlerinde hasımlarla yapılan mücadelelerde halkın birbiri ile ve vatanları ile kenetlenmelerine hizmet ederler. Battal Gazi ve Destanı da bu bağlamda yani

Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması döneminde Bizanslılarla yapılan mücadelelerin ortaya çıkardığı kahraman ve bu kahramanın yiğitliğini anlatan hikâyesidir (Yakar ve diğerleri, 2004:21).

Destan ile tarih arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir: Destan, kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı ürünüdür. Ayrıca destanlar gerçek tarihin halk gözünde, hayalinde canlandırılmasıdır. Halk kendi kahramanında görmek istediği özellikleri de ekleyerek ortaya olağanüstü bir eser çıkarır. Dolayısıyla destanlar gerçek tarihten fazla uzaklaşmazlar ve tarihin halk tarafından bir tür yorumlanma şeklidir.

Tarihi süreç içerisinde dilden dile sözlü olarak yaşayan destanlar, yeni eklerle zenginleşip büyüyerek bir tek kişinin değil, bütün bir ulusa mal olan eserler haline gelmişlerdir (Banarlı, 1987:2).

Seyyid Battal Gazi'nin hem tarihi hem de destanî bir kişiliği vardır (Demir ve Erdem, 2006:153). Battal Gazi İslâmiyet'in temsilcisidir. Battal, her zaman dininin gerektirdiği şekilde yaşamaya özen gösterir. Yapılan bir araştırma en çok okunan kitaplar arasında Battal Gazi Destanının olduğunu göstermiştir (Döğüş, 2008:338).

Battal Arapça kahraman demektir, Battal Gazi, Arap kahramanlarına verilen unvanlardır. Seyyid Battal Gazi'nin yaşadığı hakkında en küçük bir şüphe yoktur. Ancak maceralarının bütünü doğru mudur? Seyyid Battal Gazi, halk hikâyelerinde ve yazarların çeşitli eserlerinde «Fevkal beşer» dediğimiz olağan üstü yetenek ve gücü ile tanıtılmış ve yakınlığı olan bütün olaylar ona mal edilmiştir. Gerek manevi, gerekse maddi yönden onun varlığı büyüklüğü ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Yakar ve diğerleri, 2004:21).

Arap vakayinamelerine göre: O, Hıristiyanların çok korktuğu bir cengâverdir. Anneler yaramazlık yapan çocuklarını onunla korkuturlar, çocuklarına onun kim olduğunu öğretmek için kiliselerinde resimlerini bulundurlar. Battal Gazi sık sık kilise ve manastırlara saldırır, rahiplerle temas halindedir. Ele geçirmek istediği kale ve şehirleri bazen kılıç kuvvetiyle bazen de aklını kullanarak kendisine bağlar (Çolak, 2006:IX). Bazen hilelerle de olsa savaşlar kazanır ve gözde bir insan halini alır (Melikoff, 1960:171).

“Türkler tarafından çok sevilmesinin sebebi, Battal Gazi’nin İslâmiyet’in yayılması uğruna kahramanlık göstermesi ve kahramanlığın mekânının Anadolu olmasından kaynaklanıyor görünmektedir. Bu destan millî olarak düşünüldüğü için diğer Anadolu Türk destanları olan Dânişmend Gazi Destanı ve Saltuk Gazi Destanına kaynaklık etmiştir” (Demir, 2004:180).

XII-XIV. yüzyıllardaki Anadolu gazileri bile, cihada giderken Ebu Müslim, Ebu İshak Kazerunî ve Battal Gazi gibi hatıraları Anadolu gazileri arasında daima yaşayan, İslam kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen gazi bayrakları taşıyordu (Köprülü-Barthold 2004: 204).

Battal Gazi hakkında tarihi kaynaklardaki bilgiler farklı ve çok çeşitlidir: VIII. yüzyılda Emevi-Bizans savaşında meşhur olmuş bir Arap komutanı olduğunu söylenmektedir. İbn-i Asakir’e göre Emevilerin azadlı kölesi olup Arap asıllı değildir (Ancak. Umay Günay Arap asıllı olduğunu belirtmektedir⁸). Asıl adının Abdullah (Abdullah Ebu’l Huseyn el-Antaki’dır)⁹, babasının adının ise Ömer veya Amr olduğu belirtilmektedir. Doğum yerinin Antakya veya Şam (Dimeşk) olduğu tahmin edilmektedir (Satoğlu, 2002: 33; Demir ve Erdem, 2006a:155; Atsız,1975:157).

VII. yüzyılda Hz. Ali ve Hz. Hamza tarafından başlatılmış olan Anadolu'nun manevî fethine VIII. yüzyılda Battal Gazi de eklenmiştir (Günay, 2003:27).

Battal Gazi çok güçlü ve zekidir. Daha çocukken dini ilimleri çok kısa bir zamanda öğrenmiştir. Savaş yöntemlerini aynı düzeyde iyi bilir. Kesiş kılığında manastırlara girip İncil'den vaazlar verir. Rahiplerle tartışarak onları mağlup ederek İslam’a girmeye mecbur eder. Hızır'la yoldaştır, sıkışık zamanlarda ondan yardım görür. Aynı şekilde perilerle de dosttur. Devler ve cadılarla savaşır; okuduğu dualarla büyülerini bozarak onları yener. Ateşte yanmaz. Vahşi hayvanlar emrine amadedir.

O, doğa güçlerine hâkimdir. Göz açıp kapayınca kadar uzun mesafeler aşar. Kullandığı silahlar "Dahhak", "Rüstem" ve "Hamza" gibi eski ünlü cengâverlerin silahları, bindiği atlar onların atlarının soyundan gelen atlardır. Bunlarla Hıristiyanlara

⁸Bknz:Umay Günay, w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/TurkDestanlari.doc

⁹ Bkz: İbnu'l-Esir,1986:6

karşı savaşı. Onları İslâm'a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür (Çolak, 2006:XII-XIII).

Malatya doğumlu (Evliya çelebi, 1968:6-7) ünlü Seyyid Battal Gazi, Anadolu'nun Türk-İslam medeniyetiyle kültürünün kaynaşıp yayılmasına kendisini adanmış usta bir savaşçı, büyük bir komutandır. Öylesine etkili olmuştur ki kendi adıyla anılan bir şehir oluşmuştur (Koca, 2008:36). Battal Gazi, bileğinin gücüyle Malatya serdarlığını elde etmiş bir kahramandır (Arak, 2006:56).

Battal Gazi, Bizanslılarla yaptığı mücadeleler sırasında dini için savaştığını her zaman ön plana çıkarıp vurgular. Savaşlarda elde edilen ganimetlere el sürmeyip beşte birini halifeye göndermesi ve kalanını savaşan gaziler arasında dağıtması, Battal'ın inancı için savaşan bir kahraman olduğunu kanıtlar. Bu davranışları ile Battal diğer gazilere örnek oluşturur. Kendisi fakir, dervişane bir yaşamı seçmiştir (Arak, 2006:56).

Türkler Anadolu'yu vatan yaptıktan sonra bu coğrafyada üç tane önemli destan vücuda getirmişlerdir. Türk kültür abideleri içerisinde yer alan bu eserler; Battal Gazi Destanı, Dânişmend Gazi Destanı ve Saltuk Gazi Destanı'dır.

Battal Gazi doğduğu yıllarda Anadolu'yu emrinde bulunduran Bizanslılarla yapılan birçok savaşa katılarak üstün başarılar, sevgi ve ün kazanmıştır. Anlatılanlara bakarsak; Seyyid Battal Gazi'den sonra tüm Malatya'nın ağladığıdır (Melikoff, 1960:167).

Burada Nevhagerlerden bahsetmek gerekirse; Bunlar, ölü ağlayıcısı olarak adlandırılır. Bu meslek mesleği yapanlar "cenaze törenlerinde ölünün meziyetlerini, hayatına dair menkıbeleri sayıp dökerek nağmeyle ağlarlar ve insanları da ağlatırlardır (Merçil, 2000:183). Aynı bilgileri Eflaki'de vermektedir (Eflaki, tz: 654).

Sarsılmaz inanç ve üstün savaş yetenekleriyle inandığı davanın yaşaması için çalıştığından Anadolu insanının gönlünde ve gözünde efsaneleşmiş bir halk kahramanı olarak günümüze değin gelmiştir. Destana göre Battal Gazi Hz. Ali soyundan (Çetin, 2005:196; Köksal, 2003:7) gelen Hüseyin Gazi'nin oğludur (Demir ve Erdem, 2006:154; Çolak, 2006:XII).

Yani, Battal Gazi'nin babasının ismi Hüseyin Gazi'dir.¹⁰ Aynı bilgi farklı eserlerde de yer almaktadır (Evliya çelebi, 1968:19). Eserde Battal Gazi'nin üç oğlundan bahsedilmektedir: Ali, Nezir ve Beşir (Demir ve Erdem, 2006a: 145

Seyyid Battal Gazi'nin doğduğu evin kalıntıları halen adını aldığı Malatya'nın (Eski Malatya) Battalgazi ilçe merkezindedir (Evliya çelebi, 1968:33-34; Yılmaz, 2007:18).

“Battal Gazi'nin adı etrafında, daha ilk kaynaklardan başlayarak, bir menkıbeler silsilesi oluşmuştur. Onun Rum seferlerindeki maceraları, Arap tarihçilerinde ve Bizans kroniklerinde, ya birbirinden nakledilmek suretiyle ya da birbirini tamamlayacak şekilde anlatılmıştır. Bunların hepsinin gerçek tarihi olaylar olduğuna Arap tarihçileri insanları inandırmak istemişlerdir; çoğunda, verdikleri haberleri, rivayet edenlerin adlarını kaydetmek suretiyle, belgelendirme gayreti görülür. Bununla beraber bu rivayetlerin çoğunda menkıbevi yaklaşım hemen fark edilmektedir” (Çolak, 2006:VIII).

Battal Gazi de VII. Yüzyıl ile IX. Yüzyıl ortalarına kadar yaşamış olabilir ama destan yazılı edebiyata XII. Yüzyılda geçirilmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmek için verdikleri mücadele Battal Gazi'nin destansı kişiliğinde yazılı tarih haline gelmiştir. Battal'ın XII. Yüzyılda Osmanlılar devrinde yaşamış olabileceği de olasıdır (Araç, 2006:57).

Battal Gazi Destanı kaynak bakımından yerli değildir. Ancak Türk muhayyilesiyle şekillendiği için millî destanlarımız arasında yer almaktadır (Demir, 2004:179).

“Anadolu'da teşekkül etmiş ilk Türk destanı Battal Gazi Destanı'dır. Battal Gazi Destanı, Anadolu'da oluşmuş destan zincirinin ilk halkasıdır. Kaynaklar *Zatü'l-himme/ Zü'l-himme/ Delhemma* adıyla bilinen Arapça eserden tercüme edildiğini veya tesirinin bulunduğunu söylemektedir. Konu bakımından Türklerle ilgili olmamasına rağmen, Türk muhayyilesiyle şekillendiği için milli bir destan kimliği kazanmıştır. Türkler tarafından çok sevilmesinin sebebi, Battal Gazi'nin İslâmiyet'in yayılması uğruna kahramanlık göstermesi ve kahramanlığın mekânının Anadolu olmasından kaynaklanıyor görünmektedir” (Demir, 2006:26).

¹⁰ Bkz: Asım Köksal Battal Gazi'nin babasının adının Ömer ya da Amr olduğunu belirtmektedir (Köksal,1984:36-38).

Battal Gazi Destanı'nın başkenti Malatya'dır. Eser muhtemelen Malatya'da kaleme alınmıştır. Destanın kahramanı Seyyid Battal Gazi'nin babası ve annesi Malatyalıdır. Kendisi Malatya'da doğmuş, çocukluk ve gençlik yılları; hatta savaş ve tutsaklık günleri hariç bütün ömrü Malatya'da geçmiştir. Battal Gazi Destanı'nın en önde gelen kahramanları Emir Ömer, Abdulvahhâb Gazi, Abdusselam, gibi yarenler de Malatyalıdır. Dolayısıyla Malatya, Battal Gazi Destanı'nın coğrafyasındaki en önemli diyardır (Duman-Güreşir, 2009:44; Demir ve Erdem, 2006a:147).

Cunbur, destanın XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasında yazılı edebiyata geçirildiğini söylemektedir (Cunbur, 1987: 87) Battal Gazi Destanı'nda cereyan eden olayların mekânı çok geniş bir coğrafyayı göstermektedir. Mesela mezarlarından biri Eskişehirin güneydoğusundadır ve Sultan Keyhüsrev mezarının başına mabet yapmıştır (Witteck, 1970:210).

Bir diğer bilgiye göre; Battal Gazi'ye ait olduğu rivayet edilen ve Erdek'te bulunan Seyitgazi ya da diğer adıyla Dilek Tepesi yatırı oldukça ilgi çekicidir. Böylece Battal Gazi'ye isnat edilen bir yatır da Erdek'te tespit edilmiş olmaktadır (Duymaz, 2000:338).

Hareket merkezi Malatya'dır. Battal Gazi buradan hareket eder. Anadolu'nun hemen her bölgesinde ve bazı ülkelerde faaliyet gösterir. Kayseri, Samsun, Mamuriye (Ankara), Tarsus, Antakya, İskenderun, Konstantin (İstanbul), İstanbul, Üsküdar, Feth-i Cebel (Malatya'da bir dağ), Harcin/Harcan (Amasya), Afyon, gibi bugün sınırlar içerisinde bulunan pek çok şehir, eserde olayların meydana geldiği yerlerdir (Melikoff, 1960:167-169; Demir, 2002:74; Günay, 2003:12). Ayasofya'yı da bunlara eklemek gerekmektedir (Melikoff, 1960:167). Yine Kayseri'de buna eklenebilir (Bayram, 2002:368; Demir, 1998:472).

Seyyid Gazi Menkıbesi anlayışı, Sivas'ın alınması ve Danişmentli faaliyetlerinde kendini gösterir. *Danişmendname*'ye göre Seyyid Battal Gazi'nin torunu Torasan Danişmend Gazi'nin torunudur. Yine *Danişmendname*'ye göre Sivas'ı Danişmend Gazi'den önce ilk defa Battal Gazi almış bu faaliyetlerde Abdulvahhab Gazi'de yer almıştır (Demir, 2005:192).

İsimleri günümüze kadar ulaşmış İsfahan, Tebriz, İskenderiye, Buhara, Harezm, Horasan, Semerkant da Battal Gazi Destanı'nın mekânları arasındadır. Medine, Mekke,

Kudüs, Hicaz, Hayber, Ka'be, Beytül mukaddes (Kudüs) gibi İslâmiyet açısından son derece önemli olan yerler de Battal Gazi Destanı'nda geçmektedir (Demir ve Erdem, 2006a:148).

“Bu destanın kahramanı Türkler arasında Battal Gazi adıyla benimsenmiş bir Arap savaşçısıdır. Asıl destan, VIII. yüzyılda, Emevîlerin Hıristiyanlarla yaptıkları savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş Abdullah isimli bir kişiyle ilgili olarak doğmuştur. Türklerin Müslüman olmalarından sonra Battal Gâzi destan tipi Türkleştirilmiş önceki destan epizotlarıyla zenginleştirilmiş ve anlatım geleneği içine alınmıştır. XII ve XIII yüzyıllarda Battal-nâme adı ile ve nesir biçimi yazıya geçirilmiştir. Hikâyeci âşıkların repertuarlarında da yer almıştır. Seyyid Battal adıyla da anılan bu kahraman hem çok bilgili, çok dindar ve cömerttir. Müslümanlığı yaymak için yaptığı mücadelelerde insanların yanında büyücü, cadı ve dev gibi olağanüstü güçlerle de savaşır” (Yılmaz, 2007:14).

Menkıbe ve edebi ürünlerden Battalnamenin etkileri o denli büyük olmuştur ki, Battal Gazi daha Selçuklular döneminden itibaren Anadolu'da özellikle Sünnî İslam inancı dışındaki Türkler (önce Kalenderiler, sonra Bektaşiler ve Aleviler) tarafından çok benimsenip yüceltilmiştir (Çolak, 2006:XI).

Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gâzi, Hikâyet-i Seyyid Battal Gâzi, Seyyid Battal Gâzi Menkıbeleri, Kitab-ı Battal Gâzi gibi pek çok isimle de bilinmektedir (Günay, 2003:11; Demir ve Erdem, 2006a:113; Demir, 2004:184). Battal'ın "Aşkar Devzâde" isimli atı da kendisi gibi kahramandır (Mor, 2008:521-522).

Anadolu Türk destanlarının yazıya geçirilmesinin sebepleri konusu çerçevesinde Battal Gazi destanının hangi sebeple, hangi tarihte ve nasıl yazıya geçirildiğini bilmiyoruz. Yalnız Arapça yazılmış destanlardan kopya edildiği de söylenmektedir. “Battal Gazi Destanı'nın kim tarafından kaleme alındığı belli değildir. Eserde ve edebiyat tarihlerinde bununla ilgili bir bilgiye şimdiye kadar rastlanmamıştır. Battal Gazi Destanı, muhtemelen XI.-XIII. yüzyıllar arasında teşekkül etmiş, XIII. yüzyılda kaleme alınmıştır. İlk şeklinin mensur olduğu bilinmektedir. Darendeli Bekâyi (1769-1770)'de eseri özetleyerek manzum olarak yeniden yazmıştır. Battal Gazi Destanı'nın yazarı, Malatya ile ilgili olarak eser içerisinde daima ayrıntıya girmiş, diğer yörelere göre kendisinden daha emin bir biçimde Malatya'yı anlatırken mekân tasvirleri yapmıştır. Bu

durum; Battal Gazi Destanı'nın Malatya'da, Malatya'yı iyi tanıyan bir kişi tarafından kaleme alındığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Demir ve Erdem, 2006a: 114).

“Arap ve Türk edebiyatında özellikle halk romanlarındaki yiğit ve cengâver Battal Gazi ile eski adıyla Akroinon yeni adıyla Seyitgazi kasabasında büyük bir külliyenin içerisinde yatan Abdullah el Battal'ın aynı kişi olup olmadıkları kesin olarak bilinmemekle beraber bu büyük destan kahramanının yaşayıp yaşamadığı hakkında herhangi bir münakaşaya lüzum yoktur, zîra hem matbuatta, hem halk şiirinde hem de halk geleneğinde Battal Gazi yaşamış ve yaşamaktadır” (Köksal, 1984:37).

Battal Gazi Destanı kişileri öylesine etkilemiştir ki mesela Firdevsi Rumi eserini yazarken Battal Gazi örneğinden hareket etmiştir (Biçer, 2005:258).

Battal Gazi Destanı'nda Battal Gazi'nin Hindistan'a ve Kaf Dağı'na gitmesi ve oralarda pek çok tabiatüstü unsurla mücadelesi anlatılmaktadır. Bu kısımda anlatılan olayların pek çoğu hayalî gibi görünmektedir. Son bölümde ise Battal Gazi'nin Anadolu'ya tekrar gelmesi, Afyon yakınlarına kadar ilerlemesi ve orada şehit olması anlatılmaktadır (Demir ve Erdem, 2006a: 115; Melikoff, 1960:167).

Şehit olduğu tarih (739–740) olarak kaydedilmiştir (İbnu'l-Esir, 1986:206; Hammer, 1989:238). Şehit olduğu sene içinde hacca gitmiştir. Halen Eskişehir iline bağlı Seyitgazi ilçesinde Battal Gazi'ye isnat edilen bir türbe ve Osmanlılar devrinde yapılmış bir külliye vardır (Çolak, 2006:IX). Aynı şekilde Malatya'da da Battal Gaziye ait bir mezar vardır (Evliya çelebi, 1968:19).

Battal Gazi Destanı'nın konusu kısaca Müslüman – Hıristiyan savaşlarıdır. Bir tarafta Bizans kayseri, diğer tarafta İslâm dünyasının halifesi vardır. Kayser, sık sık ordu hazırlayıp Malatya üzerine sefer düzenler. Kayserin arkasında her defasında çok güçlü bir ordu vardır. Ancak Battal Gazi önderliğindeki İslâm ordusuna her defasında yenilirler.

“İslamî destanlar arasında inceleyebileceğimiz Battal Gazi Destanı'nın diğer eserlere göre bazı farklılıkları ve özel durumları vardır. Destanın konusu, genel olarak Arap-Bizans savaşlarıdır. Araplardan sonra Anadolu'daki mücadelelerin içerisine Türklerin girmesi, Battal Gazi Destanı'nı, destan kültürümüzün önemli bir parçası hâline

getirmiştir. Yüzyıllar boyunca süren Türk-Bizans savaşları, daha önce Battal Gazi ve gaza arkadaşları tarafından kazanılan zaferleri unutturmamıştır” (Demir, 2006:44).

Destanda anlatılan olaylara bakıldığında VIII. yüzyıldaki Arap - Bizans mücadeleleri, konuların temelini teşkil eder. Ancak destanda anlatılan olaylar, VIII. yüzyılın sınırlarını aşmaktadır. IX. yüzyılda Malatya’da kurulan Müslüman emirliği zamanındaki kahramanlıklar da işin içerisine dâhil edilmiştir. Sahte peygamber Babek konusu da VIII. yüzyılın sınırlarını aşmamaktadır. Halife Memun ve Mutasım devrinde (812–842), Azerbaycan’da ortaya çıkan ve İslam âlemini bir hayli meşgul eden Bebek konusunun Battal Gazi Destanı’nda yer alması ilgi çekicidir. Bu olay, IX. yüzyılda meydana gelmiştir (Demir ve Erdem, 2006a: 114–115).

“Battal Gazi Destanı, Allah’a hamdı ve senadan sonra Hz. Muhammed dönemindeki Battal Gazi’nin gelişini haber veren olayla başlar. Rivayete göre, bir gün Cebrail (a.s.), Peygamber efendimize gelerek, kendisinden iki yüz yıl sonra bir yiğidin geleceğinden ve Rum diyarını fethedeceğinden söz eder. Peygamber efendimiz bu haberi ashabına anlatır. Hz. Muhammed, Battal Gazi’ye verilmek üzere ağzının barını ve mektubunu sahabelerinden Adülvahhâb’a emanet eder. Destanda bu kısımdan sonra başta dört halife dönemi olmak üzere İslam tarihinin önemli olayları kısaca özetlenir. Bu arada Battal Gazi’nin soyu Hz. Muhammed soyuna dayandırılır ve silsilesi ortaya konulur”.

Bir başka görüşe göre, Battal Gazi, Hz. Ali’nin Zeynel Abidin isimli torunundan gelmiştir. Battal Gazinin neslinden gelen Danişmend Gazi ve Sarı Saltuk da Hz. Ali’nin soyundandır (Yalçınkaya, 2002:6-7). Battal Gazi, Danişmend Gazi, Sarı Saltuk gibi İslami dönem Türk destan kahramanlarından birçoğunun neslinin Hz. Ali’ye bağlandığı görülmektedir (Çetin, 2005, 196).

“Battal Gazi Destanı’nda Battal Gazi’nin şeceresi şöyle anlatılmaktadır: Dört halifeden sonra Yezidiler ayaklandılar. Hasan’ı ve Hüseyin’i şehit ettiler. Ali’nin evlatlarının hepsi dağıldı. Hilafeti gasp ile Yezidi tuttu. Yetmiş dört yıl ihanet etti. Hutbede Ali adını anmaz oldular. Aliyyü’l-Medeni Ali Zeyd oğlu idi, lâkabı Rabi idi. Zeyd, Muhammedü’l-Erdişir oğlu olup Muhammedü’l-Erdişir ise Yahya el-Erdişir oğlu idi. Yahya el-Erdişir, Hüseynu’l-Ekber oğlu idi. Hüseynu’l-Ekber, Zeydu’l-Envar oğlu olup Zeydu’l-Envar ise İmam-ı Zeyne’l-Abidin’in oğludur. İmam-ı Zeyne’l-Abidin, İmam-ı Hüseyin oğlu, İmam-ı Hüseyin İmam-ı Aliyyü’l-Murtaza oğludur. Annesi Fatımatu’z-

Zehra, Hazret-i Muhammed Mustafa'nın kızıdır. O zaman Ali, Medine'de ikamet etmekteydi. Gördü ki durum böyle oldu, âlemi de hariciler kapladı. Bir gece Medine'den çıktı, Bağdat'a geldi. Bir yıl orada kaldı, oradan Malatya'ya geldi. O zamanlarda Malatya'nın bir beyi var idi. Emiru'l-Müminin Ömer, adına Ziyad derlerdi. Mümin idi, Tanrı'nın birliğine inanmıştı. Kahramanların şahı Ali'yi çok severdi. Ali bunun yanına geldi. O, Aliyyu'l-Medeni'yi çok iyi karşıladı. Şehrin hatipliğini ona verdiler. Dört yıl orada durdu, sonra vefat etti. Bir oğlu kaldı, adı Rebi idi, gayet âlim çıktı, hatipliği ona verdiler. Otuz yıl hatiplik yaptı. O da vefat etti. Bir oğlu kaldı, adına Ali derlerdi. Ali de vefat etti, yerine iki oğlu kaldı. Biri Hasan biri de Hüseyin'dir” (Erdem ve Demir, 2006b: 3–7).

“Hasan'ın hem sesi çok güzeldi hem de iyi bir âlim idi. Hitabeti ona verdiler. Ama Hüseyin gayet güçlü ve kuvvetli idi, pehlivan oldu. Yedi kere kayserden haraç aldı. Kayserin altı tane şehrini ve on iki tane kalesini aldı. Ondan sonra şehrin beyi Ziyad vefat etti, yerine oğlu Numan kaldı. Kibar ve görgülü bir insandı. Mümin ve Tanrı'nın birliğine inanıyordu. Şehrin başkomutanlığını Hüseyin'e verdiler. Kayser, Hüseyin'in korkusundan sınıra pek yaklaşmazdı. Hüseyin ile sınırları geçmeme konusunda anlaşmışlardı. Her yıl armağanlar ve haraçlar verirdi. Hüseyin de o tarafa varmazdı. Ama Hüseyin sürekli av yapardı Avdan asla vazgeçmezdi. Bir gün Hüseyin yine Şam dağlarında av avlıyor idi. Bir geyik gördü, münakkaş atlastan çul üzerinde. Atını sürdü, geyik kaçtı. Hüseyin: “Yakalamadan bırakmam, seni Numan'ın oğluna armağan edeceğim.” dedi ve arkasına düştü. Geyik kaçtı, geldi bir mağaraya girdi, kayıp oldu (Mor, 2008:521-522). Bu ve buna benzer rüyalar Menkıbeler içinde yer almaktadır (Melikoff, 1960:169-170).

Ona en yakın kişi Abdülvahhab Gazi'dir. Abdülvahhab Gazi, Hz. Peygamber'in bayraktarıdır. Uzun yıllar yaşamış, Hz. Peygamber'in emanetlerini Battal Gazi'ye ulaştırmıştır. Sonradan Battal Gazi'nin gaza arkadaşlarından birisi durumuna gelmiştir. Türbesi, Sivas'ta Yukarı Tekke'dedir (Demir ve Erdem, 2006a: 145; Demir, 2005:192).

Bunun dışında onun arkadaşlarını; Emir Ömer, Ahmed Tarran, Abdusselam Muhammed bin Fellah, Cuda, Musa bin Cuda olarak sayabiliriz (Melikoff,1960:167).

Danışmendname'yi Seyyid Battal Gazi Destanının devamı kabul edenler de vardır (Göyünç,1985:10). Hatta Danışmendame için bir model olduğu da ifade edilir (Melikoff, 1960:167).

Destanın dili sadedir, içerisinde geçen Arapça ve Farsça kelimeler Türkçe konuşan insanların yabancı olmadığı kelimelerdir. Battal Gazi Destanı'nın Anadolu ve Balkanlarda Türkçe konuşan hemen herkes tarafından tarih boyunca bilinmesi, sevilmesi, okunması ve yaygınlaşması dilinin sadeliğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Tüm bu sayılan âlimlerin dışında; Mevlana'nın da Malatya'ya uğradığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Mevlana Şam'dan sonra Malatya, Erzincan ve Kayseri'ye geçer, Larende'ye yerleşirler. Mevlana orada evlenir. Daha sonra Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'ın daveti üzerine Konya'ya geçer, seyahatleri Konya'da sona erer (Bilgin, 2008:31).

Mevlana'nın, Fihi Mafih, Rubailer, Mecalisi Seba, Mesnevi, Divanı Kebir ve toplam 152 kişiye yazdığı mektuplardan oluşan Mektubat adlı eserleri vardır (Mevlana, 1963).

Yine bu dönemlerde Tıp alanında önemli isimlerden olan Süryani Malatyalı Abu Salem bar Karbe (ö. 1234), Malatyalı diakos Ahrun bar Tuma (ö. 1252), Malatyalı bar Bagras (ö. 1255) ve Malatyalı Kufar bar Ahrun (ö. 1284) da Malatya'da yaşamışlardır.

SONUÇ

Bu araştırmada kaynaklar ve araştırmalar ile görsel öğelerin bir sentezini yapmak suretiyle Malatya'nın ortaçağ'daki konumu, önemi ve mimari yapıları hakkında kaynakların yetersiz olması nedeniyle çok fazla tatmin edici olmasa da birtakım önemli sonuçlara varıldı.

Birçok uygarlığı içinde barındıran Malatya yaşanan olumsuzluklardan etkilense bile Türkiye Selçuklu Devletinin hâkimiyetine girmesiyle ekonomik-sosyal-iktisadi anlamda canlanmış yenilenmiş ve mamur bir kent haline gelmiştir.

Tarih öncesinden itibaren yerleşimin olduğu Malatya, İlkçağ ve Ortaçağ'da askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip olmuş, Bizans çağında Anadolu'ya açılan kapı gibi görülmüştür.

Malatya Ortaçağ'da Anadolu ticaret yolu üzerinde yer alan askeri, siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan önemli bir konuma sahip, tarihi bir şehirdir. Malatya şehri, belirlenen stratejisinden dolayı sürekli tehditlere maruz kalmış ancak yine de kendini özellikle kültürel alanda geliştirmiş bir şehirdir.

Yapılan çağdaş araştırmalar neticesinde şehirdeki Arslantepe kazıları sonucu elde edilen verilere, mimari yapılara ve kitabelere bakarak Malatya'da kimlerin hangi zaman ve koşullarda hâkimiyet kurduklarına dair bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

Özellikle Anadolu'da yaygın olan Dini hayata bağlı tarikatlar ve düşünüş şekilleri irdelenerek Malatya bölgesinde etkili olan düşünce biçimleri ve önemli şahsiyetlerin yarattığı ortam aktarılarak Malatya'nın geçmiş tarihlerdeki önemi anlatılmıştır.

XIII. Yüzyılın sosyal ve dini hayatını etkileyen tasavvufi düşüncelere ev sahipliği yapan Malatya'da birçok tarikatın faaliyette olduğu ve bu geleneğin Osmanlılara kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Malatya'da Mevlevilik, Kalenderilik, Ahilik, Evhadilik v.b düşüncelerin varlığı ortaya konulmuştur.

Malatya bölgesinde yaşayan farklı etnik unsura ve inanışa sahip insanların nasıl bir ortak paydada birleşerek renkli koşullar yarattıkları ortaya konularak bu dönem devlet

başkanlarının burada ki rolleri aktarılmıştır. Farklı mimari eserlerin varlığı da çalışmayı desteklemiştir.

Çalışmamızda şunu da gördük ki: Malatya, gerek kilise ve camileri gerek kaleleri gerekse kervansaray-han-hamamları ile ortaçağın önemli bir şehri olup kaynaklarda ifade edildiği gibi farklı milletleri içinde barındıran tarihi ve fiziki dokuya sahip bir Anadolu kentidir.

Bu önemli Anadolu şehri istilalar, depremler, isyanlar ve ihmaller yaşamış olsa bile günümüze kadar gelmiş ve tarihi dokusunu korumuştur.

Son zamanlarda Anadolu'ya gidenlerin uğrak yerlerinden olan Malatya misafirlerine tarihi keyifler yaşatmaktadır, ancak bu tarihi eserlerin korunması gerekliliği ve gerekli tanıtımlarının yapılarak tarih meraklılarına daha fazla açılması gerektiği izlenimim bu çalışma sırasında oluşmuştur.

Malatya'nın bu dönemde dini ve sosyal ihtiyaçların giderebileceği, çeşitli meslek dallarından herhangi birinde hayatını idame ettirebileceği veya alışveriş yapabileceği, medreselerde zamanın şartlarına göre çocukların eğitimini sağlayabileceği bir şehir olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışmamızda ortaya koymaya çalışılan tespitler hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz:

-Malatya'da Türkiye Selçuklu ve beylikler dönemi tarihi dokuları ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

-Türklerin Anadolu'ya girişiyle birlikte Malatya şehrine girişleri ve tarihi bir sürecin başlangıcı ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

-Siyasi ve Sosyal hayata tesir eden olaylar hakkında bilgiler verilerek Malatya'nın tarihi gelişimi ortaya konulmaya çalışıldı.

-Malatya'daki eğitim kurumları ve bu eğitim kurumlarında eğitilip çeşitli fikir akımlarını ortaya çıkaran şahsiyetler tanıtılmaya çalışıldı.

-Malatya şehrinin Ulu Camii nüfusuna dayalı olarak Ortaçağda şehrin nüfusu belirlenmeye çalışıldı.

-Şehrin yerleşim alanları ve bunların gelişim süreçleri ortaya konulmaya çalışıldı.

-Stratejik konuma sahip olan Malatya'nın ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğu belirlenmeye çalışıldı.

KAYNAKLAR

- AĞALDAL, Sabahattin (1988), *En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AHMED BİN MAHMUD (1977), *Selçuk-Name*, Haz: Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- AHMED EFLÂKÎ (1986), *Ariflerin Menkıbeleri, I*, çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- AHMED EFLAKÎ (1986), *Ariflerin Menkıbeleri, II*, çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- AHMEDİ SİPEHSALAR (1977), *Mevlâna ve Etrafındakiler (Risâle)*, çev: Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- AKDAĞ, Mustafa (1974), *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınevi, Ankara.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Said Öztürk, Yaşar Baş (2002), *Darende Tarihi*, İstanbul.
- AKYÜZ, Hüseyin (1994), "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: I, Erzurum, s. 19-27.
- AL-SHAIBÎ, Kamil Mustafa (2006), çev: Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11:1, Elazığ, s. 107-118.
- ARAK, Hüseyin (2006), "Alman Halk Kahramanı Kral Rother ile Türk Halk Kahramanı Seyyid Battal Gazi'nin Tarihsel Gerçekliği", *Milli Folklor*, Sayı: 72, İstanbul, s. 47-57.
- ARIK, M. Oluş (1972) *Başlangıç Devri Anadolu-Türk Mimari Tezyinatının Karakteri*, Malazgirt Armağanı, XVI, Sayı: 4, TTKY, Ankara.

- ASLANAPA, Oktay (2007), *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- AŞIKPAŞAZADE (1992), *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, çev: Nihal Atsız, İstanbul.
- AŞIKPAŞAZADE (2003), *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz: Kemal Yavuz, K. Kitaplığı, İstanbul.
- AŞIROĞLU, Tahsin, (1973), "Erzurum İlinin Tarihçesi", *50.Yıl Armağanı (Erzurum ve Çevresi, I)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, s.65-85.
- ATSIZ, H.Nihal (1992), *Türk Tarihinde Meseleler*, Baysan Basım ve Yayın, İstanbul.
- AYTAÇ, İsmail (1998), *Malatya ve Yöresindeki Türk-İslam Dönemi Yapıtları*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AZİZ B. ERDEŞİR-Î ESTEREBÂDÎ (1990), *Bezm u Rezm*, çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BABİNGER, Köprülü Fuad (1996), *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BAL, Mehmet Suat (2006), "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir: Şemseddin İsfehani", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Konya, s. 265-294.
- BANARLI, Nihat Sami (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II*, İstanbul.
- BARBARO, J. (2005), *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev: T. Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- BARTHOLD, W (1977), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara.
- BAŞ, Yaşar (tz), "Darande Vakıfları Üzerine Bir Deneme", www.osmanli.org.tr, *Erişim Zamanı: 12.09.2010-22:50*.
- BAYKARA, Tuncer (1985), *Selçuklular Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- BAYKARA, Tuncer (1997), "Selçuklular Devrinde İğdişlik Kurumu", *Belleten*, LX:229, TTKY, Ankara, s.681-693.
- BAYRAK, Orhan M. (1982), *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYRAM, Mikail (1984), İbni Sinâ ve Ahî Evren, *İbn Sinâ Armağanı*, Ankara.
- BAYRAM, Mikail (1991), *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya.
- BAYRAM, Mikail (1993a), *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya.
- BAYRAM, Mikail (1993b), "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmi ve Fikri Faaliyetler", *Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, I.II, Konya, s. 119-125.
- BAYRAM, Mikail (1994), "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, Konya, s.79-92.
- BAYRAM, Mikail (1999), "Anadolu Selçukluları Zamanında Dini ve Fikri Hareketler", *Dünden Bugüne Konya Kültürünün Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya, s. 1-59.
- BAYRAM, Mikail (2001), "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Konya, s. 1-11.
- BAYRAM, Mikail (2002), "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 365-379.
- BAYRAM, Mikail (2003), *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2005), "Danişmendoğullarının Dini ve Milli Siyaseti", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, Konya, s. 131-147.
- BAYRAM, Mikail (2008), *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul.

- BAYRAM, Mikail (2003), "*Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişler*", Kömen Yayınları, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2005), *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Kardelen Kitabevi, İstanbul.
- BEDİULLAH DEBİRİ NEJAD (1987), "*Selçuklular Devrinde Kültürel Durum*", çev: Mürsel Öztürk, C.9, S.8, *Erdem*, İstanbul, s. 479-490.
- BEDİÜZZAMAN FİRÜZANFER (1986), *Mevlana Celaleddin*, çev: Feridun Nafiz Uzunluk, MEB Yayınları, İstanbul.
- BELDİCEONU, Irene-Steinhers (1997), "Babai Cemaatlerinin Sığınma Şehri Göynük", *Ata Dergisi*, VII, Konya, s. 289-302.
- BİÇER, Bekir, (2005) "Firdevsi Rumi ve Tarihçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, Konya, s. 245-261.
- BİÇER, Bekir,(2006), "Velayet-name-i Hacı Bektaş Veli'ye Göre Anadolu'nun Fethi", *Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 38, Ankara, s.7-24.
- BİLGİN, Beyza (2008), "Mevlana ve Dünya Kültürüne Etkisi", *Erdem Dergisi*, Sayı: 50, İstanbul, s. 27-50.
- BOLAY, Hayri (2000), "Günümüz Türkiye'sinde Aleviliğin ve Bektaşiliğin Başlıca Problemleri Üzerine Bir Deneme", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 13, Ankara, s. 137-152.
- BOSWORTH, C.E. (1980), *İslam Devletleri Tarihi*, çev: E. Merçil; N. İspirli, Oğuz Yayınları, İstanbul.
- BOZKUŞ, Metin (2009), "Anadolu Selçuklularında Sosyal-Dini ve Mezhebi Yapılar", www.yaziyeri.com/genel-turk-tarihi/anadolu-selcuklu, Erişim Zamanı: 09.09.2010-04:01.
- BUĞUR, Ergün (2006), *Malatya Müzesinde Bulunan Halılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- CERAN, Ahmet Şeref (1997), "Sultan Keykubat'ın Kültür Politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Konya, s. 289-298.
- CERAN, Ahmet Şeref, "Anadolu Selçuklularında Hıristiyan Türkler", *Ata Dergisi*, VII, Konya, s. 315-322.
- CHAN, Claude (1984), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul.
- CİVELEK, Yakup (2001), "Selçuklu Döneminde Arap Dili ve Öğretimi", *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, I, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, s. 187-206.
- CUMBUR, Müjgan (1979), "Seyyid Battal Gazi Üzerine Değişler", *Eskişehir Anma Günleri Dergisi*, Eskişehir, s. 20-21.
- ÇAĞATAY, Neşet (1983), "Mevlana'nın Yazı Dili Neden Farsçadır", *Belleten*, XLVIII/185, TTKY, Ankara, s. 37-45.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa (2006), "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *Tasavvuf*, Yıl:7 Sayı 17, s. 283-302
- ÇAKMAKOĞLU KURU, Alev (2007), "Ortaçağ Anadolu Mimarisinde Hz. Ali Yazıları", *Milli Folklor*, Yıl:19, Sayı:74, İstanbul, s.46-69.
- ÇATAKOĞLU, Mehmet Şerif (2002), *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇELEBİ, Ahmet, (1976), *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, İstanbul
- ÇELEBİ, Asaf Halet (2006), *Mevlana ve Mevlevilik*, Hece Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Celaleddin (2002), "Mevlana'nın Fikirlerinin Türklerin Dini Hayatına Etkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, Kayseri, s. 21-38.
- ÇETİN, İsmail (2005), "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali", *İslam İnançlarında Hz. Ali*, Ankara, s. 193-215.

- ÇETİNTAŞ, Ahmet (2002), *Aşiretlerin Sosyal Yapısı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme (İzollu Aşireti Malatya Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail (2004), "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Kütahya, s.143-159.
- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail (2006), "Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, Kütahya, s. 161-180.
- ÇOLAK, Abdulkadir (2006), *Turabi'nin Manzum Battalnamesi İnceleme/Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİR, Mustafa (2005), *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- DEMİR, Mustafa (2009), Selçuklularda Eğitim Teşkilatı, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 179, İstanbul, s. 117-130.
- DEMİR, Mustafa (1998), "Anadolu'da Mezarlıkların İlk Türk Şehirleşmesindeki Rolü", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 471-477.
- DEMİR, Mustafa (2002), "Türkiye Selçuklu Vakıfları", *Türkler*, VII, Ankara, s.272-280.
- DEMİR, Mustafa (2003), "Anadolu Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul, s.61-83.
- DEMİR, Necati ve Mehmet Dursun Erdem (2006b), *Battal-Name*, Hece Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Necati ve Mehmet Dursun Erdem (2006a), "Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı", C. I, Sayı: I, Turkish Studies, *Türkoloji Dergisi*, Erzincan, s. 106-159.

- DEMİR, Necati (2004), "Türk Destanlarının Müzelenmesi", Gazi Üniversitesi Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzeleşmesi Sempozyum Bildirileri*, Ankara, s.178-185.
- DEMİR, Necati (2006), "Trabzon Yöresinde Destan Kültürü ve Alt Yapısı", *Turkish Studies, Türkoloji Dergisi*, Erzincan, s. 24-44.
- DEMİR, Necati (2006), "Trabzon Yöresinde Destan Kültürü ve Tarihi Alt Yapısı", www.turkishstudies.net/dergi, *Erişim Zamanı: 10.08.2010-20:50*, s. 29-44.
- DEMİR, Necati, M. Ekici ve R. Şenesen (2004), "Tartışma", Gazi Üniversitesi Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzeleşmesi Sempozyum Bildirileri*, Ankara, s.193-203.
- DEVLETŞAH (1967), *Tezkire-i Devletşah, I*, çev: Necati Lugal, MEB Yayınları, Ankara.
- DÖĞÜŞ, Selahattin (2008), "Avrasya Steplerinde İlk Gaziler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Konya, s. 329-355.
- DUMAN, Harun Haluk; GÜREŞİR, Koralp Salih (2009), Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1921), *Turkish Studies International Periodical For The Language*, Volume 4/1-I, .
- DURANT, Will (tz), *İslam Medeniyeti*, çev: Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- DUYMAZ, Ali (2000), "Balıkesir ve Çevresindeki Yatırları Fonksiyonları Açısından Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:3, Sayı: 4, Balıkesir, s. 337-354.
- EBU'L-HASAN EN-NEDEVİ (1992), *İslam Önderleri Tarihi, I*, çev: Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- ELVAN ÇELEBİ (1995), *Menakıbu'l- Kudsiyye Fi Menasibi'l- Ünsiyye*, Derleyen: A.Yaşar Ocak; İsmail E.Erünsal, TTK, Ankara.

- ERASLAN, Kenan (1988), "Ahmed Yesevi Maddesi", *DİA*, I, İstanbul, s. 161.
- ERÖZ, Mehmet (1991), "Yörükler", *Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- ERSAN, Mehmet (2001), Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, *Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, II, Sayı: 38, Ankara.
- ERSAN, Mehmet, (2007), *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTKY, Ankara.
- EVLİYA ÇELEBİ (1968), *Seyahatname*, çev: M. Kuşçuoğlu, Mim Yayınları, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1978), "Mescid Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, MEB Yayınları, İstanbul.
- FAZLIOĞLU, İhsan (1998), "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Davud el Kayseri", *Uluslararası XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu 'da İslam Düşüncesi ve Davud el Kayseri Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara, s. 25-42.
- FAZLIOĞLU, İhsan (2006), "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, Cilt: I, (Sosyal ve Siyasal Hayat), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 413-427.
- FAZLIOĞLU, Şeker (2001), "Selçuklular Dönemi Anadolu'da Felsefe-Bilim-Bir Giriş", *Cogito*, Sayı: 29, İstanbul, s. 152-168.
- FERİDUN BİN AHMEDÎ SİPEHSALAR (1977), *Mevlana ve Etrafındakiler (Risale)*, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul.
- GABRİEL, Albert (1934), *Monuments Turc D' Anatolia (Anadolu'da Türk Anıtları)*, II, (Amasya, Tokat, Sivas), Paris.
- GABRİEL, Albert (1954), *Kayseri Türk Anıtları*, çev: A. Tütenk, Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1994), "Ahmed-i Yesevinin Hikmetlerinin Dili", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, Erzurum, s. 4-18

- GEYİKOĞLU, Hasan (2003), ""Selçukluların Deniz Politikası ve Denizcilik Faaliyetleri"", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Erzurum, s.251-267.
- GORDLEVSKİ, V. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara.
- GÖĞEBAKAN, Göknur (1999), "XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, s.59-86.
- GÖĞEBAKAN, Göknur (1999), " Osmanlı Hâkimiyetine Geçtiği Dönemde Malatya Yöresindeki Aşiretler", XIII, *Türk Tarih Kongresi*, Cilt: III, Ankara.
- GÖĞEBAKAN, Göknur (2002), *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Uğrel Matbaası, Malatya.
- GÖĞEBAKAN, Göknur (2003), "Malatya Maddesi", *DİA*, XXVII, TDV Yayınları, İstanbul.
- GÖKDOĞAN, Melek Dosay (2005), "Selçuklular Döneminde Bilimsel Etkinliklerde Sivas'ın Yeri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas.
- GÖKHAN, İlyas (2005), "XIII. yüzyılda Maraş", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, Konya, s. 191-222.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki (2009), *Mevlana'dan sonra Mevlevilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1973), "Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi", *Bellekten*, XXXVII/147, Ankara, s. 305-319.
- GÖYÜNÇ, NEJAT (1985), *Malatya'dan Görüş*, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1970), "Eski Malatya'da Silahdar Mustafa Paşa Hanı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s. 63-92.

- GREGORY ABU'L FARAC (1999), *Abu'l- Farac Tarihi, I*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTKY, Ankara.
- GREGORY ABU'L FARAC (1999), *Abu'l- Farac Tarihi, II*, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTKY, Ankara.
- GÜL, Muammer (2002), "Mısır Memluklularının Hudud Kalesi Rum Kale ve Anadolu'da Memlük İzleri", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ, s. 359-366.
- GÜNAY, Ünver (2003), "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15, Kayseri, s.5-36.
- GÜNAY, Ünver (2003), "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, Kayseri, s.21-48.
- HACI BEKTÂŞ-I VELİ (2007), *Vilayetname*, Haz: Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali (2001), " Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd- Din Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, Konya, s. 39-46.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali (2010), "Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Eseddin Ayaz", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, Konya, s. 471-488.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali (2001), "Türkiye Selçukluları zamanında Sadrü'd-Din Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Konya, s. 39-49.
- HADİDİ (1991) *Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)*, Haz: Necdet Öztürk, İstanbul.
- HAMMER (1989), *Osmanlı Tarihi, I*, İstanbul.
- HANİFİ HOCA (1962), *Darende Tarihi*, Yayımlayanlar: İ. Fehmi ÖZTÜRK, Düzce.

- HELVACI, Ali, Mehmet Gülseren, M.Ali Cengiz ve A. Şentürk (1991), *Malatyalı Gönül Sultanları*, Malatya.
- HEYD, W. (2000), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E.Z. Karal, TTKY, Ankara.
- HOCA SADEDDİN (1992), *Tacü't-Tevarih*, II, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara.
- İBNÜ'L-ARABİ (2006), *Fütuhatı Mekkiye*, çev: Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- İBN-İ BATUTA (tz.) *Tuhfetû 'n Nûzzar fi Garaibi 7 Emsar ve 7 Acâibi 7 Esfar, Büyük Dünya Seyahatnamesi (1304-1369)*, Yeni Şafak, Kültür Armağanı, İstanbul.
- İBN-İ BİBİ (1941), *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, çev: M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara.
- İBN-İ BİBİ (1996), *el-Evamiru'l-Alaiyye fi Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, I, çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İBN-İ BİBİ (2007), *Selçukname*, çev: Mükremin Halil Yinanç, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İBN-İ KESİR (1994), *el-Bidaye ve'n- Nihaye*, XIII, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L-ESİR (1986), *el- Kamil fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi*, çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L-ERZAK, (1992), *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (ARTUKLULAR)*, çev: Ahmet Savran, Erzurum.
- İLHAN Erdem, (2005), "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas, s. 73-81.
- KÂHYA, Esin (2001), "Anadolu Selçuklu Döneminde Bilimsel Çalışmalardan Bazı Örnekler", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, I, Konya, s. 427-439.

- KAMERU'L-HUDA (2004), *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*
Çev. Tahir Uluç, İstanbul.
- KARA, Mustafa (2001), Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış,
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:10, S:1, s. 9-31, Bursa
- KARABEY, Turgut (1994), "Ahmed Yesevi (477/1083-562/1166), *Atatürk Üniversitesi*
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: I, Erzurum, s. 1-4.
- KARAGÖZ, Mehmet (2009), "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri İktisat
Tarihinde Şehir İktisadı Denemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*
Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ, s. 259-279.
- KARAGÜLLE, Ender (2007), *Seyahatnamelerde Malatya*, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (2007), *Tanrının Kuraltanımaz Kulları: İslam*
Dünyasında Derviş Toplulukları (1200 - 1550), çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi
Yayımları, İstanbul.
- KAVRUK, Hasan (1988), *Eski Türk Edebiyatında Mansur Hikâyeler*, MEB Yayınları,
Ankara.
- KAYA, Abdullah (2008), "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlimi Hayat ve İlim Adamlar",
Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 1/ 2, Sivas, s.212-242.
- KAYGUSUZ, İsmail (tz), Şeyh Hasan Onar, *Erişim Zamanı: 20.09.2010-11:35*.
- KAYMAZ, Nejat (1972), "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine
Dair", Malazgirt Armağanı, TTKY, Ankara, s.231-258.
- KAZICI, Ziya; ŞEKER, Mehmet (1982), *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*, Çağrı
Yayımları, İstanbul.
- KAZICI, Ziya (1985), *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul.

- KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYÎ (2000), *Müsameretü'l Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara.
- KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYÎ (2000), *Müsameretü'l Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, TTKY, Ankara.
- KILIÇ, M.Erol (1996), "Fusûsü'l-Hikem" maddesi, *DİA*, C. XIII, İstanbul, s. 230-237.
- KILIÇ, M.Erol (1995), *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOCA, Salim (2008), Diyar-ı Rum'un (Roma Ülkesi: Anadolu) Türkiye Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23, Konya, s.1-53.
- KOCA, Salim (2009), "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Konya, s.1-38.
- KOCATÜRK, V. Mahir (1968), *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınları, Ankara, ss. 84-86.
- KONEVİ, Sadreddin (2002), *Fusûsu'l-Hikem'in Sırları*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1997), *Konya Tarihi*, Konya.
- KÖKSAL, Hasan (1984), *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara.
- KÖKSAL, Hasan (2003), *Battalname*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1980), *Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- KÖPRÜLÜ, Fuad (1943), Anadolu Selçukluları Tarihi'nin yerli kaynakları, *Belleten*, VII/27, Ankara.
- KUMANDAN SİMBAD (tz), *Başkumandan Simbad Vakayinamesi*, çev: Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi, Basılmamış Teksir, Ankara.
- KURAN, Ercüment (2001), "Osmanlılar ve Ermeniler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 38, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Ankara.
- LEWIS, B., P.M. Holt ve K.S. Lampton (1997), *İslam Tarihi ve Kültür Medeniyeti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- MARCO POLO (tz), *Seyahatname*, Haz: Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- MELİKOFF, Irene (1960), La Geste Melik Danişmend, *Bibli Othegued Archedogigue et Historique De L' institual Français D'archeologie D I*, İstanbul Tome I, X, Paris.
- MELİKOFF, Irene (1998), *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- MELİKOFF, Irene (1975), Gazi Melik Danişmend Et La ConQuete de Sivas, *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara, s. 187-195.
- MERÇİL, Erdoğan ve Ali Sevim (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTKY, Ankara.
- MERÇİL, Erdoğan (2002), "Türkiye Selçukluları Dergisi", *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- MEVLÂNÂ CELALEDDİN RUMÎ (1999), *Mektuplar*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ (1988), *Mesnevi*, I, çev: Veled İzbudak, MEGSB Yayınları, İstanbul.

- MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ (2000), *Divan-ı Kebir*, Haz: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ (1990), *Fihi Mafih*, çev: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yayınları, İstanbul.
- MIKHAİL PSELLOS'UN *KHRONOGRAPHIA'SI* (1992), çev: Işın Demirkent, TTKY, Ankara.
- MİROĞLU, İsmet (1997), "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.241-252.
- MOR, Gökmen (2008), "Türk Destanlarında Hikayelerinde ve Kırgız, Uygur, Makedonya- Kosova Türkçesinde At İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Araştırma", *Turkish Studies International Periodical For The Language*, Volume 3/2, s.515-544.
- MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE (tz) *Müneccimbaşı Tarihi*, II, Ter: İsmail Erünsal, İstanbul.
- MÜVERRİH VARDAN (1937), *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev: Hrant D. Andresyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- NİZAMÜLMÜLK (2009), *Siyasetname*, Haz: Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996), *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002), *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- OCAK, Ahmet Yaşar (1981), *Kalenderilik ve Bektaşilik*, Doğumunun 100. yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OĞUZ, Mevlüt (2000), *Malatya Tarihi ve Sosyo-ekonomik Durumu*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.
- ONARLI, İsmail (1999), "Şeyh Hasan Ocağı ve Aşireti", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Sayı: 12, Ankara, s. 12-25.
- ORAL, M. Zeki (1956), "Selçukilerde Giyim Eşyası", *Türk Etnografya Dergisi*, I, Maarif Basımevi, Ankara, s. 14-20.
- ÖĞEL, Semra (1994), *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- ÖNEY, Gönül (1971), "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü", *Anadolu*, XIII, Ankara, s. 1-64.
- ÖNEY, Gönül (1992), *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÖNEY, Gönül (1972), Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal, *Malazgirt Armağanı*, XIV, T.T.K, sayı: 4, Ankara, s.139-172.
- ÖNGÜL, Ali (2003), "Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri Ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:1, Sayı:2, Manisa, s. 67-78.
- ÖRS, Derya (2002), "Necmeddin Razi: Hayatı ve Eserleri", *Nüsha*, Yıl: II, Sayı:6, İstanbul, s.19-34.
- ÖZ, Gülay (tz), *Anadolu'ya Işık Verenler*, www.turnadergisi.de, Erişim Zamanı: 09.08.2010-19:30.

- ÖZBEK, Süleyman (2010), "Memluk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile(Şahin Eş-Şeyhi ve Ailesi)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, Konya, s. 529-552.
- ÖZCAN, Koray (2005a), "Ortaçağda Anadolu'nun İdari Coğrafyasına Bakış, Anadolu'da Selçuklu İdari Birimleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1), İstanbul, s. 73-99.
- ÖZCAN, Koray (2005b), *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZCAN, Koray (2006), "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi", *METU JFA*, 23:2, İstanbul, s. 21-61.
- ÖZCAN, Koray (2006a), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdari Birim Organizasyonları", *Bilig*, Sayı:36, Bakü, s.201-226.
- ÖZCAN, Koray (2006b), "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i", *Bilig*, Sayı: 38, Bakü, s. 161-184.
- ÖZCAN, Koray (2008), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri II: Karahisarlar", *Milli Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 77, İstanbul, s.89-101.
- ÖZCAN, Koray (2007), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İTÜ Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, İstanbul, s. 3-15.
- ÖZDOĞAN, Kazım (1948) , *Kayseri Tarihi*, I, Erciyes Matbaası, Kayseri.
- ÖZKÖSE, Kadir (2003), "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1, Sivas, s. 249-279.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1970), *Türkiye Tarihi*, II, Toker Yayınları, İstanbul.

- ÖZTÜRK, Mürsel (2001) ," Selçuklu Araştırmalarında Farsçanın Önemi", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, II, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, s. 181-187.
- PAKALIN, Zeki (1971), "Asbuzu Maddesi", *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul.
- PAKALIN, Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB. Yayınları, İstanbul.
- POLONYALI SİMEON (1999), *Tarihte Ermeniler*, çev: Andreasyan H.D, Çivi Yazıları, İstanbul.
- AYAS, Mehmet Rami (2008), *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2007), *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- SALMAN, Hüseyin (2002), *"İlhanlı Hâkimiyetinin Son Zamanlarında Kayseri"*, Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara, s.165-176.
- SATOĞLU, Abdullah (2002), *Kayseri Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SCHİLTBERGER, J. (1995), *Türkler ve Tatarlar Arasında*, çev: T.Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SCHİMMEL, Annamaria (1999), *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, çev: Senail Özkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SEVİM, Ali (1993), *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara.
- SEZER, Emin (1988), *İslam Türk Döneminde Malatya*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- SMİTH-RİLEY, Jonathan (2005), *Haçlılar Kimlerdi*, Bileşim Matbaası, İstanbul.

- SÖYLEMEZ, Faruk (2002), Risvan Aşiretinin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, s.39-52
- SÖZEN, Metin (1971), *Anadolu Kentleri*, I, Doku Yayınevi, İstanbul.
- SÜMER, Faruk (1972), Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları, *DTCF Yayınları*, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1985), "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, İstanbul, s. 9-23.
- SÜRYANİ PATRİK MİHAİL'İN VEKAYİNAMESİ (tz), çev: Hrant D. Andreasyan, Yayınlanmamış Teksir.
- ŞAHİN, Haşim (2006), Selçuklular Döneminde Ahiler, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Sosyal ve Siyasal Hayat I*, Ankara.
- ŞAHİN, Hüseyin (2000), "Malatya'da Hasan Basri Adı ve Türbesi Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler Üzerine Bir Araştırma, *Uluslar arası Anadolu İnançları Bildirileri, Nevşehir*, s. 659-669.
- ŞAHİN, Sami (2006), "Sivas Gök Medrese (Sahibiye Medresesi) ve Kitabelerindeki Rivayetlerin Hadis Değeri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X/1, Sivas, s. 145-163.
- ŞEKER, Mehmet (2006), *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ŞEKER, Mehmet (1993), *İbn-i Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ŞENTÜRK, Ahmet ve Mehmet Gülseren (1995), *Malatya'nın Kültürel Yapısı*, Malatya.

- TANERİ, Aydın (1977), *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Manakibu'l-Arifin Değerlendirilmesi*, Bilge Yayınları, Konya.
- TANOĞLU, Ali (1943), " Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 2, İstanbul, s.195-215.
- TANYELİ, Uğur (1987), Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. 15. yy), *İTÜ Fen Bilimler Enstitüsü Yayınları*, İstanbul.
- TAŞĞIN, Ahmet (2006), " Erzurum Türkmen Alevileri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyum Özel Dergisi*, Cilt: 1, Erzurum, s. 523-529.
- TEKİN, Rahmi (tz), "Moğol İstilas ve İslam Âleminde Yaptığı Tahribat", www.tarihportali.net, Erişim Zamanı: 15.09.2010-22:20
- TEXİER, C. (2002), Küçük Asya Coğrafyası ve Arkeolojisi, çev: Suat A., *Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı*, Ankara.
- TUĞLACI, Pars (1985), *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul.
- TUĞRULCA, Orhan (2006), Malatya Siyasi Tarihi, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.
- TURAN, Osman (1965), *Selçuklular Tarihi ve İslam Medeniyeti*, İstanbul.
- TURAN, Osman (1998), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman (1973), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- URFALI MATEOS (2000), *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev: Hrant D. Andreasyan, TTKY, Ankara.
- USLU, Mustafa (2000), "Hacı Bektaş Veli Gerçeği", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Sayı:13, Ankara, s.50-72.
- UYMAZ, Emine (2001), "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito*, YKY Kültür Sanat Yayıncılık, Sayı: 29, İstanbul.

- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı (1961), *Osmanlı Tarihi*, I, TTKY, Ankara.
- VARTAN, Artanian (2004), *Osmanlı Devletinde Ermeni Anayasasının Doğuşu 1839-1863*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- VRYONIS, Speros, Jr, (1971), *The Decline Of Hellenism in Asia Minor And The Process Of Islamization From The Eleventh Through The Fifteenth Century*, Berkeley
- WITTEK, Paul (1970), "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", çev: Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, s.193-240.
- YAKAR, Özgür Yücel ve Diğerleri (2004), *Sosyal Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Malatya*, Malatya.
- YALÇINKAYA, Ayhan (2002), "Medet Pirim Ali Yetiş", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Tartışma Metinleri*, Sayı: 41, Ankara, s. 1-43.
- YANAR, Şenay (2008), *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Kayseri’de Kültürel Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAVUZ, Mehmet (2003), "Anadolu Selçukluları Devrinin Arapça Yazan Önde Gelen Müellifleri", *Nüsha*, Yıl: III, Sayı: 11, İstanbul, s.7-21.
- YETKİN, Şerare (1972), *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Hasan (2007), *Malatya Sancağı ve Çevresinde Ermeni Olayları (1890-1895)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YİNANÇ, Refet ve Mesut Elibüyük (1983), *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi*, Ankara, s. 146.
- YİNANÇ, Refet (1989), *Dulkadir Beyliği*, TTKY, Ankara.

YOSKA, Erhan (2005), *Türkiye Selçuklularında XIII. yy.daki Tıbbi Gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÖRÜR, Canan (2006), *259 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili H(1312) (1895)-(1-90 sayfalar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Resim-1: Malatya Haritası

Resim-2: Anadolu Selçuklu Devleti Haritası

Resim-3: Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi Haritası

Resim-4: Eski Malatya Kalesi

Resim-5: Hötüm Dede Minaresi

Resim-6: Ali Baba Türbesi

Resim-7: Melik Sunullah Camii

Resim-8: Battalgazi

Resim-9: Battalgazi

Resim-10: Hötüm Dede Minaresi

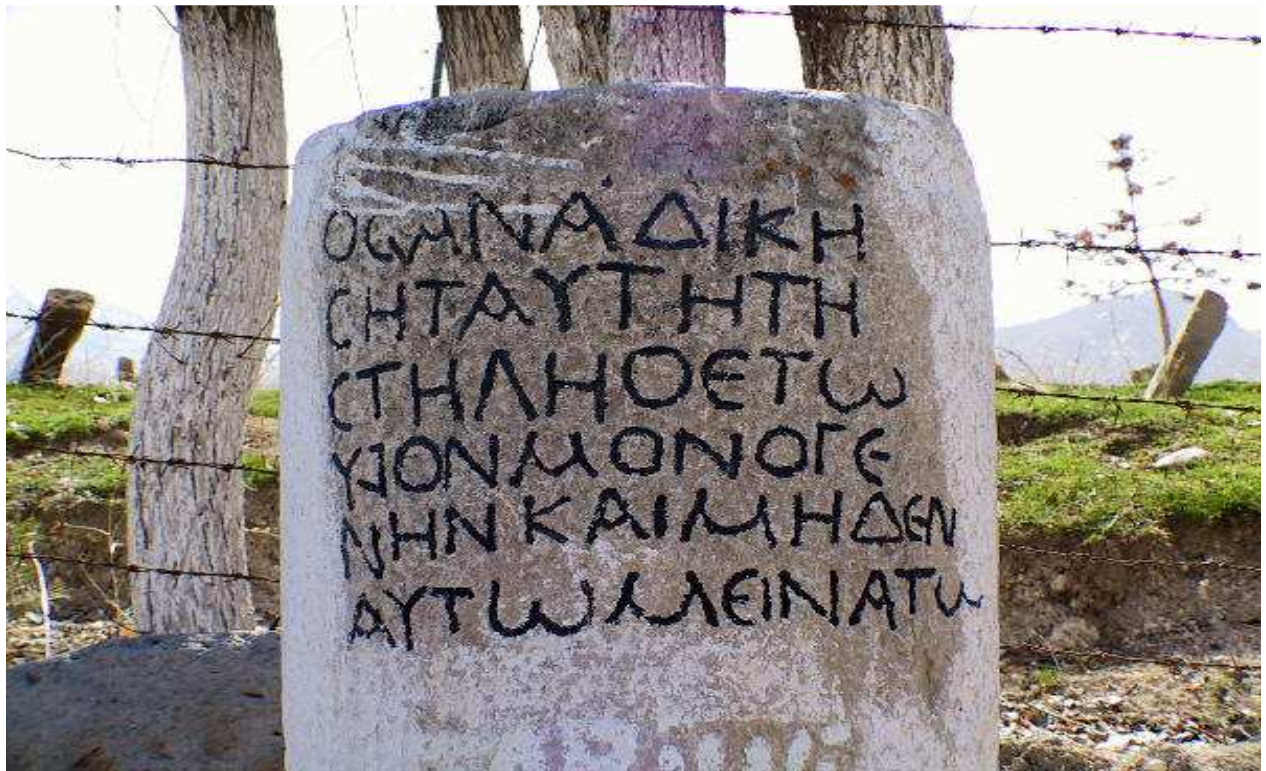
Resim-11: Battalgazi

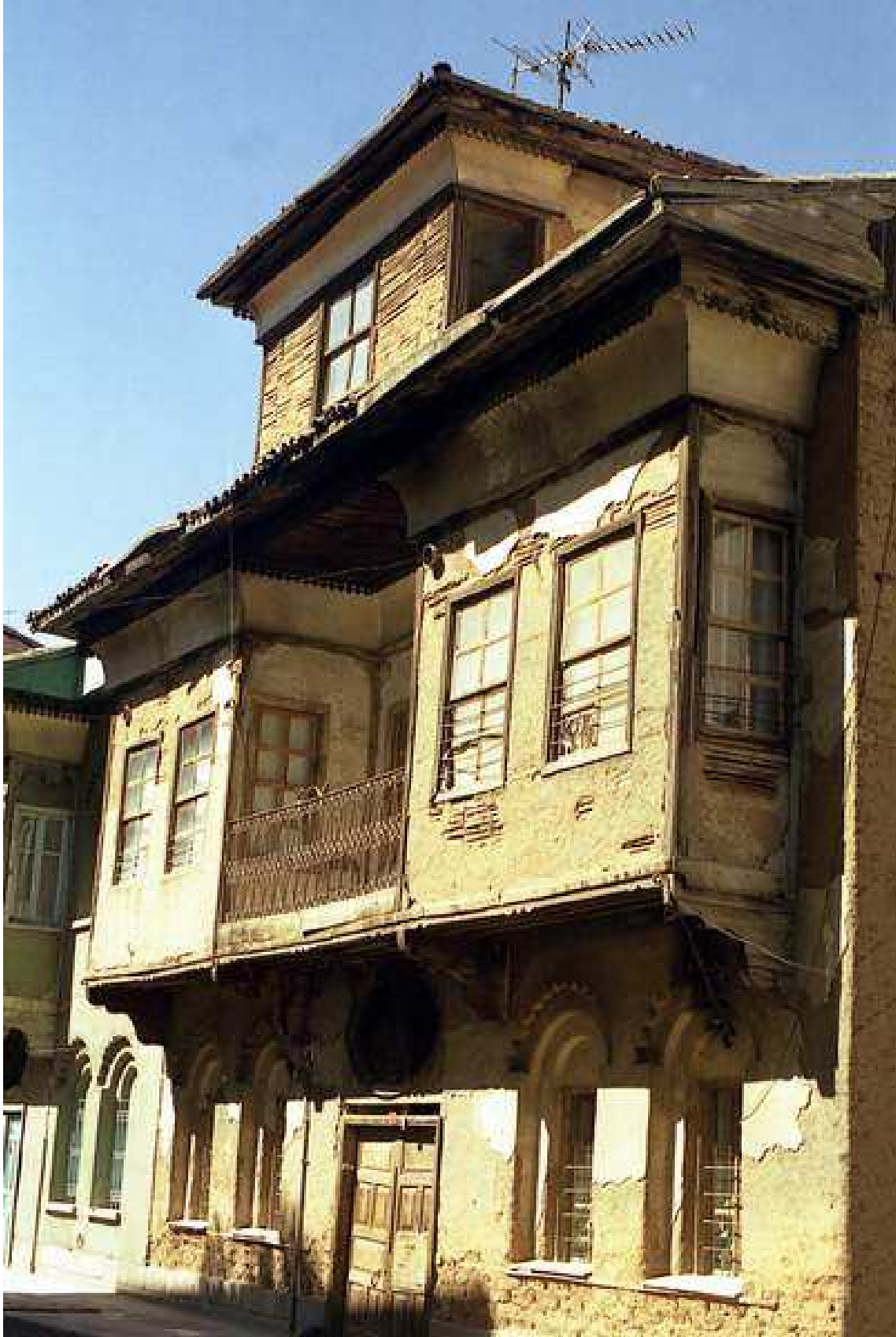
Resim-12: Darendе

Resim-13: Darendе

Resim-14: Eski Malatya Evi

Resim-15: Yeni Camii

Resim-16: Melik Sunullah Camii Minaresi

Resim-17: Ulu Camii

Resim-18: Ulu Camii

Resim-19: Ulu Camii

Resim-20: Ulu Camii

Resim-21: Somuncu Baba

Resim-22: Darende Ulu Camii

Resim-23: Silahdar Mustafa Paşa Hanı

Resim-24: Kırk Kardeşler Şehitliği

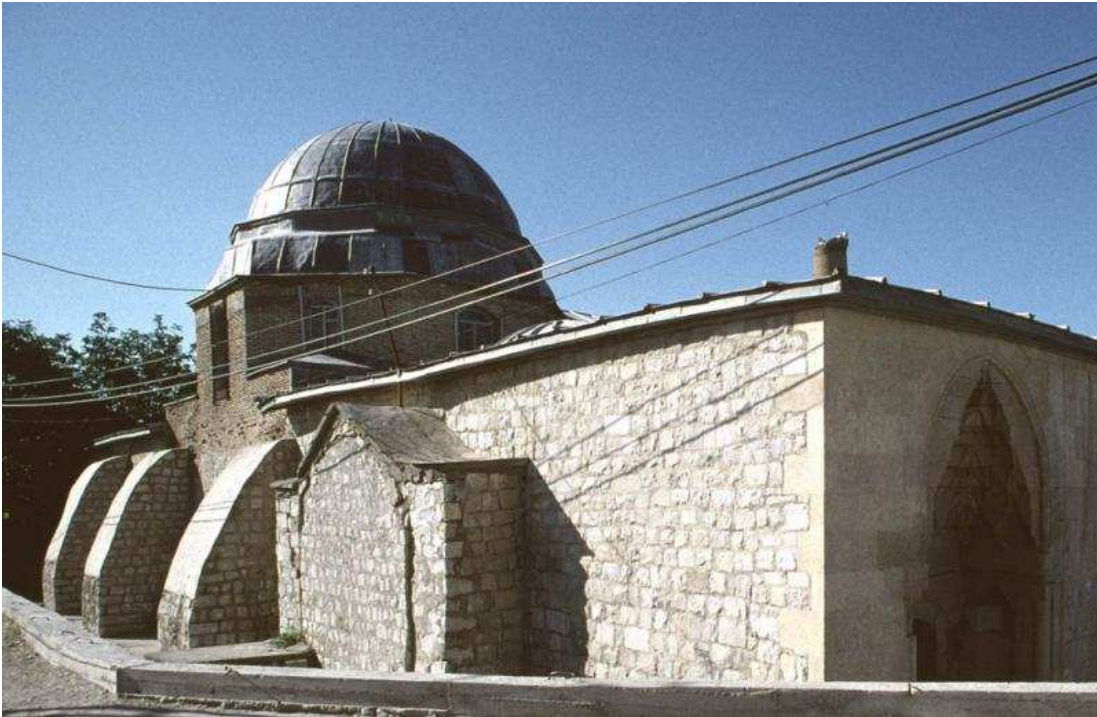
Resim-25: Alacakapı Camii

Resim-26: Ali Baba Türbesi

Resim-27: Ulu Camii

Resim-28: Yeni Camii

Resim-29: Ulu Camii

Resim-30: Malatya Müzesi

Resim-31: Beş Konaklar

Resim-32: Yeni Camii

Resim-33: Malatya Evi

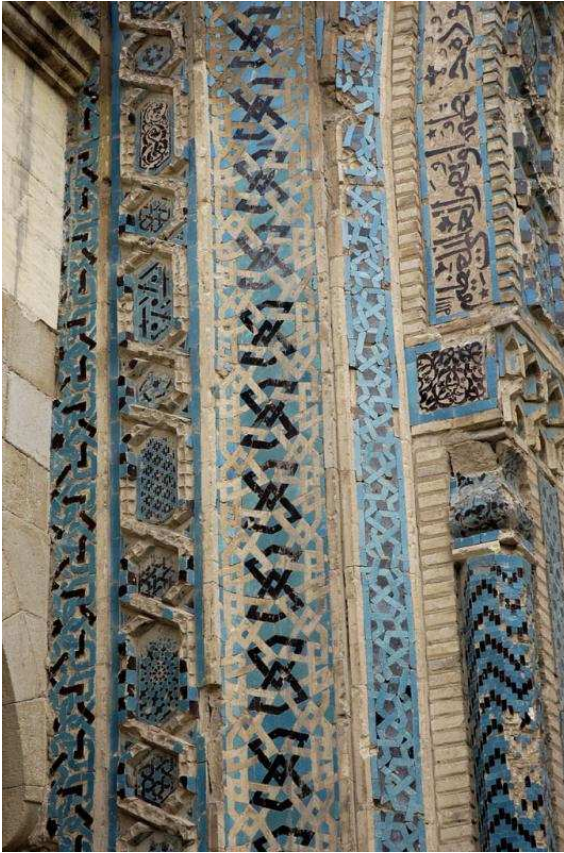
Resim-34: Köprü

Resim-35: Eski Yazı

Resim-36: Ulu Camii

Resim-37: Harabeler

ÖZGEÇMİŞ

1976 Bingöl-Merkez doğumlu olan Mesut Doğan, ilk-orta ve lise öğrenimini Bingöl'de, 1996 yılında kazandığı Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü lisans eğitimini ise 2000 yılında tamamladı. 2009'da Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. Çeşitli Özel Okul ve dersanelerde öğretmen olarak görev yaptıktan sonra Devlet memuru olarak atandı. Halen resmi bir kurumda Devlet memuru olarak görev yapmaktadır.